

Олекса ТИХИЙ

**НЕ МОЖУ БІЛЬШЕ
МОВЧАТИ**

Олекса ТИХИЙ

**НЕ МОЖУ БІЛЬШЕ
МОВЧАТИ**

**Донецьк
2009**

Тихий Олекса

Не можу більше мовчати

Видання здійснено за фінансової підтримки
Донецького обласного Товариства ім. Олекси Тихого

ТИХИЙ Олекса. Не можу більше мовчати / Упор.
Василь Овсієнко, Людмила Огнєва, Євген Фіалко, Євген
Шаповалов. – Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого,
2009. – 184 с., іл.

До книжки "Не можу більше мовчати" увійшли всі
відомі статті, добірка листів з неволі Олекси Тихого –
талановитого педагога й публіциста, філософа, мужнього
патріота, правозахисника, члена-засновника Української
Гельсінкської групи, написані в 70 – 80-х роках.

Доповнюють образ цієї світлої особистості спогади
Володимира Тихого, Василя Овсієнка та Євгена
Сверстюка.

© *Овсієнко Василь*

© *Огнєва Людмила*

© *Фіалко Євген*

© *Шаповалов Євген*

Від упорядників

До книжки "Не можу більше мовчати" увійшли всі відомі нам статті Олекси Тихого – талановитого педагога й публіциста, філософа, мужнього патріота, правозахисника, члена-засновника Української Гельсінкської групи, написані в 70 – 80-х роках.

Публікуємо також добірку листів О.Тихого з неволі, які доповнюють образ цієї світлої особистості. Деякі листи подано фрагментарно з причини відсутності повного їх тексту.

Статті, документи, листи подаємо в хронологічному, за часом написання, порядку.

За життя автор, либонь, не побачив нічого зі своїх писань опублікованим. Не відаємо, чи знав він у неволі про вихід у світ брошури *Олексій І. Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, роздумів.* / Упорядкував *Осип Зінкевич.* – Балтимор – Торонто: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В.Симоненка. – 1982. – 80 с., куди увійшли дві його статті – «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» та «Вільний час трудящих», нотатки про суд над ним та Миколою Руденком і кілька спогадів.

Також скористалися матеріалами наукової конференції «Той, що духом не скоривсь», присвяченої пам'яті Олекси Тихого (м.Дружківка, 1994).

Добірка листів О.Тихого була опублікована в журналі «Неизвестная Дружковка» 2006 р.

Під кожним документом ми вказуємо джерело, з якого його взяли.

У матеріалах справи О.Тихого і М.Руденка 1977 року згадується стаття «Ви і ми». Тихий на суді твердив, що він не є автором такої статті. Ми не маємо цього тексту.

Також не увійшли до цього видання дві великі праці О.Тихого: "Мова – народ" та "Словник невідповідних

нормам української літературної мови слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)".

"Мова – народ" вийшла 2007 року окремим виданням завдяки старанням Володимира Тихого: *Олекса Тихий. Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / Упорядник Олекса Тихий, післяслово Осипа Зінкевича. – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с.*

"Словник невідповідних нормам української літературної мови слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)" вийшов 2009 року окремим виданням завдяки старанням Донецького обласного Товариства ім. Олекси Тихого: *Олекса Тихий. Словник мовних покручів. / Упорядник Василь Овсієнко. – Донецьк.: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. – 130 с.*

До книжки увійшли: "Словник невідповідних нормам української літературної мови слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)", укладений О.Тихим на 1976 рік до літери «М» включно. Це 64 сторінки машинопису; коментар доктора філології Анатолія Загнітка; спогади професора Василя Скрипки, Інни Філіппової, Василя Овсієнка.

*Упорядники
Червень 2009 року*

Олексій Іванович Тихий. Короткий життєпис

1927.01.27 — народився на хут. Їжівка Костянтинівського р-ну Донецької обл.

1948 — перший арешт за критику єдиного кандидата в депутати, після "профілактики" був відпущений.

1953 — закінчив філософський факультет Московського державного університету ім. М.Ломоносова

1957.01.15 — другий арешт за лист до ЦК КПРС із протестом проти окупації Угорщини військами Варшавського договору, а також за «антирадянську агітацію», «наклеп на КПРС і радянську дійсність», «критичні висловлювання про радянську школу».

1957.04.18 — вироком Сталінського облсуду засуджений на 7 років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі та на 5 років позбавлення громадянських прав за ст. 54-10 КК УРСР.

1957—1964 — відбував покарання у Мордовії, ст. Явас Зубово-Полянського р-ну, табір ЖХ-385/11. Один рік провів у Володимирській тюрмі.

1964.02 — повернувся з ув'язнення.

1964—1977 — працював над "Словником мовних покручів".

1976.06.27 — написав скаргу на ім'я прокурора УРСР із приводу свого необґрунтованого засудження в 1957 р. і незаконного обшуку влітку 1976 р.

1976 (улітку) — закінчив роботу над рукописом "Мова — народ".

1976.11.09 — став членом Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод (УГГ). Підписав "Декларацію" та "Меморандум-1" УГГ.

1977.02.05 — третій арешт за звинуваченням в «антирадянській агітації та пропаганді» (ст. 62-2 КК УРСР) та «незаконному зберіганні вогнепальної зброї» (ст. 222-1 КК УРСР).

1977.06.23—1977.07.01 — суд у справі О.Тихого та М.Руденка у м. Дружківка Донецької обл. інкримінував

Тихому "зведення наклепницьких вигадок, що паплюжать радянський державний та суспільний лад". Підставою для вироку (10 років таборів особливого режиму і 5 — заслання) були його статті «Українське слово», «Думки про рідну мову», «Сільські проблеми», «Роздуми про українську мову на Донеччині», текст Декларації УГГ, Меморандум Групи та ін.

1977. 12. — відправлений у концтабір с. Сосновка в Мордовії.

1978.04 — розпочав голодівку, яку тримав 52 доби, домагаючись перегляду своїх справ 1957 і 1977 рр.

1978 (улітку) — з'явився документ О.Тихого і В. Романюка «Історична доля України. Лист українських політ'язнів. Спроба узагальнення».

1978.11 — розпочав голодівку, був поміщений у камеру-одиначку. Лікар Денисова відмовилася його лікувати.

1979.07.13. — перевезли у лікарню для в'язнів у м. Нижній Тагіл.

1980 (січень-лютий) — провів 40 діб у СІЗО за порушення табірної дисципліни.

1980.02.27.—1980.03.01. — етапований на Урал, у с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл.

1981.06.15. — на 3 місяці був ізольований у ПКТ (приміщення камерного типу) за «порушення режиму»: невиконання норми виробітку, відмову збрити вуса, голодівки протесту та ін.

1981.11.18—1981.12.26. — перебував у тюремній лікарні в Пермі.

1982 — у США вийшла книжка "Олекса Тихий. Роздуми".

1984.05.06. — помер у в'язничній лікарні м. Перм після двох операцій із приводу виразки дванадцятипалої кишки.

1989.11.19. — перепохований на Байковому цвинтарі в Києві.

2008.11.06 — посмертно Указом Президента України нагороджений орденом "За мужність" І ступеня.

Олексій Тихий (27.01.1927 – 06.05.1984)

НЕ МОЖУ БІЛЬШЕ МОВЧАТИ

Олекса Тихий.

Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області

Хто не знає свого
минулого, той не вартий і
майбутнього. Хто не шанує
визначних людей свого народу,
той сам не годен пошани.

М. Рильський

Донецька область займає територію, на якій кочували, змінюючи одні одних скити, сармати, авари, болгари, племена салтівської культури, печеніги, торки, половці, хозари, татаро-монголи.

В добу Київської Русі князі влаштовували походи на кочові племена, досягали берегів Дону та Азовського моря і вже в той час мали вплив на наші землі.

Після татаро-монгольської навали, феодального роздроблення та ослаблення Київської Русі територія Донецької області протягом кількох століть залишалась малозаселеною, була диким степом, де кочували різні орди, що входили до складу Кримського ханства. Войовничі кочовники на диких степах випасали худобу й часто через них заради грабежів та ясиру нападали на Україну, Польщу, Молдавію та Московську державу.

У XVI столітті за Дніпровськими порогами оселяються козаки. Це українська молодь, що йшла в дікі, незаселені місця захищати рідний край від нападів кримських татар та підлеглих їм орд, що кочували в дикому степу та на Північному Кавказі. Козаки жили кошем, вибирали собі отамана і щоб відомстити татарам та ради здобичі (козацький хліб), робили напади на Крим та інші міста по узбережжю Азовського та Чорного морів. Відвага, героїзм, військова доблесть козаків оспівана в тисячах народних, пісень, в думках і художніх творах українських та іноземних письменників та митців.

Уже в XVI, а особливо в XVII столітті, на території нашої області появляється багато сторожових постів (паланок) запорозьких козаків, як наприклад: Зайцівська,

Ясинуватська, Домаха, Першаківська, Бахмутська, Святогорівська та інші. Спочатку там протягом літа несли сторожову службу безсімейні чоловіки, а згодом почали селитися сім'ями, утворюючи хутори. І з роками таких поселенців-козаків було щораз більше. Основними рисами наших предків були волелюбність, безстрашність, сильна любов до України, свого народу та його віри, заради яких вони ризикували життям і долею своїх дітей. Тяжка була доля полонених. Бранців-чоловіків приковували до весел на галерах, жінок та дівчат продавали в рабство та гареми, а з хлопчиків робили яничарів (рабів-воїнів) кримських ханів та турецьких султанів. Хлопчиків-бранців учили військовій справі, прививали ненависть до всіх народів, а особливо до рідного, любов до мундира, нагород та похвал з боку начальства.

Запорожці вважали себе вояками польських королів, а після успішної війни Богдана Хмельницького проти Польщі та періоду у підданстві Московської держави на основі березневих статей 1654 року, — вояками Московських царів. Але запорожці не визнавали над собою ніякої (нічиєї) влади і становили незалежну військову республіку.

Після посилення польського гніту на Правобережній Україні в XVII столітті почалося масове переселення українських селян на незайняті території, що були землею Московської держави. Люди селилися слободами і теж зазнавали руйнувань та полону від різних кочових орд. Після з них були утворені Слобідські козацькі полки. Частина колишньої Слобідської України входить до складу Донецької області (Слов'янський, Краснолиманський, Артемівський р-ни). Частина області колись входила до складу земель Війська Донського (Амвросіївський, Тельмановський, Новоазовський р-ни).

Після обмежень Петром I та знищення Катериною II Гетьманщини (самоврядування на Україні згідно договірних умов з царем Олексієм Михайловичем), а потім і знищення Запорозької Січі, московські царі надавали дворянські права та привілеї колишній козацькій старшині, закріпачували селян — землеробів (посполитні) та козацьку бідноту. Царі роздавали землі запорожців своїм фаворитам, військовій знаті, переселеним з Криму грекам, німецьким колоністам (звільняючи останніх від будь-яких

податків на 50 літ та військової служби назавжди), переселеним євреям, сербам, амністованим розкольникам.

Запровадження кріпосного права, посилення гніту, податки, малоземелля викликали бунти, особливо серед бідноти, котра зокрема приймала участь в селянських війнах під проводом Степана Разіна – Бахмутського отамана Кіндрата Булавіна. Але ні утиски, ні сваволя поміщиків не перешкодили нашим волелюбним предкам передавати від покоління до покоління чарівні українські пісні, казки, думи, обряди, традиції і наш найдорожчий скарб — мову.

У другій половині XIX ст. починається бурхливий розвиток промисловості в Донбасі. У пошуках ліпшої долі сюди на заробітки тягнуться тисячі людей, особливо з перенаселених центральних губерній Росії. Міста нашої області стають в основному російськими. Але на шахти та заводи йшла й частина обездоленого безземельного українського селянства. Капіталісти та царські чиновники не дбали про культуру та освіту трудового люду. Шкіл було дуже мало — і ті російські, німецькі та єврейські. Українське населення мусило або русифікуватись, або залишатись без будь-якої освіти. Але і в той тяжкий час не вмерли почуття національної гордості і культура українців у Донбасі.

З перемогою Жовтневої революції був ліквідований як економічний, так національний гніт усіх народів Російської імперії. Вільні українці в Донбасі одержали рівні права з росіянами. Тобто, українські школи, театри, газети, клуби та хати-читальні, хори, драмгуртки тощо.

Період культу особи дещо уповільнив розвиток української культури, зокрема в Донбасі. Особливо відчутні були репресії проти діячів української культури, вчителів, письменників. Тепер вони реабілітовані і повернені народіві.

**Кто не принадлежит своему Отечеству,
тот не принадлежит и человечеству.**

В. Г. Белинский

Нині Донецька область належить до суверенної національної держави робітників і селян — Української РСР. В області проживає 4.9 мільйонів чоловік. З них 2.7 мільйонів українців (55.1%); 1.9 мільйонів росіян (38.8%);

107 тисяч греків (2.2%); 73 тисяч білорусів (1.5%); 2.4% інших національностей. Оскільки в області проживає понад 10% всього населення республіки, її питома вага як в промисловості, так і в сільському господарстві та культурі дуже висока. Всім відомі досягнення області в галузі матеріального виробництва, а про культуру, мову та освіту хочеться поділитись своїми думками в цій статті.

Є в області 4 державних драматичних театри, один оперний та одна філармонія. В кількісному відношенні це дуже мало. І лиш незначний відсоток людей може користуватись послугами великого мистецтва. До того ж всі театри російські і за мовою, і за духом. Отже, корінне (тубільне) населення зовсім позбавлене мистецького життя. Палади культури, клуби, палади піонерів теж уникають української тематики і мови. Є велика мережа кінотеатрів, але в жодному з них не демонструється жоден фільм українською мовою. Мова телепередач та радіо в області також на 80-90% російська.

В науково-дослідних установах, вузах, технікумах, державних установах, на підприємствах та залізницях також зреклись української мови повністю чи майже повністю.

Школи — основні заклади формування громадян у виробничому, культурному і патріотичному плані. А в Краматорську, Дружківці, Костянтинівці, Артемівську, Горлівці, Жданові, Донецьку, а може і в неназваних мною містах, українських шкіл зовсім немає. Всі дитячі садки та ясла чомусь російські. А в містах же проживає понад 2 мільйони тих, що називають себе українцями. А багато українців соромляться навіть називатись «плебейською» національністю своїх предків. І ці два мільйони українців дивляться кінофільми і телепередачі, читають книги та газети російською мовою, вчать дітей в дошкільних закладах, школах та вузах чужою їм мовою.

Політика Радянського Союзу в національному питанні — рівноправність, дружба, суверенітет...

В радянському Союзі відбувається вільний розвиток національних мов. Кожна людина має цілковиту свободу говорити, виховувати і навчати своїх дітей будь-якою мовою. Не допускається ніяких привілеїв, обмежень або примусу щодо навчання тих чи інших мов.

Основи наукового комунізму.

Чи можна говорити про рівноправність 2 мільйонів українців, понад 100 тисяч греків, десятків тисяч білорусів, євреїв, татар та інших національностей у нашій області, якщо вони змушені зрікатись рідної мови, національних традицій, обрядів тощо? Рівні права на зарплату, ресторан чи магазин це ж ще не рівноправність.

Дружба ґрунтується на взаємній симпатії, взаєморозумінні, взаємодопомозі. Чи можна говорити про дружбу, коли значна частина вчителів області зневажливо ставиться до української мови, дивиться на українців як на щось відживаюче, неповноцінне, не вчить їхньої мови, не боліє за їхнє теперішнє та майбутнє, а навпаки, заохочує українців до асиміляції, денаціоналізації чи, як іноді говорять, злиття націй.

Сьогодні дуже багато людей без сорому кажуть: «Які там ми українці, ми — перевертні, «хахли». «Я українець, но не люблю українського язика». «А мені всьо равно, яким язиком чоловік балакає, аби хороший був». «Я знаю українській язик, всьо понімаю, а розговарівать і читать не могу». «А для чого він нужний як всьо, візде по-русьському». «Я вообще не понімаю, к чему сейчас націоналізм (мав на увазі українську мову), еслі вся література на руском язике».

Ніхто силою не віднімає в українців Донбасу, як і в жодної іншої нації чи народности СРСР, рідної мови. І уряд, і партія за її всебічний розвиток...

Той не марксист, той не демократ, хто не визнає і не відстоює рівноправності націй і мов, не бореться з усяким національним гнітом, або нерівноправністю. Це безперечно.

В. І Ленін

Пожалуй, нет человека, который не испытывал би неискоренимого чувства любви, привязанности к земле дедов и прадедов, родной культуре, к своему языку, своим традициям и обычаям.

Л. И. Брежнев

Треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і, в першу чергу, ви, письменники, повинні берегти і розвивати.

П.Шелест

Зрікатись рідної мови презирливо і аморально.

О. Гончар

Як же убого виглядають у світлі цих висловлювань люди з поглядами на рідну мову, що приведені вище, батьки, що приводять семилітню дитину до школи і кажуть: «Запишіть у руське», учителі, яким байдуже якою мовою викладати математику, хімію чи іноземну мову (аби побільше годин), працівники органів народної освіти, що без жаху, а часом і з радістю підписують накази чи розпорядження про перехід школи на російську мову викладання.

Скажена травля українського народу Польщею, цісарською Австро-Угорщиною та російським царатом (тюрма народів) не змогла знищити народу. Не допомогли цьому ні Унія, ні Валуєвські циркуляри. То невже ж в епоху розквіту націй, національних культур, національно-визвольних рухів у всьому світі мають щезнути 2.7 мільйонів українців Донецької області?

Багато десятиліть царські чиновники та їх прихвостні з українського панства твердили: «Не было, нет и быть не может». На весь інтелігентний Київ тільки 4 родини говорили українською мовою (Лисенко, Косачі, Старицькі, Литецькі), а в Донбасі може і того менше. Але чиновники та прихвостні пішли в небуття і згадуються тільки як кати народу, а народ жив, живе і житиме. Та чи дозволяє тверде переконання в безсмерті народу залишатись байдужими до очевидного процесу асиміляції — ні, не дозволяє. Бо така байдужість — свідоме гальмування культурного розвитку нації, бо зі знищенням мови знищуються всі культурні надбання народу, потенціальні уми, таланти, генії. І хто оцінить втрати народу за століття історії в результаті

гальмування розвитку мови? Частина наших талантів та геніїв служила іншим народам, зокрема російському (Феофан Прокопович, Гоголь, Короленко, Скліфосовський, Остроградський, Репін, Корольов), італійському (Соломія Крушельницька, Олександр Мишуга), польському, німецькому та ін. А скільки їх загинуло, не розвинувшись?

Как это необходимо, чтобы человек с детства чувствовал аромат родной земли и аромат родной речи.

(З брошури Г. Л. Могилевської «Познание прекрасного» Пед. ф-т, Л, 6, 1971 р.).

Буквально в останні роки в Кіндратівській сільській 8-річній школі ставало все менше і менше учнів, бо в кількох кілометрах від села розташоване місто Дружківка і учні переходили до Дружківських шкіл (бо вони російські). Контингент учнів катастрофічно падав, і школа опинилась перед загрозою закриття. Органи освіти постановили зробити її російською. І зразу стало втричі більше учнів. А ті 60 чи 70 учнів, що вчилися українською мовою, та їх батьки? Може, вони збунтувалися? Може, вимагали для себе законного права вчитись та вчити своїх дітей рідною мовою? Може, перевели дітей до сусідньої української школи? Нічого такого не сталося. Чи не схоже це на Шевченкове: «Німі на панщину ідуть...» Німі зрікаються національної гордості, національного **лиця**.

В селищі Мала Іллінівка (м. Артемівськ) проживає не більше 2-5% неукраїнського населення. А школа російська. І стала такою в останні 5-6 літ. Діти вдома і на вулиці говорять українською мовою, а в школі російською. У племінника-шестикласника в зошиті прочитав: «Построить треугольник за углом и двумя сторонами». Питаю, невже так можна? Каже: «Так диктував учитель». І не дивно. Бо ж може він 20-30 літ говорив: «побудувати трикутник за кутом», а тут, раптом, треба заробляти гроші вже російською мовою. А це ж нелегко не лише дітям.

Що ж набудуть такі вихованці? Краси та величі творінь Пушкіна, Тургенєва чи Достоевського вони не збагнуть, бо нікому не дано відчуті те, що не випливає з цілого життя, кожного дня вживання і думання, що не є музикою душі. А на Шевченка, Нечуя-Левицького, Лесю Українку, а тим більше В.Стефаніка чи М. Черемшину, діти дивляться як на іноземних. Бо батьки та бабусі говорять на місцевому діалекті на теми далекі від ідей

письменників та й у їх лексиконі далеко не всі слова класиків літератури. До того ж батькам часто «всьо равно яким язиком балакать». Ось і залишається вихованим та навченим таким робом людям їсти, спати, працювати, споглядати телевізор (байдуже що, аби не опера, симфонія чи п'єса), почитувати романи (щоб взнати піймають, чи не піймають шпіона, розлюбить чи не розлюбить і т. п.), дивитись «хороші» кіна («отдыхательние» і «переживательные»), футбол. А чим же таке життя відрізняється від тваринного? Адже і тварини працюють (коні, воли, ішаки тягають вантажі, собаки гавкають, коти ловлять миш, корови дають молоко, вівці шерсть, і т. п.), сплять, вибрикують, чистяться, часто дивляться з цікавістю за грою чи бійкою інших тварин. А ми ж прагнемо виховати свідомого, мислячого, культурного будівника майбутнього. Чи ж можна тут обійтись без рідної мови?

Радянський Союз — багатонаціональна держава і кожний служить їй як росіянин, грузин, естонець, киргиз, українець чи білорус, а не як мамлюк, яничар, безбатченко-космополіт, перевертень чи хахол, чорномазий, косоглазий чи звер.

В кого не болить душа за рідну землю, за свій народ — не любить нікого й нічого, той живе лише для того, щоб натоптати черево. Не можна бути патріотом Радянського Союзу, якщо не є патріотом свого народу, який дав тобі життя, створив культуру, традиції, обряди, мову.

**Земле рідна!..
Хто тебе любов'ю обкраде,
Хто твої турботи обмине,
Хай того земне тяжіння зрадить
І з прокляттям безвість проковтне.**

В. Симоненко

Сьогодні українська мова в Донецькій області є другорядною, нижчою, необов'язковою для вивчення, приреченою на злиття. Але вона ще звучить по радіо, телевізору, в кіножурналах, в піснях під час випивок. Теперішнє ж покоління вчилося в українських школах, знає українську мову, тільки не говорить нею, бо дехто (може, один із 100 чоловік) не вчив, не знає її.

А що ж буде через 20-30 літ? Ким стануть сьогоднішні діти, що від колиски чують тільки суржик та

російську мову, в школі вивчають українську як іноземну? Невже наші діти та внуки під час переписів будуть записувати себе: «Національність — совецький, українського проісходження, родной язык — донбаскій»?

Негр як ознаку приналежності до свого племені може показати колір шкіри, узбек чи киргиз — очі. А на що ж вкаже українець? Вже сьогодні можна почути серед робітників: «Здесь нет України. Покажи мне хоть одного настоящего украинца». Таке становище веде до занепаду культури, хоч шкіл стає чимраз більше і діти вчать більше років. А може ж привести і до гайдамаччини?

Українці, що великими масами живуть в Краснодарському краї, центральних районах Росії (Курська, Белгородська, Волгоградська області), Алтайському краї та інших районах Росії майже асимілювались і в них лишилися українськими тільки прізвища. З точки зору тих українців, що прагнуть тільки задовольнити черево, з точки зору американця чи француза, який і не знає, що є там десь якісь українці чи білоруси, для якого весь Радянський Союз — Росія і, нарешті, для росіянина, що є тільки ходячим шлунком, байдуже те, що асимілювались кілька мільйонів українців (стали русськими українського проісходження, чи українцями — а рідна мова російська) чи стали американцями польського чи російського походження. Але тим, хто думає про майбутнє, про культуру, про прогрес людства, байдуже бути не може.

Очевидно, що сьогоднішнє становище в галузі культури та освіти в Донецькій області веде до асиміляції українського корінного населення (2.7 мільйони чоловік).

Для усунення ненормального становища, що склалося в області в останні десятиліття і веде до асиміляції годилося би:

1. Видати масовим тиражем по найдешевшій ціні збірку висловлювань (типу «Цікаві бувальщини», «Музиканти сміються» чи «Золотые россыпи»), про українську мову та мову взагалі, про Батьківщину, про Україну, визначних людей минулого і сучасних.

2. Видати книгу, що вчила б як буквар грамоті любити, шанувати людську гідність, свій народ, Радянський Союз, всіх людей Землі. Якщо такої книги

нема, оголосити конкурс.

3. Щоб вчителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, не обмежувались місцевим діалектом, не говорили суржиком, щоб послідовно, вперто, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу (в першу чергу), без свідомого творення добра — це віл, вартий тільки того, щоб його запрягали в ярмо.

4. Не приймати вчителем будь-якого предмета людину, що не знає, не шанує української мови та культури.

5. Ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести курс чи предмет, українською чи російською («мені однаково»).

6. Зупиняти тих батьків та дітей, що рвуться до російських шкіл, так як зупиняємо дітей, що біжать на вулицю з інтенсивним транспортним рухом, чи хочуть встромити руку в окріп, кислоту чи вогонь по незнанню, нерозумінню. Постійно доводити, що: «Все на світі можна вибирати, сину, не можна вибирати тільки Батьківщину» (В. Симоненко).

7. Запропонувати іншу роботу вчителям, що чванливо кажуть: «Українській язык — це теляча мова» (слова директора української (!!!) школи); «Я не знаю українською языка, он мне не нужен і вообще не нужен» (чув від багатьох вчителів).

8. Щоб у книгарнях працювали люди, які б знали свій товар, уміло рекомендували покупцеві, замовляли б не лише ходовий товар (про шпигунів та любов), а й високохудожню, патріотичну літературу. Щоб кращі здобутки українського красного письменства виходили не 30-тисяч-ним тиражем (один примірник на 1000-1500 чоловік), а поезії 8 тисяч (один примірник на 5000 чол.), а мільйонними тиражами. А скільки їх, таких працівників книгарень та бібліотек, що взагалі не читають і трьох слів по-українськи зв'язати не можуть!

9. Щоб працівники музеїв, у тім числі народних, розкривали правдиву історію народу, його боротьбу за життя, боротьбу проти всіх поневолювачів та експлуататорів. І знову ж, як може бути працівником музею людина, що не знає або зневажливо відноситься до мови народу, велич та історію якого вивчає та показує відвідувачам? А як часто доводиться таке зустрічати.

10. Щоб преса, радіо, телебачення систематично, дохідливо доносили до кожного громадянина культурні, наукові, технічні досягнення українського народу. Наші здобутки не найбільші в світі, але вони повинні бути для всіх нас найдорожчими, бо вони наші, наша слава, наша гордість.

11. Щоб закон у судовому порядку позбавляв громадянства Української РСР кожного, хто зневажає Україну, український народ, українську мову. Щоб суд з найширшим сповіщенням громадськості виносив вироки — громадську догану тим, хто з необережності чи несвідомо так чи інакше діяв на шкоду українському народові.

12. При влаштуванні на роботу, скороченні штатів, наданні квартир, прийомі до вузів та технікумів надавати перевагу місцевим жителям.

13. Ганьбити тих місцевих жителів (хоч би і росіян за національністю), що співають пісню «Россия — родина моя», адже це нісенітниця. Росії як імперії давно нема. На її місці Радянський Союз — добровільне об'єднання народів. Як же розуміти того, хто живе в Донеччині, на Україні, а батьківщиною має Росію? Емігрантом чи окупантом? Як би подивились на індуса чи канадця, який твердив би, що його батьківщина Англія (на тій підставі, що Індія та Канада входять до співдружності)?

14. Щоб Донецьке радіо та телебачення вели передачі тільки українською мовою і транслиували б Київ та інші українські радіо та телецентри. Для трансляції з Москви годилось би мати окремі, подібні до «Маяка», центр та канал.

15. Щоб на вулицях та дорогах місцевого значення всі надписи, лозунги, вказівні знаки були написані українською мовою.

16. Щоб українські кіностудії та кінолюбителі зняли серії фільмів під назвою «Скарби української культури»

(наприклад: «Церковна архітектура», «Заповідники, ботанічні сади та парки України», «Історичні пам'ятники та фортеці», «По залах музеїв України» і т. п.). Забезпечити такими стрічками всі школи та передавати по телевізору, як зараз передається з Москви чи не найлюбиміша у найрізноманітніших телеглядачів передача «Клуб кінопутешествий».

У багатьох країнах національно-визвольні рухи проходили і проходять під гаслами «Америка для американців», «Індія для індусів» і т. п. Чи підійшло б гасло «Донбас для українців»? — Ні. Бо Донбас уже півстоліття — невід'ємна складова частина суверенної України. В Донбасі значний відсоток жителів інших національностей, що живуть тут протягом багатьох, іноді багатьох десятиків, поколінь. Такими є греки, росіяни. Донеччина давно стала їхньою батьківщиною, іншої вони не знають. Багато з них вважають рідною мовою українську, а серби взагалі втратили свою національну приналежність. Кожна людина вправі будь-де зберігати своє національне лице, свою мову, культуру, традиції, прагнути і мати змогу повернутись на землю своїх предків. Все це повинні мати і неукраїнці в Донеччині. Але вони не можуть мати права, ідучи на возі українського народу, робити йому зло, зневажати його, своїми вчинками та поведінкою продовжувати віджили та давно засуджені шовіністичні тенденції. Політика царів сприяла шовіністичній діяльності кожного великороса, від титулованого чиновника чи технічного спеціаліста до некваліфікованого робітника чи селянина включно. Зараз же для цього нема жодних підстав.

Кожна людина має право говорити в кругу сім'ї, з своїми одноплемінцями рідною мовою. Годилось би заохочувати створення греками, білорусами, росіянами, євреями, татарами та іншими представниками національних меншин у Донбасі національних суспільно-культурних товариств з метою вивчення рідної мови, культури та історії свого народу, взаємодопомоги тощо. Сприяти їм шляхом надання приміщень, засобів для друкування газет чи листів і т. п., як то з успіхом робиться для нацменшостей в Польщі, Чехо-Словаччині, Канаді та інших країнах.

Всі середні школи, технікуми, ПТУ, вузи повинні б стати українськими. Початкову ж освіту діти росіян, греків, білорусів, євреїв, татар та інших можуть одержувати рідною мовою з паралельним вивченням української.

Вивчення російської мови починати не з 2-гої класи, а з 5-6-ої класи, коли дитина в основному вже знатиме рідну мову. Іноземну мову зробити необов'язковим предметом, щоб вивчали лише ті, хто хочуть і можуть вивчати її так, щоб могли читати і говорити.

Сьогодні можна часто почути в робітничому середовищі: хохол, кацап, чорномазий, звер. І це не викликає в людей обурення, гніву чи навіть осуду. Годилось би суворо карати будь-яку дискримінацію та образи людей за їх національну приналежність.

Погане знання української мови в Донецькій області (так і російської теж) зумовлене, на мою думку, такими причинами:

1. Розвінчаною нині Сталінською концепцією про відмирання мов і що колись буде єдина в світі мова, яка не буде ні російською, ні...

2. Майже насильницьке перемішування спеціалістів, коли випускників українських вузів направляли в Росію та інші республіки, а на Україну присилали спеціалістів з інших республік. І часто українці назавжди залишались за межами України, а росіяни назавжди на Україні.

3. Гнилим переконанням багатьох людей, що «риба шукає де глибше, а людина де лучче». Тобто, що людина живе і працює там, де більше платять, де краща природа чи клімат, де дешевші овочі, фрукти, м'ясо. А прислів'я годилось би доточити словами «якщо в людини риб'ячий мозок».

4. Двомовне навчання починається з другої класи — і формальне вивчення мов, особливо української.

5. Погана мова газет, радіо, шкільних підручників, учителів.

6. Що багато хто думає, що українською мовою звучать тільки сміховинки та пісні, а не знає, що існує велика українська література, що на українську мову перекладено безліч творів світової класики, твори класиків марксизму-ленінізму, написано та перекладено

тисячі праць з усіх галузей науки, техніки, філософії, мистецтва. Нема на світі такого, чого не можна було б сказати чи написати українською мовою.

7. Нерозуміння учнями, батьками та й учителями того очевидного факту, що не можна вивчити чужої мови, не вивчивши як слід рідної.

Автор статті народився і виріс у донецькому селі. Вчився в Дніпропетровську, Одесі, Москві. Працював учителем, будівником, вантажником та кваліфікованим робітником на заводі. Зараз працює слюсарем-монтажником на будівництві електростанцій. Відбув рік у Володимирській тюрмі та 6 років у Мордовських таборах. Злочину ніякого не вчинив. Чимало подорожував, здебільшого по Україні. Скрізь і з усіма на Україні я говорив українською мовою, втім числі з росіянами і не зустрічав осуду чи зневаги за це. Скорше симпатії і, зокрема, тих росіян, які не можуть говорити по-українськи і навіть мало розуміють. Цей власний досвід в якійсь мірі свідчить про підсвідоме шанування права кожного українця користуватись рідною мовою.

В одній установі в місті Дружківці мені сказала зав.: «К нам поступило 4320 заявлених і тільки одно Ваше по-українськи, і я же Вам нічого не говорю». Пізніше вона назвала мене націоналістом за вимогу видати документ українською мовою. Але зразу ж відчула, що сказала не те і схаменулась. Розійшлись по-людськи, без образ.

Багато з тих, кого доводиться запитати щось на вулиці чи в установі, не розуміє окремих слів і без гніву, доброзичливо просить сказати, що значить незрозуміле слово по-російськи. Багато хто пробує підтримувати розмову українською мовою, але не виходить через брак лексичного матеріалу. І лише одиниці із сотень вбачають в цьому націоналізм, не маючи найменшого поняття, що воно таке. Адже кожній скільки-небудь грамотній людині відомо, що національна гордість, любов до землі дідів та прадідів, любов до рідної мови не має нічого спільного з націоналізмом.

Я не говорю, як те робили нацисти в Німеччині, царські держиморди, польські ксьондзи та магнати, поодинокі росіяни, на жаль, і тепер (весь Советський Союз — зто Россия), що українською мовою говоритиме весь

світ, вся Росія, чи Польща. Але для мене, для кожного українця мова має стати святиною, найдорожчим скарбом. А для кожного з національних меншостей обов'язково її знати, хоч і не вважати святиною, якою для нього має бути його рідна мова. Так же записано в законах, так говорять письменники, визначні діячі партії, партійні документи. Цією статтею хотілось би:

1. Пробудити в своїх земляків українців свідомість приналежності до окремішнього українського народу, одного з багатьох братніх слов'янських народів (росіяни, білоруси, болгари, серби, словенці, словаки, чехи, поляки).

2. Розбудити приспану любов до рідного краю, його культури, героїчного (хоч і трагічного) минулого, щоб прекрасним стало майбутнє.

3. Закликати кожного українця до свідомої праці на користь рідного народу, Батьківщини, України.

4. Звернутись до кожного неукраїнця області з закликом: «Будьмо братами! Шануйте, поважайте мову, культуру, традиції народу, на землі якого живете, хліб якого їсте».

Автор проти будь-якого примусу у вивченні мов, у тім числі й рідної української. Хай все буде добровільне, але щоб кожний знав, що без знання української мови перед юнаком чи дівчиною будуть закриті двері вузів та технікумів України, виключені керівні посади в установах та підприємствах, робота в бібліотеках, книгарнях, музеях, школах та дошкільних закладах України та скрізь, де працівник має справу з людьми. Такі заходи підняли б авторитет мови і вона зайняла б таке місце, яке їй належить її по праву суверенності республіки. Від цього ніхто нічого не втратив би, а у вииграші були б усі, в тім числі росіяни та інші національні меншості області, а також українська культура, культура Радянського Союзу та світова культура.

Автор усвідомлює, що написав слабо аргументовано, може, без достатнього логічного зв'язку і переконливості, привів мало яскравих фактів, але думає: краще хай буде хоч це, ніж нічого. Хочеться, щоб стаття зіграла роль хоч слабенького сигналу тривоги у зв'язку з ненормальним становищем з мовою та освітою в Донецькій області. (Хоч, мабуть, годилося б бити в усі дзвони). Сподіваюсь, що на цю статтю відгукнуться

журналісти, вчителі, юристи, мовознавці та інші спеціалісти, розроблять тему з науковою аргументацією, з посиланням на документи, історію, доповнять, поправлять помилки та огріхи автора.

З місяць тому я закінчив роботу над цією статтею і почав пошуки, де б надрукувати її на українській машинці. Поїхав до міста Дружківки. Висить об'ява «Машинописные работы». Зайшов. Запитав. Сказала машиністка: «Пожалуйста: 12-13 коп. за страницу». А коли сказав, що українською мовою, заявила: «Что Вы, у меня русская машинка. Если бы несколько строчек, это еще можно было бы, а такой объем мне не под силу».

Таке ж саме мені сказали в «Бюро добрих послуг» в м. Краматорську. У Слов'янську мене майже звинуватили в тому, що я так «чисто» говорю по-українськи («Здесь никто так не говорит»). Машиністка (очевидно українка) сказала: «Зачем мне это нужно. По-русски я напечатала бы за час, а по-украински мне мало сидеть три часа, а то и больше». Я запитав, а де ж можна надрукувати? «Поезжайте в Москву, там и напечатают». Пішов до редакції Слов'янської районної газети «Комуніст». Там сказали, що машиністка тільки одна і навіть для себе не встигає друкувати. Порекомендували звернутись в педагогічний інститут. Зайшов у суд. Там подивились на мене, як на іноземця, і сказали традиційне: «Что Вы? На украинском не печатаем». В педагогічному інституті теж сказали, що машинки російські.

Ці мої ходіння теж свідчать про те, що українська мова в Донецькій області стала другорядною, приреченою на злиття. Добрі послуги роблять тільки російською мовою. 30 грудня 1971 року дав струм енергоблок Слов'янської ДРЕС на 800000 квт. Був мітинг. І я, як монтажник, був на ньому. Виступали керівники будівництва, партійні керівники, передовики виробництва і жоден не сказав жодного слова українською мовою, ніби це було не на Україні, а десь в Росії. Це теж свідчить про другорядність, нижчість української мови в Донецькій області.

2.01.1972 р.

Тихий

Моя адреса: 343260 Донецька область, м. Дружківка-5, хут. Іжевка *Тихий Олексій Іванович*

Зараз у відрядженні: м. Слов'янск, с. Миколаївка.
Гуртож. IV. к. 30.

За виданням: Олексій І. Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, спогадів. Упор. О.Зінкевич. Балтимор – Торонто: Українське вид-во «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1982. – С. 27 – 34.

Олекса Тихий.

Редакції газети «Радянська освіта»

В Донецькій області зовсім нема або майже нема українських шкіл та дошкільних закладів, не демонструються художні кінофільми українською мовою, в тім числі українських кіностудій. Бібліотекарі, працівники книгарень, музеїв, палаців культури не знають української мови або зневажають її. Установи та підприємства послугуються тільки російською мовою. Отже, практично проводиться дискримінація українців Донеччини і, звичайно ж, це веде до зниження рівня культури, моралі.

Франко вважав, що німецькі школи на Україні (в районах, що входили до складу Австро-Угорщини) приносять більше шкоди, ніж користі. Я не зустрічав, щоб хтось виступав проти цього твердження.

"Как это важно, чтобы селовек с детства чувствовал и аромат родной земли, и аромат родной речи". (Цитую за брошурою Могилевської "Познание прекрасного").

Ян Амос Каменський, поділяючи школи на етапи, давав такі назви:

1. Материнська школа; 2. Школа рідної мови (7—12 літ); 3. Латинська школа (13—18 літ); 4. Академія та мандрівки (18—24 роки).

Л. М. Толстой, К. Д. Ушинський, М. І. Пирогов стояли за навчання рідною мовою.

За навчання рідною мовою боролися всі кращі представники українського народу: Шевченко, Коцюбинський, М.Вовчок, Грінченко, Драгоманов, Л.Українка та інші.

В Радянському Союзі державними мовами є всі мови союзних, автономних республік, автономних областей. Російська мова вивчається добровільно, а мова союзної республіки — обов'язково. Так написано в «Основах наукового комунізму», в постанові ЦК КПРС про святкування 50-річчя утворення СРСР. Пам'ятається, що пропозиція М. С. Хрущова зробити вивчення національних мов необов'язковим, а за бажанням батьків, не знайшла підтримки — проти неї виступили в пресі діячі освіти різних республік, в тім числі й УРСР. І слушно, бо те було б порушенням суверенітету союзних республік, бо давало б право тим, хто не хоче вчити національної мови союзної чи автономної республіки, говорити російською.

Російська мова за царату була єдиною державною мовою імперії. Інші народи були просто іноземцями, їх мови були приречені на винищення. Після революції постали суверенні радянські республіки, що згодом утворили СРСР. Конституція СРСР гарантувала й гарантує їхній суверенітет. Російська мова, як і література та мистецтво, в силу свого панівного становища в імперії, була розвиненіша й більш поширена, а тому й після утворення СРСР стала мовою міжнаціонального єднання. І, як писав В. І. Ленін, вона не потребує, щоб змушувати людей інших національностей вивчати її з-під палки. Але вона не може замінити рідну мову інших народів та народностей, і ніхто не прагне до того.

Тяжко уявити собі доктора наук, письменника чи діяча мистецтв, що не володіє однією чи кількома мовами світу, переважно великих народів, тобто тими мовами, якими видаються праці з тих наук, в яких працює вчений чи мистецтвознавець. Так же безглуздо було б уявити собі інженера, агронома чи лікаря без знання російської мови, бо він не міг би знайомитися з працями чи досвідом своїх колег в Росії, інших союзних [республік] чи перекладами на російську мову (коли нема потреби чи можливостей перекладати твори на мови всіх народів СРСР) творів іноземної літератури. Але

рядовий робітник, селянин чи ремісник може обійтися тільки рідною мовою, хоч знання чужих мов і не буде йому зайвим.

Але тяжко собі уявити людину без знання рідної мови. Як боляче слухати, коли син чи дочка говорять з рідною мамою чи татом різними мовами! Часто такі діти дивляться на рідних звисока, бо вони, бачте, темні, відсталі, а він «мужицькою» мовою говорити не хоче. Іноді навіть батьки з гордістю дивляться на своїх дітей, що вони такі «культурні», що навіть говорять по-російськи, чого «ми не досягли».

Часто без сорому кажуть: «Які там ми українці, ми — перевертні, хахли»; «Я українець, но не люблю українськово языка»; «А мені всьо равно, яким языком чоловік балакає, якби хорошим був»; «Я знаю українській язык, всьо понімаю, а разговарівать і читать не могу»; «А для чого він нужний, як всьо, візьде по-руському»; «Я вообщє не понімаю, к чему сейчас націоналізм (мав на увазі українську мову), еслі вся література на русском языке».

«Той не марксист, той навіть не демократ, хто не визнає і не відстоює рівноправності націй і мов, не бореться з усяким національним гнітом або нерівноправністю. Це безперечно» (В. І. Ленін).

«Пожалуй, нет человека, которнй не испытывал бы неискоренимого чувства любви, привязанности к земле дедов й прадедов, к родной культуре, к своему язнку, своим традициям й обычаям» (Л. І. Брежнєв).

«Треба бережливо, з повагою ставитись до нашої рідної, чудової української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас і в першу чергу ви, письменники, повинні берегти і розвивати» (П. Шелест).

«Зрікатись рідної мови принизливо і аморально» (О. Гончар).

На моїх очах українські школи стали російськими. І зараз стають. В Часів-Ярі, де я вчився в 5—7 класах, було дві середніх школи з українською мовою викладання, і одна [з] російською. Початкові й семилітні, очевидно, українськими (даних не маю). Тепер всі російські. Школи, в яких я працював

учителем, були українськими, а тепер одна напівросійська, а друга повністю російська. Десяток літ тому сестра закінчила українську школу, а тепер в тій же школі вчаться племінники вже російською.

В Костянтинівні, Дружківці, Артемівську, Слов'янську, Горлівці, Жданові, а, може, й в не названих мною містах Донецької області, українських шкіл нема зовсім. В Донецьку, кажуть, є одна (на один мільйон жителів). Дитячих садків українських нема зовсім, навіть в окремих селах стали російськими. Я задавав і задаю собі питання: чому? Відповідь одна: так бажають батьки і діти. А чому так бажають? Бо технікуми, ПТУ, вузи, армія, підприємства, лікарні, крамниці, установи послугуються російською мовою.

Чи нормально це? На мою думку, ні. Адже німці теж без батога пішли за Гітлером, італійці за Муссоліні і т. д. І поплатились. І батьки, і самі діти поплатяться за свій вибір. Вони не винні, бо не знають, що творять. А не знають, бо цьому питанню мало приділяється уваги, особливо газетами, радіо, телебаченням. Я, наприклад, не чув жодної передачі і не читав у газетах закликів і остерог від подібної тенденції яка суперечить і Конституціям УРСР та СРСР, і марксизму-ленінізму, і просто людяності.

Часто говорять і між собою, і на батьківських зборах: «Зачем этот украинский? Дитё из-за него не хочет учиться». Часто українську мову та літературу (на Україні!) викладають російською мовою. І закінчує юнак або дівчина 8 чи 10 класів, і трьох слів зв'язати по-українськи не може. На того, хто говорить рідною мовою, говорять «бендер, хахол», сміються та вважають за неука, хоч він може знає втричі більше за того, хто сміється.

В Донецькій області проживає 4,8 мільйона чоловік. З них 2,7 млн. українців (56,5%), 1,9 млн росіян (37,6%), 107 тисяч греків (2,2%), 73 тис. білорусів (1,5%), 2,2% інших національностей. З 2,2 млн. неукраїнців лише кілька сот тисяч приїхали в Донбас протягом останнього десятиліття, а решта живуть тут протягом кількох поколінь, всі вчили українську

мову, і для них вона не є і не може бути зовсім незнайомою. Але [для] українців же, корінного населення, російська мова рідною бути не може. Пригадуються слова С. Воробкевича:

Слово рідне, мово рідна,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має.

Отже, люди, що йдуть за потоком, хто зрікається рідної мови, щоб окремі кретини не назвали їх хахлами чи бєндерами, стають безсердечними, з каменем замість серця, людиноподібними тваринами, робочою худобою, їх лиш умовно можна назвати людьми. Я не суджу їх, не ображаю, бо вони не знають, що чинять. А ось інтелігенція, особливо вчителі та працівники органів освіти, письменники, журналісти, діячі культури не можуть, на мою думку, йти за потоком, а повинні активно втручатись в культурне життя, дбати про мораль, патріотизм отих рабів німих, на сторожі біля яких Т. Шевченко поставив слово, живу мову народу (гнучку, багату, мелодійну, чудову).

Донецька область становить понад 10% всього населення України, її питома вага дуже велика, і занедбання рідної мови та культури веде до занепаду всієї України. Про все це я поділився своїми думками в статті до редакції газети «Радянська Донеччина».

Що ж до освіти, то я подавав такі пропозиції:

1. Перевести всі вузи, технікуми, ПТУ, школи на українську мову викладання. Дошкільні заклади та молодші класи шкіл можуть, а може, й мусять, бути рідною мовою для дітей росіян, греків, євреїв та ін.

2. Вивчення російської мови починати не з другого класу, як тепер, а з 5-го — 6-го, коли дитина вже в основному знатиме рідну мову.

3. Видати масовим тиражем книгу чи брошуру типу «Цікаві бувальщини» чи «Музиканти сміються», де були б зібрані висловлювання, поезії, статті тощо про рідну мову, Україну, Батьківщину визначних людей минулого і сучасних

авторів, та книгу, яка вчила б, як буквар грамоті, любити, шанувати людську гідність, свій народ, Радянський Союз, всіх людей Землі.

4. Щоб вчителі ніде не соромились говорити рідною українською мовою, не обмежувались місцевими діалектами, не говорили суржилом, щоб послідовно, завзято, з любов'ю вкладали в душі дітей та їх батьків свідомість належності до української нації, розкривали культурні та мовні багатства народу, постійно доводили, що людина без патріотичних устремлінь, без свідомої праці на користь свого народу є віл, вартий лише того, щоб його запрягали в ярмо.

5. Не приймати вчителем будь-якого предмета людину, що не знає, не шанує української мови та культури.

6. Ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести предмет чи курс, українською чи російською («Мені однаково»).

7. Зупиняти тих батьків та дітей, що рвуться до російських шкіл, як зупиняємо дітей, що біжать на вулицю з інтенсивним транспортним рухом, хочуть встромити ручку в окріп, кислоту чи вогонь по незнанню, не розуміючи небезпеки. Постійно доводити, що «все на світі можна вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину» (В. Симоненко).

8. Запропонувати іншу роботу вчителям, які чванливо кажуть: «Украинский язык — це теляча мова», — слова директора української (!) школи. «Я не знаю украинского языка, он мне не нужен и вообще не нужен» (чув від багатьох вчителів).

Липень 1972 року

"Слово і час", 1991, №4 Публікується за чернеткою, кінець якої не зберігся.

Думки про рідний донецький край

Я уродженець і мешканець Донеччини. Маю 46 років від народження. Вчився в радянських школах, закінчив філософський факультет Московського університету ім. Ломоносова. Викладав у школі, сидів у тюрмах і таборах, працював на заводі. Зараз працюю слюсарем-монтажником 4-го розряду.

Мене вчили і я вчив, що це хлібом єдиним живе людина, що сенс життя в творенні добра людям, у піднесенні матеріального та культурного рівня народу, у пошуках істини, у боротьбі за справедливість, національну гордість та людську гідність, у громадянській відповідальності за все, що твориться за мого життя.

Хто я? Для чого я? Який я? Ці питання ніколи не покидали мене. Постійно думав над ними, постійно шукав і шукаю відповіді на них.

Сьогодні думаю:

1) Я – українець. Не лише індивід, наділений певною подобою, умінням ходити на двох кінцівках, даром членороздільної мови, даром творити та споживати матеріальні блага. Я громадянин СРСР, і як «советский человек», і, передусім, як українець, я – «громадянин світу», не як безбатченко-космополіт, а як українець.

Любіть Україну, як сонце любить,

Як вітер і трави, і води.

В годину щасливу і в радості мить

Любіть і в годину негоди.

В. Сосюра

Люблю свою Донеччину. Її степи, байраки, лісосмуги, терикони. Люблю і її людей, невтомних трударів землі, заводів, фабрик, шахт. Любив завжди, люблю і сьогодні, як мені здається, в годину негоди,

асиміляції, байдужості моїх земляків-українців до національної культури, навіть до рідної мови...

2) Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я – для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, прокат, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських письменників, українських композиторів та акторів.

3) Я, очевидно, поганий патріот, слабодуха людина, бо, бачачи кривди рідного народу, примітивізм життя людей, усвідомлюючи гіркі наслідки сучасного навчання й виховання дітей, випадання з кола культурного розвитку мільйонів моїх одноплемінців, задовольняюся ситістю, маніловськими мріями, крихтами культури тільки для себе. І не маю ні мужності, ні волі активно боротися за розквіт національної культури на Донеччині, за прийдешнє.

Не вина, а біда простих людей (тобто працюючих робітників та селян), що з їхньої волі чи мовчазної згоди знищується українська мова та культура на Донеччині.

Не біда, а вина кожного інтелігента, кожного, хто здобув вищу освіту, займає керівні посади, а живе тільки для натоптування черева, байдужий, як колода, до долі свого народу, його культури, мови.

І чи не злочином годилося б кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом. В.І.Ленін у різних працях з національного питання називав тих росіян, хто зневажливо ставився до розвитку національних культур, мов, імперіалістами, негідниками, вихованими в душі найпідлішого хамства, катами, лакеями

царизму, великоруськими шовіністами. А представників малих, гноблених Росією народів, що прагнули, на шкоду рідній мові та культурі, запроваджувати російську – великоруськими держимордами.

Я – інтернаціоналіст за переконанням, зичу свободи, національної незалежності, матеріального добробуту та культурного розвитку в'єтнамському, індійському, арабському народам, народам Африки, Азії, Америки та всім іншим. На земній кулі не повинно бути голодних, колоніальних, відсталих та малих народів. Хай кожний народ живе на своїй землі, хай творить в міру своїх можливостей культуру та науку і ділиться своїми здобутками з усіма народами світу. Хочу, щоб і український народ, зокрема його частка – донбасівці, вносив свою лепту в скарбницю світової культури...

Мова – одна з основних ознак нації. Мова – фундамент культури. Рідна мова – найдорожчий скарб народу, підвалина інтелекту, основа патріотизму. Рідну мову повинна берегти, розвивати кожна людина. Вмирає мова – вмирає культура. Вмирає культура – припиняється прогрес. Історію починають творити нерони, бісмарки, мусоліні, гітлери, сталіни, маоцзедуни. А яка то історія – всім відомо.

Сумно і моторошно стає на душі при аналізі того, що бачиш навкруги. Цілковита байдужість до всього прекрасного, святого, людського. Українські театри позакривались, і ніхто за ними не сумує. Самодіяльність молоді зводиться до гітари, слухання електромюзичних інструментів у ресторані, на танцмайданчику, в запису на магнітофонну стрічку. Люди майже ні в що на вірять – ні в Бога, ні в комунію. Забули старі й не дуже старі традиції та обряди, щезли вечорниці, коляди, щедрівки, купальські пісні тощо. А що лишилося? Бездумне сидіння біля блакитного екрана, ходіння в кіно, пляшка, розмови без кінці про футбол, заробітки, мотоцикли, лотереї, цинічні сексуальні бувальщини.

У чоловічому товаристві процвітає лайка – незважаючи на вік та родинне оточення. Часто син гне на батька триповерховим матом і одержує відповідь у тому ж ключі...

А в людей розумової праці, людей із освітою, в інтелігентів які клопоти? Чим вони займаються у вільний від роботи час? Найкраще я знаю вчительський цех. У них перевірка зошитів, ходіння до батьків відстаючих учнів із проханням посилити контролі» (примувати вчити уроки, заборонити ходити в кіно та дивитись телевізор, не дозволяти читати книжки не за програмою), домашнє господарство, хатні роботи, «підвищення ідейного рівня та ділової кваліфікації».

У технічної інтелігенції та працівників науково-дослідних установ робота часто триває й після кінця робочого дня, зокрема, проводяться обговорення виробничих проблем. Технічна інтелігенція та науковці зайняті читанням численних журналів, газет, сидять біля блакитного екрана, за шаховою дошкою... Зараз модно знати усе на світі. І які звірі та птахи водяться на найвіддаленішому острові, версії про смерть Гітлера, чи були у нього двійники, співчувати долі Нікоса Теодоракіса, Анджели Девіс, знати, що є навіть пташине молоко... Усе знати. А для чого? Відповідь одна: «А як же? Треба знати». І голосуючи за резолюцію «Свободу Анджелі Девіс!», «Свободу і незалежність народу Анголи!» чи «Свободу Бангладеш!», люди з освітою, керівники підприємств чи установ не помічають того, що коїться поруч: умирає рідна мова, інтелектуально калічаються мільйони людей, у тому числі вони самі та їх рідні діти. І ніхто, ніколи, ніде не порушує цих проблем. Чому? Через брак знань? Не думаю. Невміння логічно мислити? Не віриться. Найскоріше через оте всезнайство, через масовий потік розважальної інформації, через невідання зосередити свою увагу на живому конкретному ділі, через байдужість до долі рідного народу.

Схоже на те, що сьогоднішній інтелігент розтринькує свою енергію та знання для натоптування власного черева та на втіху бюрократів і чиновників, на погибель своїх годувальників – українських трударів серпа та молота. Тяжко повірити, що хтось із інтелігентів думає, що стипендію, професуру, аудиторії та лабораторії їм, колишнім студентам, дав якийсь корифей усіх наук чи група мудрих мужів. Адже кожен розуміє, що то матеріалізована праця селян, робітників, працівників сфери послуг. Внесок українських трударів був і є чи не найбільшим у цілому СРСР. І за ті жертви, що їх приніс український трудовий люд (добровільно чи примусово – немає ніякої різниці), інтелігенція, у тому числі українською походження (українською її не назвеш, бо їй чужими стали українська культура, традиції, мова) платять йому зневагою, презирством.

Мабуть, ніколи раніше українська інтелігенція в цілому не була такою чужою та відірваною від трудящих (робітників та селян), як це можна спостерігати у нас на Донеччині сьогодні.

Тяжка була доля робітників та селян на Україні до революції. Вони працювали в полі від зорі до зорі, народжували, годували та виховували по 8–12 дітей, передавали нащадкам надбання попередніх поколінь. Нелегка була й праця робітників. Я не збираюся ідеалізувати минуле, але то є факт, що народ жив не хлібом єдиним, творив пісні, танці, казки, легенди, яких і набралось у мас сотні тисяч. У роки мого дитинства ще живі були вечорниці. Тихого літнього вечора можна було чути пісні дівчат та парубків у моєму рідному хуторі Їжівці, доносились вони до мого вуха й із сусідніх сіл – Клинового, Віролюбівки, Олексієвого-Дружківки. Щодо праці, то сьогоднішні колгоспники працюють не менше, коли не більше. Праця на колгоспному полі чи фермі на присадибній ділянці, біля власної худоби, птиці, ходіння чи їзда на базар, купування, діставання, будівництво... Усе

практично забирає весь час, і для інтелектуального життя, навіть для відпочинку, його залишається обмаль. Робітники переважно затрачають менше фізичних зусиль, але робота, черги, переїзди теж забирають багато часу і тому культурний рівень як у селі, так і в місті стає все нижчим: пісні не почути, хіба що на весіллі, хрестинах чи проводах у солдати після чарки. Палаці культури, клуби тільки демонструють кінофільми та іноді влаштовують танці. Молоді в селах майже немає.

Може, я не в змозі побачити великих зрушень, піднесення культурного рівня народу, колективної відповідальності, патріотизму, високих моральних якостей трудящих та інтелігенції? Може, я дивлюсь на життя через чорні окуляри? Багато разів ставив свої спостереження, думки, під сумнів, шукав помилки у висновках, що викладені в цих замітках, і не знаходив виправдання баченому, не зміг уявити собі райдужного майбуття. Усе, що стосується культури в сьогодишньому житті, мені здається беззмістовним, безглуздим. А майбутнє уявляється трагічним та пустим.

А, може, так і треба? (Кожен за себе, а Бог, з'їд чи пленум за всіх). Може, це є логічним шляхом розвитку культури на Донеччині на сьогодні? Так ні ж. Не може так бути...

Я не вірю в богообраність будь-якого народу, не вірю у великість народів та мов, не вірю в злиття народів, не вірю, що через 10, 100 чи 500 літ мого українського народу не буде. Як інтернаціоналіст я щиро бажаю богообраному народові (єврейському), великому російському та всім іншим народам всього світу жити на рідній землі, працювати на благо своїх народів, підвищувати кількість науковців до 15, 20 чи 50 відсотків. Хай кожний народ допомагає іншим, у тому числі моєму українському, але не шляхом «інтернаціоналізації» Донеччини, не шляхом злиття націй, направлення в Донбас спеціалістів з

Ленінграда чи Новосибірська, а українських спеціалістів у Казахстан чи на Урал.

У мільйонів людей не може не пробудитися цікавість, розуміння, а потім і свідоме праця на ниві піднесення рідкої культури, почуття Людської гідності та національної гордості. Я вірю, що така свідомість неминуче прийде в мою Донеччину. І хотілось би, щоб це сталося якомога швидше.

Українська мова – не вигадка буржуазних націоналістів, не польська інтрига, не результат чи прояв антикомунізму. Це мова живого 40-мільйонного народу. І, на жаль, тепер, в епоху розквіту націй та національних культур, часто насильно впроваджуються слова, що Не відповідають нормам української мови. Наприклад: площа, площадка, процент, ботинки, лимон, дев'ять годин десять хвилин, кофе натуральне, носки чоловічі і т. д., у той час, як є майдан, відсоток, черевики, цитрина, десять на десяту, кава, шкарпетки. Боротьба за чистоту мови для українців Донеччини, де надзвичайна різноманітність зайшлого елементу набуває особливого значення, і повинна б стати основою в боротьбі проти асиміляції.

Основою ж культури будь-якого народу, повторюю, є його рідна мова. Багата, колоритна, милозвучна, мелодійна українська мова, яку народ проніс через віки поневірянь, принижень, декретованих знищень, зневаги, у Донеччині служить зараз лише незначному відсоткові людей і тільки для хатнього вжитку. Українська мова цілком витіснена з вузів, науково-дослідних установ. Не чути її на підприємствах, у школах, дитячих садках численних міст. Зникає вона навіть уже і в селах. Чи можна при такому становищі говорити про розквіт, культуру? Свобода і культурний рівень народу – основа прогресу, справжнього людського життя...

У часи свого панівного становища в імперії російська мова була поширена серед іногородців і служила знаряддям для знищення «собачьих наречий». Тепер же в СРСР нема

загальнодержавної мови, нема обов'язку вивчати російську мову (вона вивчається добровільно). Російська мова є тільки знаряддям порозуміння естонця з вірменином, якута з молдаванином. Вона потрібна для того, щоб заощадити кошти і не перекладати якусь наукову працю з української на киргизьку мову чи з англійської на 100 мов народів СРСР, якщо та праця зацікавить всього 10–15 спеціалістів у кожного народу. Знання російської мови дозволяє швидше й ширше знайомитись із надбанням у галузі науки, культури, мистецтва різних, особливо малочисельних народів СРСР. Твердження, що російська мова краща, вища, більша, могутніша за українську, литовську, киргизьку чи аварську – це шовінізм. А такі твердження досить часто трапляються в газетах, по радіо, не кажу вже про їх побутування в розмовах, зокрема в нас, на Донеччині,

У нашому регіоні, наскільки я знаю, університет та всі інші вузи послуговуються російською мовою. Чи нормально це? Очевидно, що ні. Кожна окрема людина вправі вибрати собі мову і місце проживання, але мовою університету, вузів мусить бути мова суверенної держави, якою є Україна, Естонія, Італія чи яка інша країна.

Людей, що живуть на Донеччині і зневажають український народ, можна порівняти з колоністами і плантаторами, якими були, наприклад, іспанці чи англійці в Америці, Індії, Австралії в XVII ст., німці, болгари, греки на землях запорізьких козаків, у тім числі на Донеччині (з ласки Катерини II у XVIII ст.)...

Я за те, щоб українські хлопці та дівчата вчилися у Москві, Тбілісі, Ризі, у Парижі чи Лондоні. Хай би знали різні народи, їхні мови, культури та несли свої надбання рідному народові, як то робили Т.Шевченко, М.Лисенко, І.Франко, Расул Гамзатов, Ганді, Хо Ші Мін та багато інших передових діячів українського та інших народів. Вони пізнавали чужу, часом вищу, культуру, щоб нести

свої знання рідному народові, підносити його культурний, суспільно-політичний та науково-технічний рівень.

Я й за те, щоб у донецьких вузах навчалися росіяни, грузини; в'єтнамці, юнаки та дівчата інших народів. Це зближує народи, взаємозбагачує їх. Але вони у вузах Донеччини повинні вчитись українською мовою. Тільки тоді вони одержать не лише знання за фахом, а й пізнають наш народ, його культуру, його звичаї та понесуть свої знання про Україну своїм народам.

Тільки жалюгідним покидькам байдуже, де жити, кому служити. Вони за гроші готові продати і рідну неньку. Справжній патріот, навіть коли він не живе на своїй землі, служить своєму народові, боліє його болями, зичить йому безсмертя і в міру сил та можливостей працює для нього. Яскравим прикладом цього можуть служити вірмени всього світу, особливо їхня інтелігенція.

Не можна собі уявити, щоб англійський уряд чи будь-хто відкрив у Лондоні французькомовний чи німецькомовний університет чи вуз, в Іспанії – англійський, в Москві чи Ярославлі якийсь неросійський. А в Донеччині всі вузи (підкреслюю – всі!) – російськомовні...

Виховувати свідомих громадян і патріотів на чужомовній основі – це те ж саме, що зводити будову на ліску без фундаменту. Будова може розсунутись на самому початку будівництва, або й рухнути після його завершення, заваливши своїм камінням і тих, хто в ній житиме, і сусідів.

Навчання в школах повинно вестись рідною мовою дітей. Це відстоювали всі видатні педагоги світу. Хто, коли вважав, що для дітей краще вчитись чужою мовою? Зараз у Москві, Ленінграді та інших містах є спецшколи з англійською мовою викладання. Але ні один учитель тих шкіл не скаже своїм учням, що російську мову можна вчити абияк, можна її не знати. Чув, що є такі спецшколи і на Україні. Частина предметів викладається англійською

мовою, частина російською, а українська вивчається як предмет. Чи багато знатимуть випускники таких шкіл з рідної мови? Мабуть, дуже небагато, або й нічого.

А найстрашніше, мабуть, становище в дитячих садках Донеччини. У містах усі вони, наскільки я знаю з розмов із батьками, вчителями, вихователями, – російськомовні. Чому? Відповідь: «Так хочуть батьки». Дитина від колиски втрачає найдорожче – рідну мову. І не може чинити опору. Коли доросла людина свідомо вибирає собі місце роботи, проживання чи мову, часто на шкоду своєму інтелекту чи здоров'ю, робить це якоюсь мірою за власним бажанням. Вона може зупинитись, змінити свій вибір, чинити опір у разі примусу. А дитина нічого не може. Цей процес схожий на інтелектуальну кастрацію. Тут щось подібне до того, як вихолощують молочних поросят чи бичків, щоб одержати з них більше м'яса. Із них виростуть люди байдужі до всього людського, виростуть шукачі об'яв; «Требуется рабочее. Зарплата 200–300 руб., «Объявляется конкурс на замещение вакантной должности... кандидат, доктор наук». І інтелектуальний кастрат за дрібну монету зрадить свій народ, покине батьківщину, позбавить батьківщини рідних дітей, усе покине, йому все одно, кому служити, аби мати більше матеріальних благ, посідати вищу посаду, заслужити орден чи медаль.

Патріотизм, національна гідність, любов до свого народу, свого міста, села, любов до рідного слова, до рідної пісні, природи, історії – ось зерна, які ми повинні б сіяти в душі дітей і в сім'ї, і в школі, і в комсомолі, і через літературу, кіно, телебачення. А на Донеччині сходи цих зерен безжалісно, по-варварському знищуються, і виростає а душах дітей чортополох (міщанство, дармоїдство, хуліганство, пияцтво)...

Українці, що народились і виростили на Донеччині, соромляться признатися, що вони українці, соромляться говорити українською мовою, бо їх називають «хохлами»,

«бандерами»... Ні, таке становище не має нічого спільного з інтернаціоналізмом...

Я не хочу асимілюватися, не хочу стати безбатченком. Я не хочу, щоб асимілювались росіяни, греки, татари, євреї. Хай кожний народ живе на своїй землі, творить у міру своїх сил культуру, множитья і діє на користь всього людства, у братній співдружності (а не як держиморда). Я категоричною проти «добровільної» асиміляції українців, зокрема моїх земляків-донбасівців...

Історія – найдійовіший, найефективніший засіб формування національної самосвідомості, національної гордості. Особливо багата патріотизмом, лицарством, звиятною боротьбою, демократизмом, республіканськими традиціями історія нашого народу. Історія ж українського народу поки що недоступна не лише молоді, а й спеціалістам, зокрема вчителям. Хочеться сподіватися і вірити, що незабаром вийде правдива, наукова історія України, історія Донеччини, історія кожного міста, а той села. Можна думати, що матеріали вже підібрані, опрацьовуються. Свідченням того є 4-томна «Радянська енциклопедія історії України» «Історія міст і сіл УРСР», зокрема Донецької, Луганської областей та інших...

Донеччина – це шоста частина всього населення Української РСР. Її культурний та національний розвиток може послужити або гарним прикладом для всієї України в разі її нормального розвитку, або ганебним, холероподібним, коли й інші райони підуть шляхом байдужості до національної культури та мови. І в другому випадку ганьба та прокляття впадуть на голови кожного з нас, донбасівців, хто бачив, усвідомлював насування загибелі і мовчав, хто в догоду череву забув, якого він роду-племені, зрадив свій народ, а чужих рук брав отруйну зброю асиміляції та допомагав нищити українську мову, культуру, традиції, обряди. Зараз проявляється дивовижна, можна навіть сказати злочинна байдужість у питаннях

мови та культури, самі в тій царині людських взаємовідносин, куди віками було спрямоване вістря ганебної моралі польської шляхти, католицької церкви, російського царизму.

Ми не можемо задовольнятися формулою «народ не помиляється», народ хоче російськомовних шкіл, вузів, начальників чи кондукторів у трамваях тощо. Шляхом пропаганди та агітації ми повинні боротися за утвердження людської гідності і національної гордості.

Національна питання на Донеччині, на мою думку, не розв'язане. І розв'язане воно буде лише тоді, коли кожен українець буде свідомий того, що належить до свого народу, для нього живе, за нього бореться. Коли кожен чужинець поставить перед собою запитання: «Хто він? Для чого він на донецькій землі? – Колоніст? Заробітчанин? Емігрант? Незамінний бажаний спеціаліст чи нахлібник – дармоїд на шиї «братнього» народу?» Коли кожен, хто прийшов непростий на чужу землю, буде поважати український народ, або нехай перебирається на свою батьківщину. Коли доброзичливі щодо українського народу чужинці на Донеччині матимуть свої національно-культурні товариства, газети, книги рідною мовою, дитячі садки та школи (російські, грецькі, білоруські, вірменські та ін.). Прикладом для нас може служити Закарпатська область, де мадяри, румуни, росіяни мають свої школи, гуртки самодіяльності тощо. Прикладом можуть служити і товариства, які мають українці Польщі, Чехословаччини, Канади та інших країн.

Зараз газети, радіо, інші засоби інформації закликають кожного активно втручатись в громадські справи, боротись із хуліганством, пияцтвом. Я вважаю, що національна безликість, моральна порожнеча, тваринне життя – хвороби незрівнянно тяжчі від алкоголізму чи пияцтва і в значній мірі є причиною останніх. Тому вістря пропаганди та агітації повинно бути спрямоване в першу

чергу проти них. А якраз цього нема ні в газетах, ні по радіо, ні в літературі.

Олексій Іванович Тихий. Вчитель. 1972 рік
(«Голос України» 1991 14 березня с.12-19)

Олекса Тихий.

Лист до Голови Президії ВР УРСР

Голові Президії Верховної Ради УРСР

І. С. Грушецькому

Тихого Олексія Івановича,
прож. Донецька обл., м. Краматорськ,
бульвар Машинобудівельників, 12, к. 59.

У відповідь на мого листа на Ваше ім'я під назвою “Думки про рідний Донецький край”, пересланого Донецькому облвиконкому 12.I.1973 р., мене 10.IV.1973 р. запрошувала на бесіду заст. голови облвиконкому З. Д. Ляшенко.

На бесіді були присутні кандидат історичних наук А. Д. Пахарєв і працівник Калінінського райвиконкому А. Л. Громов.

На початку бесіди А. Д. Пахарєв цілком правильно відзначив, що мої писання не є ні літературним твором, ні філософським трактатом і що я нічого нового не відкрив. І неправильно зазначив: “С тяготением к национализму”.

Мені доводили, що в Донецькій області все гаразд, що нема примусової асиміляції, що українці мають всі права і можливості вільного розвитку, що україномовні вузи, технікуми, ПТУ непотрібні, що шкіл і класів з українською мовою викладання досить багато і ніби я в своєму листі до Вас керувався тільки необґрунтованими особистими спостереженнями і дивлюся на сьогодення Донеччини крізь чорні окуляри. Що для Донеччини досить філологічного та історичного факультетів університету, де

викладання ведеться українською мовою, та двох педучилищ.

Говорили також, що коли хтось із Донеччини побажає вчитись українською мовою, може їхати в інші області. Якщо вчитель з дипломом хотів би працювати в Донецьку і викладати свій предмет українською мовою, йому відмовили б, бо школи російськомовні, і хай їде шукати собі роботу в інші області.

В ході бесіди, що тривала понад 3,5 години, я зрозумів, що облівкомком у цілому (на засіданні, пленумі чи сесії) порушених мною в листі до Вас проблем не розглядав, що мене запрошували тільки для того, щоб повідомити, що ніяких процесів асиміляції нема, що українська культура та мова в Донеччині розвиваються нормально.

А. Д. Пахарєв повідомив, що в 1971 р. в Донецькій області 786 тисяч українців не володіють українською мовою, вважають рідною російську (29,5%), що в 1971 р. з 5.821 шлюбу 2.910 були змішані (49,82%) – в основному, між росіянами і українцями, що кількість греків за кілька років зменшилась на кілька тисяч чоловік. Ще Пахарєв повідомив, що в Донецькій області є 472 школи з українською мовою викладання (91,5 тисяч учнів), 88 змішаних (в яких приблизно $\frac{3}{4}$ російськомовних класів і $\frac{1}{4}$ українськомовних) і 909 шкіл з російською мовою викладання.

Чи буде Донеччина через 10–20 літ складовою частиною української нації як форми спільності людей, об'єднаних єдиною територією, мовою, внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру? Думається, що не буде, якщо основний елемент духовної культури – мова – буде так інтенсивно витісняватись у всіх сферах життя, особливо в закладах освіти.

Д. Іляшенко по закінченні бесіди сказала, що мій лист і думка про нього будуть надіслані Вам.

Я довго думав, що ж мені робити? Покинути Донецчину і шукати притулку в іншій області, де жива українська мова та культура? Може, втопити свої болі про долю українців Донецчини в горілці? Чи покінчити життя самогубством? І ні на що в мене не вистачає мужності.

Я проти примусової українізації росіян, євреїв, греків та інших. Кожна людина має право на самосвідомість. Ніхто не в праві заборонити росіянину, білорусу, греку чи єврею вчити та виховувати своїх дітей рідною мовою свого народу на основі його культури, традицій. Але ж ПТУ, технікуми, вузи, що готують робітників та спеціалістів для народного господарства, повинні готувати їх українською мовою. Звичайно, якась частина робітників і спеціалістів може покинути Україну і переселитись на свою батьківщину, але галасувати проти цілком законних прав суверенного народу, яким є і український, зокрема, його частка в Донецчині, ніхто, крім запеклих шовіністів, не буде. А шовіністів у наш час не так уже й багато, і ніде вони підтримки не знайдуть.

Мені думається, що Президія Верховної Ради УРСР може видати Указ про введення в усіх ПТУ, технікумах, вузах Донецчини викладання українською мовою всіх наук і предметів. Хто не хоче або не може вчитись українською мовою, в силу шовіністичних чи міщанських переконань, хай шукає собі інших вузів чи технікумів в інших краях. Хай в окремих випадках замість доктора наук курс читатиме кандидат чи аспірант, але це конче потрібно. Та й можна сподіватись, що Донецчині в цьому допоможуть Київ та інші області, як це бувало і раніше.

Прошу надіслати в Донецьк повноважну комісію для вивчення становища та вжиття заходів проти вже не добровільної, а примусової асиміляції мільйонів людей.

Прошу порадити, що ж мені робити далі?

24.IV.1973

Олекса Тихий.

(З архіву родини Тихих. Публікується вперше).

Олекса Тихий.

**Зауваження до "Загальних положень Проекту
"Основ..."**

Зав. адміністративним
відділом ЦК КПУ
Тихого Олексія Івановича

***«...каждый народ должен
обладать независимостью и
быть хозяином
в своем собственном доме»***

Ф. Энгельс

За життя Леніна і перші десятиліття після його смерті кожний народ сам вирішував долю своєї освіти, культури тощо.

Згори завжди можна недоврахувати або переврахувати національні особливості того чи іншого народу. А сам народ, особливо, коли майже 100% письменних, коли є національна інтелігенція, національні кадри, краще знає, що йому необхідне як в галузі господарських потреб, так і в галузі культури, моралі, традицій. Кожний народ знає свої можливості.

В загальних положеннях проекту «Основ законодавства Союзу РСР; союзних республік про народну освіту» нечітко визначені компетенція Союзу РСР та союзних республік, зовсім нема статей про компетенцію місцевих рад, компетенцію окремого навчального закладу, компетенцію батьків в особі батьківських зборів чи комітетів.

Я сформулював би загальні положення приблизно так.

Стаття 1. Мета народної світи.

Забезпечити: а) справжнє володіння рідною літературною мовою;

б) всебічний фізичний, інтелектуальний, розумовий розвиток дітей та молоді;

в) ознайомлення з літературою, історією, культурою, традиціями свого народу, культурою інших народів СРСР, світовою культурою;

г) максимально можливий рівень знань основ наук;

д) ознайомлення з основами промисловості, сільського господарства, будівництва та засобів зв'язку і т. п.;

Стаття 2. Завдання радянського законодавства.

а) максимальне забезпечення потреб людей в одержанні знань, умінь, здоров'я та всебічного розвитку дітей та молоді, що вчать;

б) максимальне забезпечення потреб суспільства в ідейних спеціалістах, здатних забезпечити культурний, моральний, науковий технічний прогрес свого народу, СРСР та всього людства;

Стаття 3. Право на освіту.

Забезпечити: а) доступність освіти для кожної людини віком до 17 (18) літ;

б) доступність вищої освіти згідно здібностей та уподобань молоді;

в) безплатність навчання;

г) безплатність засобів пересування;

д) забезпечити найкращі умови для навчання та виховання (кабінети, лабораторії, клуби, спортивні зали та майданчики, художня самодіяльність, туризм ...);

е) пільги та стипендії учням, студентам та аспірантам;

ж) відрядження для навчання чи удосконалення знань в інші союзні республіки та інші країни.

Стаття 4. Принципи народної освіти.

1.Рівність усіх громадян.

2.Обов'язковість.

3.Громадський характер освіти.

4.Навчання рідною мовою.

5.Наступність всіх типів навчальних закладів і доступність, згідно здібностей, до всіх типів шкіл до вищої включно.

6.Науковий, політехнічний з елементами посильної суспільно-корисної праці характер освіти.

7.Патріотичний, інтернаціональний, гуманістичний характер освіти на основі етичного та естетичного виховання.

Стаття 5. Компетенція Союзу РСР.

1.Контроль за дотриманням Конституції СРСР та цих «Основ...».

2.Статистика в галузі всіх видів освіти.

3.Популяризація досягнень окремих республік у галузі освіти та рекомендації...

4.Фінансування органів освіти.

5.Матеріальне забезпечення народної освіти найновішими приладами, устаткуванням тощо.

Стаття 6. Компетенція союзних республік.

1.Встановлення типів шкіл, промислово-технічних, спеціальних та вищих навчальних закладів.

2.Встановлення. згідно з традиціями, природно-кліматичними умовами, потребами народного господарства термінів у різних типах шкіл та вузів.

3.Розробка методів, форм та засобів навчання та виховання дітей і молоді.

4.Планування мережі всіх типів шкіл, ПТУ, технікумів та вузів.

5.Встановлення посадових окладів для всіх діячів освіти, вчителів, вихователів, техробітників.

6.Здійснення контролю за діяльністю всіх видів освіти.

7.Складання програм, забезпечення підручниками, навчально-наочним приладдям.

8.Нагородження та заохочення кращих працівників освіти.

Стаття 7. Компетенція місцевих рад депутатів трудящих.

1. Аналіз та популяризація досягнень в роботі навчальних закладів.

2. Рекомендації педколективам щодо застосування тих або інших методів, форм та засобів навчання та виховання дітей.

3. Контроль за виконанням програм.

4. Організація позашкільного навчання та виховання дітей.

5. Організація різних форм навчання та підвищення кваліфікації вчителів (педагогічні факультети, університети культури, семінари, клуби).

6. Затвердження виборних керівників навчальних закладів або призначення таких згідно з традиціями народу.

Стаття 9. Компетенція освітнього закладу.

1. Забезпечення навчання та виховання дітей, що бажають вчитись у даному навчальному закладі.

2. Спільно з батьками, на основі традицій народу та забезпечення найкращих умов для навчання та виховання дітей, визначати окреме чи спільне навчання хлопців та дівчат у межах класів.

3. Згідно з бажанням учнів та батьків організовувати класи з певною орієнтацією (фізико-математичні, історико-географічні, літературно-мистецькі, професійні і т. п.).

4. Широко використовувати грошові внески батьків на організацію гуртків, клубів, індивідуального навчання музики, радіотехніки, рукоділля і т. п.

5. Виключення учня через нездатність опанувати програму даного навчального закладу, порушення дисципліни і передачу його місцевій раді для влаштування в інший навчальний заклад.

6. Забезпечення мінімуму знань, умінь та навичок усіма учнями згідно з програмами та максимального забезпечення потреб учнів у знаннях поза програмою.

Стаття 10. Компетенція батьків в особі зборів чи комітетів.

1.Батьки вправі вимагати детального звіту педагогічного колективу про навчально-виховний процес, потреби, недоліки в роботі навчального закладу, їх причини та можливі шляхи подолання.

2.Вимагати від учителів забезпечення глибоких та ґрунтовних знань для своїх дітей.

3.Домагатись звільнення окремих учителів та керівників шкіл, що не забезпечують навчально-виховного процесу.

4.V. 1973.

Стаття 18. Мова навчання в дошкільних закладах, загальноосвітній школі, промислово-освітніх учбових закладах та вузах.

Учні всіх навчальних закладів навчаються рідною мовою. Батьки або особи, що їх замінюють, які проживають за межами своєї національної союзної чи автономної республіки, автономної області, національного округу, можуть навчати своїх дітей мовою республіки, в якій вони проживають. Крім рідної мови та мови союзної республіки, учні, за бажанням, можуть вивчати одну чи більше мов народів СРСР та інших країн. Обов'язковою для вивчення корінним населенням союзної республіки є тільки мова даного народу.

Стаття 18 в редакції проекту “Основ...” неприйнятна, бо:

1.Слова “надаватися можливість навчання рідною мовою” суперечать поняттю суверенності республіки, народу. Тобто надаватися можливість бути патріотом або космополітом (зневажати рідну мову, свій народ).

2.Не буває поганих народів, отже нема й поганих мов. Для чого ж у Законі право вибрати мову навчання дітей?

3.Говорити, великий чи малий народ, багата чи бідна мова, розвинена чи нерозвинена мова – шовінізм. Якщо мова якогось народу в результаті національного гноблення,

утисків, декретованих знищень, зневаги її чужинцями та свої ми перевертнями, зрадниками відстала від інших мов, то обов'язком синів та дочок такого народу є розвивати й збагачувати її, а не зрікатись, не вибирати “великої” мови “великого” народу.

4.Батьки, якщо вони не божевільні і не дивляться на мову по-міщанськи, як на годівницю, не вибирають мову навчання своїх дітей, а вчать своєю рідною мовою, а дітей змішаних шлюбів – мовами і матері, і батька.

5.Надає можливість по-міщанськи або шовіністично настроєним людям відмовлятись від вивчення мови союзної республіки (державної мови), де вони живуть, а це суперечить Конституції СРСР, програмі КПРС.

6.Надає можливість частині учнів та студентів, може навіть значній, зневажливо ставитись до вивчення рідної мови, державної мови республіки, отже, надає можливість стати міщанами, шовіністами, космополітами.

3.V.1973

Надсилаю свої зауваження щодо статті 18 проекту “Основ...” та “Загальних положень”.

Моя редакція статті 18 істотно відрізняється від редакції проекту, надрукованого в газетах. Хотілося б, щоб її надрукували для обговорення.

Моя адреса: 343913, м. Краматорськ Донецької обл., бульвар Машинобудівників, гуртожиток 12, к. 59, Тихий Олексій Іванович

Освіта вища

Безпартійний

Працюю слюсарем-монтажником

Захоплююсь педагогікою.

прож. м. Краматорськ Донецької обл.

Бульвар Машинобудівників, 12, к. 59.

З архіву родини Тихих. Публікується вперше.

Заява

Іде 17-й рік від дня, коли органи КДБ заарештували мене, а Сталінський облсуд за зачиненими дверима засудив до 7 літ лагерів, які я відбув.

Винним себе я не визнавав і не визнаю. Всі роки писав заяви з запитаннями: в чому моя вина? За які злочини мене судили, карали? По якому закону мене судили? В 1964 і 1972 р. був на прийомі в Прокуратурі УРСР, в 1972 та 1973 р. – в Прокуратурі СРСР. Тричі писав Голові Президії Верховної Ради УРСР, говорив з начальником канцелярії Верховного Суду Ворошиловим, тричі ходив на консультації до Президії Верховної Ради СРСР.

Я звертався до Прокурора УРСР Ф.Глуха та голови Верховного суду УРСР В.Якименка у відкритому листі, якого направив редакції газети “Радянська Україна”. Але консультант відділу листів Д.Ландау відповів: “Недоцільно ще раз надсилати Вашу скаргу до зазначених органів”.

У Краматорську 4.IV.1973 р. капітан Нікіфоров завів на мене нову кримінальну справу. Я запитав: ”По якому закону?” Назвав якусь інструкцію. Те ж саме питаю нач. кримінального розшуку. Відповідь: “Вам этого закона не положено знать!” Я подумав тоді, що, може, мене і в 1957 році судили по закону, якого мені «не положено знать»?

По своїй справі я консультувався з багатьма сотнями, а то й тисячами людей. Останню консультацію я одержав від кандидата юридичних наук, доцента. Прочитавши копію вироку, він сказав, що в другому, третьому та четвертому пунктах того, що встановив суд, складу злочину нема, а про перший і п'ятий без справи судити не можна. Він же порекомендував мені звернутись до Вас.

Мені вже понад сто разів писали і десятки разів усно говорили “осужден правильно, обоснованно”, “оснований для пересмотра дела не имеется, не нахожду” і т.п.

Звинувачували мене в проведенні агітації, пропаганди, виготовленні антирадянської літератури та її зберіганні. Суд перекваліфікував на “висловив погляди, зробив записи, написав листа”. По закону за такі діяння не судять. Якщо судити по закону, якого мені «не положено знать», то як же тоді захищатись?

У Комітеті державної безпеки є моя записка з 5 пунктів під назвою “суперечності, які я вбачаю між діями суду та прокуратури з одного боку та Законом з другого”. В редакції газети “Радянська Україна” знаходиться мій відкритий лист Прокурору та голові Верховного суду УРСР.

Прошу поклопотатися, щоб мені відповіли по суті.
3.05.1973.

З архіву родини Тихих. Публікується вперше.

Олекса Тихий.

Вільний час трудящих

Стаття В. Гукова в «Радянській Донеччині» від 29 березня 1974 р. надзвичайно актуальна, піднімає проблему великої ваги та вимагає зусиль всіх ланок громадського життя та участі в ній всіх громадян – від професора до некваліфікованого робітника включно. Я переконаний, що на неї відгукнуться і ті, на совісті та обов'язку яких лежить забезпечувати та організувати культурне дозвілля, підвищувати культурний рівень, кваліфікації та освіти громадян, особливо молодих; і ті, хто прагне, але не може задовольнити свої культурні та духовні потреби; і ті, хто щодня зустрічається у витверезниках з людьми, які весь вільний від роботи час проводять за пляшкою, доміном, біля блакитного екрана, на рибалці, або в пошуках сильних емоцій в парках, на вулицях в бездумному, безцільному блуканні.

Я — робітник. Часто проживаю по гуртожитках, працюю на різних будовах та в різних районах України. Я живу і працюю з молоддю та людьми середнього віку, і саме про їхній вільний час хочеться поділитись своїми думками в цьому дописі.

Що я вважаю вільним часом робітника?

1. Час від моменту закінчення робочої зміни до початку наступної зміни.

2. Час, відведений на обід (у нашому тресті одна година).

3. Час, коли ми не працюємо з якихось причин (відсутність матеріалів, знарядь праці, організаційний неполадок, наприклад, оформлення нарядів, неможливість виконувати роботу через те, що там працює інша бригада, нормативні відпочинки в процесі роботи — «перекур», вільні хвилини в процесі виконання своєї роботи).

4. Вихідні дні — свята, відпустки, хвороба.

Вільний час робітник використовує як сам знає та вміє, і ніхто не може робити якихось приписів, наказів, чи розпоряджень щодо його використання. Так було, так є, так має бути і так буде. Будь-яке насильство в цьому праві приведе до насильного, а то й активного опору з боку тих, кому будуть наказувати, вимагати, змушувати. Отже, залишається тільки організувати та забезпечувати можливість для культурного і корисного, як для самого трудівника, так і для народу, до якого він належить, для суспільства, для всього людства.

Що зараз пропонується трудящим у вільний від роботи час? Як ставляться трудящі до пропонованих заходів? (Обмежуюсь тільки культурно-освітніми та розважальними заходами й можливостями їх задоволення).

1. Телевізор. Його мають майже всі трудящі. Біля його блакитного екрана просиджують по багато годин денно і робітники, і школярі, і дошкільнята, й інтелігенти. Але чи можна сказати, що це чудо техніки суттєво змінило на краще моральне лице суспільства? Культурний та освітній рівень людей? Чи збагатив він їхній духовний світ? Чи розкрив він перед своїми глядачами історію, сучасні проблеми, перспективи та шляхи до прийдешнього? На мою думку, цього не сталося. І чим далі, тим частіше чуєш, що люди тижнями не включають телевізора, бо «нема чого дивитись». Під час «прокурів» тільки й чути розмови про футбол, рідко про окремі епізоди з кінофільмів, про «шпівнів», і ні разу не

доводилось чути, щоб хтось обговорював лекцію, новини, побачені по телевізору або почуті по радіо.

Є мабуть над чим подумати працівникам радіо та телебачення. Очевидно, було б доцільно обговорити цю проблему і на сторінках газет і перед телеглядачами та радіослухачами. Треба б послухати, чим живуть, чого хочуть, до чого прагнуть трудящі. Та розповісти на цю тему є що і нашим письменникам, і науковцям, і рядовим громадянам. Найгірше ж бачити, що марно пропадають зусилля сотень тисяч працівників радіо та телебачення, і мовчати.

2. Кіно. На жаль і на сором, і сьогодні в кіно дуже часто ходять аби згаяти час, не знаючи, що будуть дивитись, яку втіху чи насолоду одержать від перегляду фільму, що нового, потрібного та вартісного винесуть з нього. Та й де можна довідатись про проблеми, що піднімаються в фільмі. Чи ж можуть молоді подивитись фільми минулих років за рекомендаціями своїх батьків, учителів, старших товаришів? Учителі радо рекомендували б переглядати фільми за творами класиків літератури, що вивчаються за шкільною програмою, батьки рекомендували б своїм дітям ті фільми, що їх зворушили в юності і тим самим через цей вид мистецтва відшукали б шлях до сердець своїх дітей, розкривали б перед ними свої уподобання, свої помилки, свій світогляд. А це ж так необхідно. А де зараз можна подивитись хоч би такі фільми, як «Тарас Шевченко», «Наймичка», «Захар Беркут», «Чистеє небо», «Білий птах з чорною ознакою», «Вінченцо Белліні» та ін. Треба чекати може й. цілих десять літ поки хтось поставить в план якийсь із давніх фільмів і то з касових міркувань.

А як довідатись про зміст фільму, на який юнак хоче повести дівчину чи сам бажає подивитись. Анотацій нема, журнали про кіно дають матеріал про фільми, які йтимуть в якомусь селі через 2-3 місяці, через два роки, або й ніколи не йтимуть. Чи в змозі дитина, хоч їй і 19-20 літ тримати в пам'яті або вести журнал, щоб не прогавити одного з сотень фільмів, що його треба б подивитись? Ні. Не може. І тому ходять не щоб подивитись якийсь конкретний фільм, а просто йдуть в кіно.

А можна ж би в межах області чи навіть одного міста давати атестацію та рекомендації на фільми, що йдуть

сьогодні, йтимуть протягом найближчого тижня чи місяця. Можна продавати такі анотації в кіосках, школах, книгарнях, в кінотеатрах по 1 коп. за 2-4 штуки, вивішувати на видних місцях.

3. Художня література. Це найбільш ефективний засіб впливу на свідомість, духовний та культурний розвиток людини і суспільства в цілому. Чи забезпечується попит трудящих на корисну, вартісну книгу? Треба відверто сказати: Ні! Чи знайде книголюб, якому сьогодні 17-18 літ, твори Г. Тютюника, В. Симоненка, І. Драча, Ю. Опільського та навіть і такі, що недавно виходили, як «початок» К. Басенка, «Марія» С. Іщенко, «І будуть люди» А. Дімарова та інші? Вони розійшлися (часто як «нагрузка» до книги, перев'язаної червоною стрічкою), і коли буде друге, третє, десяте видання – ніхто не знає. Та навіть «Кобзар» Т. Шевченка ніде не можна купити. Чому? Це ж і задоволення попиту трудящих, і гроші, і піднесення культурного рівня, і піднесення моральних якостей людей. Коли ж людям, а особливо молоді пропонують тільки залежаний товар, обов'язково знецінюється і вся книжкова продукція та ще й виховується зневага до книги, до літератури взагалі.

4. Лекції. Лекційних зал взагалі дуже небагато. Лекції проводяться рідко, особливо у великих залах. Тематика лекцій також обмежена вузьким колом тем. Великі аудиторії збирають хіба що міжнародні проблеми та наукові або технічні для спеціалістів. Рідко можна побачити оголошення про цикли лекцій на теми моральні, мистецтва, літератури і т. д. Але це тема товариства «Знання». Мої ж колеги-робітники лекцій не відвідують або дуже мало відвідують. Про це докладніше могли б сказати соціологи.

Палаці культури, клуби, червоні куточки, музеї обслуговують мізерну кількість трудящих у відсотковому відношенні. Художня самодіяльність перестала бути масовою, а працює з напівпрофесіоналами. Чому?

Про всі ці мої «чому?» годилося б запитати і керівників культурних закладів, і керівників підприємств, палаців культури, клубів, комсомольських вожаків, начальників житлово-комунальних установ, учителів, робітників, селян, молодь.

Навряд чи можна знайти метод чи правило, яке в однаковій мірі задовольнило б і науковців, і інженерів, і робітників, і селян всієї України, області чи навіть одного міста. Почати можна б з окремого заводу чи села, окремого навіть будинку чи гуртожитку, в залежності від того, що є з традицій, кадрів, матеріальних можливостей, приміщень тощо.

Почати можна б з того, щоб зібрати людей і запитати: «Чого ви хочете? Чого бракує у вашому житті? Що ви готові зробити, щоб вам жилося краще? Що ви вважаєте за необхідне змінити і як саме?» Я переконаний, що люди сказали б багато корисного, важливого і самі без приказів зверху знайшли б дорогу до культурного життя, потяглись би і до культури і до науки, і до самовдосконалення. Багато хто, особливо молодь, поміняла б пляшку на музичний інструмент, книгу, лекцію, пензель, туристський похід чи на щось інше, що збагачує, а не збіднює духовний світ людини, як сьогоднішні уподобання (горілка, доміно, бешкетництво і т. п.). Тільки ж не треба планів роботи, наглядачів, казенних організаторів.

Я не ідеаліст, і не думаю, що все зробиться за три дні чи навіть три роки, але тих, хто ще не став алкоголіком, хто прагне справжнього, достойного людини життя, треба сьогодні ж забезпечити можливістю вести таке життя.

Для цього потрібно: дати можливість працювати в бригаді, де всі однаково відносяться до роботи; жити з тими, чий інтереси та уподобання сходяться; організовуватися в земляцтва, громади, товариства, клуби, гуртки і т. д.

5. Перерва на обід. Це ціла година часу, який може бути використаний для прийняття їжі (10-15 хв.), а решта на читання газет, слухання музики, перегляд короткометражних кінофільмів, лекції, читання брошур та книг, теж доміно, більярди і т. п. в залежності від рівня інтелекту, бажань та уподобань кожного трудівника. А нині абсолютна більшість робітників простоє в черзі в їдальнях, дуже часто навіть за рахунок робочого часу, бо за годину, відведена на обід, багато хто не встигає достоятись в черзі та пообідати. Я спостерігав таке на будівництві Ладизинської, Запорізької, Вуглегірської, Курахівської, Слов'янської її та Старобешевської ДРЕС, в Краматорську, на Машинобудівному заводі в м. Дружківці, на

Машинобудівному заводі ім. 15-ти ліття ЛКСМУ в м. Донецьку, а також в їдальнях м. Харкова. Кажуть, що не краще і на інших підприємствах та будовах. Було б добре, якби по цьому питанню сказали своє слово працівники громадського харчування, профспілки, молодь та ін.

Я ніяк не можу збагнути, що дає самообслуговування. В багатьох їдальнях стоять десятки незайнятих столів, а люди в три-чотири ряди товпляться біля роздачі, сваряться, матюкаються, потихеньку крадуть те, що скраю лежить, розповідають вголос масні анекдоти, перевертають підноси з їжею, встановлюють і порушують чергу, теоретизують: жива чи не жива повинна бути черга, можна займати на цілу бригаду чи не можна, розглядають принади жінок та дівчат, що бігають по кухні, тягають п'ятивідерні каструлі, готують страви. Невже це можна назвати відпочинком взагалі, а культурним тим більше? В таких чергах стоїть і значна кількість інженерно-технічних працівників, господарських та профспілкових діячів. Не доводилося бачити тільки директорів підприємств, але, мабуть, і вони бувають, бачать і знають, що робиться в їдальнях під час обідніх перерв.

В окремих їдальнях для окремих цехів обід організовано, ставлять на столи і люди швидко, спокійно, без черги приймають їжу і можуть справді відпочити. Таке я бачив в ресторанах для інженерно-технічних працівників.

Бачив я швидко і культурне обслуговування в одному з будинків відпочинку в м. Одесі, де за першим столом, в точно зазначений час на попереднє замовлення вам швидко, культурно і гігієнічно поставлять перед вами страви. Є, мабуть, ще їдальні, де прекрасно поставлено обслуговування трудящих, і їх досвід треба б поширювати.

Щоб для послуг трудящих були організовані якісніші умови культурного відпочинку, крім доміно і карт, я не бачив. Хіба що один раз під час обідньої перерви на Слов'янській ДРЕС грав симфонічний оркестр Донецької філармонії та в майстерні Старобешевської ДРЕС стоїть більярдний стіл.

Можна б організувати цикли півгодинних лекцій з музики, прослуховування музичних творів з відповідними коментарями, лекції з живопису з демонстрацією діапозитивів, огляд кінофільмів, що демонструються на

екранах міста, огляди літературних новинок, лекції про мораль, право, демонструвати короткометражні документальні та художні фільми тощо.

Лиш незначна частина робітників постійно має можливість безперервно виконувати свою роботу, але не про них мова. Більшість же в зв'язку з ремонтом верстата, відключенням електроенергії, відсутністю заготовок, роботами по забезпеченню техніки безпеки та безлічі інших причин не можуть виконувати свою роботу. І таке трапляється на кілька хвилин чи годин, а то й на кілька днів. І часто ніхто в цьому не винен. А робітник мусить бути на своєму робочому місці, хоч нічого й не робить. В рядах простоїв не буває. Робітник, не маючи що робити, коротає час, виготовляючи щось нікому не потрібне, аби була видимість роботи. Відкрити книгу — це вже злочин, порушення трудової дисципліни. А чому? Адже це розумне, що підносить культурний та професійний рівень. В силу різних причин бувають дні, тижні, а то й місяці, коли з цілком законних причин нема фрахту робіт, і десятки робітників не мають чого робити, але мусять в брудному одязі вкупі проводити 8 годин, нічого не роблячи. Простою не буває, безробіття нема, а непродуктивних затрат робочого часу дуже багато, і таке неробство часто важче, ніж звичайна, нормальна, привична робота. Воно важке і в фізичному, і, особливо, психологічному плані.

Нарешті є ряд професій чи робіт, які дозволяють, при забезпеченні найкращого технологічного процесу, і книгу почитати і полежати, і поспати навіть, але окремі начальники вважають сам факт відкривання книги злочином. Можна займатися будь-якими теревами, анекдотами, чим завгодно, тільки читати не можна. Навіть безплатні відпустки на час, коли нема роботи, заборонені. А чому? Це ж вигідно і для трудящих, і для виробництва.

Про вихідні дні я багато писав на початку статті. Відпустки проходять дуже погано. Кудись поїхати можна, є багато музеїв, чудових куточків природи, театри, виставки тощо, які недоступні трудящим протягом цілого року. Подивився б під час відпустки, це ж так необхідно всім, а особливо дітям з їх жадою до знань, нових вражень, історії та іншого. Але ж поспробуй поїхати. Якщо владнаєш з квитком на поїзд чи літак, то не матимеш де

переспати. Готелі заповнені, інших помешкань нема і залишається ночівля під відкритим небом, а це далеко не всім по силі, і люди проводять відпустки в домашніх роботах, за доміном, пляшкою, біля блакитного екрана.

При хворобах, що не заважають розумовій роботі, час використовується далеко не завжди розумно і з користю, бо значну частину часу проводять в чергах біля кабінету лікаря.

Висновок. Вільний час трудящих — це не лише час для відновлення сил для завтрашнього трудового дня, а й час для інтелектуального розвитку, час для піднесення культурного та освітнього рівня трудящих — і цей розвиток повинен би стати в центрі уваги як самих трудящих, так і інтелігенції, на совісті якої лежить відповідальність за прийдешнє.

15. IV. 74.

За виданням: Олексій І. Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, спогадів. Упоряд. О.Зінкевич. Балтимор – Торонто: Українське вид-во «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1982. – С. 27 – 34.

Олекса Тихий.

Сільські проблеми

Частково опублікована під назвою «Сьогодні колгоспи нагадують кріпацькі лятифундії» в газетах «Свобода» (США), № 190, 22 серпня 1979, та «Америка. Український католицький щоденник» (Філадельфія, США), № 121, 25 серпня 1979. Ми ж публікуємо її за фотокопією з машинопису, що зберігається в архіві видавництва «Смолоскип» у Києві.

На суді О.Тихий сказав, що це чорновик, забракований автором варіант статті до газети «Літературна Україна», яка закликала читачів взяти участь у дискусії на цю тему. Ідеться про статтю І. Лободи під такою ж назвою, опубліковану в «Літературній Україні» 29 жовтня 1974 року.

Слушно, хоч може й з запізненням на кілька десятиліть, «Літературна Україна» поставила на обговорення сільські проблеми.

Ці проблеми вже давно турбують самих селян. З боєм дивляться вони на запустіння села, втрату природної любові до праці на землі, занепад моралі та

культури на селі. Не байдужі ці проблеми й значній частині української інтелігенції (учителів, агрономів, зоотехніків, керівників колгоспів та радгоспів), бо зв'язані постійною нестачею робочої сили, з постійним зменшенням кількості школярів, згортанням, а то й повним припиненням культурно-масової роботи в клубах, з примітивізмом життя не лише рядових колгоспників та робітників радгоспів, а й сільської інтелігенції. Не байдужі вони й пресі, яка часто передає матеріали про нестачу робочої сили, поганий обробіток землі (прополка, збирання врожаю, особливо овочів, фруктів, картоплі, буряків, кавунів та динь і т.д.), про нестачу робітників на тваринницьких фермах.

Безперечними, на мою думку, є переваги колективного господарства над індивідуальним. Це – економія часу і витрат на одиницю одержаної продукції, можливість застосування потужної техніки, можливість кращої організації виробничої діяльності, більше можливостей для навчання та виховання дітей з вивченням на ділі всього циклу сільськогосподарського виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, незрівнянно кращі умови для культурного дозвілля, як то самодіяльність, тривалі мандрівки та походи молоді, поїздки до театрів, музеїв, на концерти та вистави...

Чому ж все-таки село (я маю на увазі виключно українське село, бо сіл інших народів не знаю) старіє, вимирає? Чому в селах стоять порожні не лише старі будівлі, а й нові, добротні, з усіма вигодами, будинки? Чому повмирало багато хуторів та маленьких сіл? Чому земля, село, що віками було доброю, щедрою матір'ю, перетворилась на злу мачуху, від якої тікають їхні діти в найми до міста? Чому люди, зокрема, молодь, полишають рідну оселю, де все дороге й знайоме, часто зроблене своїми руками, та йдуть у гуртожиток, у

лімітки до міста, де протягом 5 літ навіть прописки не обіцяють?

Що подумали б прадіди сьогоднішніх 15 – 17 літніх своїх правнуків, якби подивилися на їхнє життя? Хіба такої долі вони бажали їм, вступаючи до колгоспу? Адже вони думали, що земля наша, продукти нашої праці теж наші, ми погано жили, а наші діти, а тим більше внуки та правнуки, житимуть краще, зовсім добре. Тобто менше працюватимуть, більше кращих продуктів своєї праці споживатимуть, за свою працю на священній землі, политій кров'ю та потом багатьох поколінь наших предків, матимуть змогу купувати більше й кращих промислових товарів, набуватимуть знання, житимуть не лише хлібом насущним, плодитимуться і радітимуть своїй щасливій долі. А що вони побачили б?

1. Що їхні діти та внуки самотньо доживають віку на пенсії 12 – 18 крб. на місяць, без дітей та внуків, що роз'їхались по всьому СРСР, з єдиною надією, що, може, син чи донька, як вже [не] зможуть ходити, забере до себе в двокімнатну квартиру на 5-му чи 9-му поверсі, де не побачиш ні чистого, ясного неба, ні деревця чи листочка, не почуєш співу парубків та дівчат, як колись бувало, не почуєш звичного гавкання собак чи жаб'ячих концертів. Тільки стіни та блакитний екран, якого і в селі дивитися не дивина.

2. Що нащадки їхні працюють не менше, а більше, ніж вони працювали. Ні вихідних, ні свят, ні відпустки, до того ж у мазуті, в болоті, в пиляці. Колись дядько виїздив у поле на зорі. Орав. Потім жінка приносила гарячий сніданок. Коні чи воли паслися, а господар дрімав чи спав під бричкою. Таким же був обід. Дитя наглядало за кіньми.

3. Що їдять погано, бо або ні з чого, або ніколи приготувати, бо працюють у колгоспі чи радгоспі всі: і жінки, і чоловіки, і діти. Одні на постійних роботах, інші

на гектарах та присадибних ділянках, біля власної худоби, прадідівськими знаряддями та методами заготовляють корм для власної худоби та возять його на мотоциклах або возиках. І всім є робота, всі зайняті від зорі до зорі, а то й уночі працюють. І за що? Яку мають перспективу? І чи буде кінець такій роботі, хоч би не собі, а дітям та внукам? Кінця не видно. Ніщо не вказує, що в майбутньому буде інакше.

4. Що лаються безбожно, гидко, страшно. Може, ще не так, як у місті, але, напевно, скоро доженуть.

5. Що нема тих, що колись були, весіллів, хрестин, вечорниць.

6. Що нема вбрання, зробленого своїми руками, зі смаком, у душі тисячолітніх традицій народу.

7. Що не відрізниш хлопця від дівчини і т. д., і т. п.

Споконвічними прагненнями селян були:

1. зібрати якомога більший урожай;

2. подбати, щоб на другий рік було що збирати, тобто поліпшувати свою землю, реманент, робочу худобу тощо;

3. використати найкраще знаряддя праці, щоб при найменших затратах одержати найбільше продукції;

4. вчитися використовувати найкращі сорти, бо станеш жебраком;

5. сіяти те, що потрібно для себе і для базару;

6. прикупляти всього, що вигідне;

7. якщо господарювання не принесе прибутку, здати землю в оренду чи продати;

8. якщо господарювання в даній місцевості безперспективне, підшукати краще місце.

Все спонукало селянина до думання, обчислень. Кожен думав про своїх нащадків і дбав по їхню долю.

Тепер же селянинові залишається робити, що наказують, і за сумлінність лише трохи більше, ніж сусід, та, якщо повезе, орден, або тікати з колгоспу чи радгоспу, якщо є паспорт, або працювати так, щоб вигнали. А оскільки працювати нікому, то виганяють неохоче, і він

роками байдикує, п'є і ніскілечки не зацікавлений у роботі. Нема потреби думати й про нащадків, бо цілком очевидний процес розвитку сільського господарства показує, що кількість робочих рук, потрібна для обробітку землі, стає меншою, номенклатурні працівники та спеціалісти стали довічними і, отже, якщо хлопець чи дівчина закінчить с-г вуз, їм нема надії одержати навіть через десяток літ роботу за фахом у рідному селі і треба їхати не додому, а туди, куди пошлють, і вже на новому місці отаборяться на все життя.

Колгоспи, при всій своїй демократії, не можуть приймати таких рішень, щоб побудувати якийсь цех переробки своєї продукції, якусь госпрозрахункову майстерню, будівельну бригаду чи щось, що дало б заробіток не використовуваний у даний момент робочій силі, щоб поліпшити матеріальне становище своїх членів. Усе це робиться обласними, республіканськими, а найчастіше всесоюзними (*нерозбірливо*) органами. А де ж їм урахувати потреби якогось далекого колгоспу?

Проблеми навчання та виховання дітей. Всім відомо: рівень підготовки сільських учителів нижчий, ніж міських, обладнання спортзалів, кабінетів гірше, ніж у містах. Музпрацівника чи художника годі й шукати в селі, а якщо пришлють, то такого, що в місті вже все зробив.

Переваги міста над селом:

Все можна купити, правда, черги, нестача. Але коли нема в одному, другому, п'ятому гастрономі – знайдеш у десятому, а все ж таки знайдеш. А в селі взагалі не купиш.

Є різні школи: фізико-математичні, з англійською мовою викладання, для недорозвинених дітей, є музичні салони, ізостудії, палаци піонерів, спортивні школи. Правда, відсоток дітей, що там вчать, мізерний, але вони є, і селянин думає, що його чадо буде там вчитися. А не бешкетуватиме в парках, на вулицях, як це часто буває. Є кілька кінотеатрів, і можна вибрати фільми для перегляду, а в селі тільки те, що привезуть за планом, складеним

якимось начальником без будь-якого врахування потреб селян та їхніх дітей.

Є палаци культури, театри, концертні зали. Що вони охоплюють дуже скромний відсоток жителів міста – то інша справа, але вони є. Селяни могли б їздити «по культуру» до міст своїм автобусом, возити дітей, але не їздять і не возять. Чому? Очевидно, тому, що нема коли їздити, весь час працюють, а, по-друге, тому, що не навчені жити інтелектуальним життям.

У місті робітник, посварившись із начальником, може перейти на інший завод, поїхати до другого міста, поїхати в село. Селянинові ж залишається тільки терпіти і чекати, коли начальника-бюрократа виженуть. Податися нікуди. Паспорта нема, на роботу нікуди не візьмуть, а судити за дармоїдство, бурлакування можуть, і люди терплять до першої, хай і не найліпшої, нагоди втекти до міста, в гуртожиток, у лімітки.

У селі все на виду: і мораль, і розпуста, і неохайність, і прагнення прожити коштом чужої праці. У місті простіше. Там все прикрито чотирма стінами його (її) «шпаківні». Люди роками живуть, не знаючи навіть по імені своїх найближчих сусідів. А це теж приваблює якусь частину людей із села (не кращих, звичайно).

Розв'язати проблему села можна в двох планах.

План перший:

Село повинне давати мільярд пудів зерна, певну кількість молока, м'яса, шерсті і т. д. та ще робочу силу для міста. Для цього досить дати селянам більшу зарплату, отже, більше мотоциклів, автомобілів, горілки, п'ятиповерхові будинки з туалетом – і вплив з села стане меншим, але не припиниться. Приблизно такий план пропонує І. Лобода.

Можна віддати землю в оренду китайцям, неграм, німцям чи американцям – і проблема одержання необхідної кількості, навіть більше продукції, буде розв'язана.

Можна не видавати паспортів селянам, у тім числі й тим, що закінчили школу та відбули службу в армії. Але то було б не чим іншим, як кріпосним правом.

Можна, нарешті, обробляти землю працею ув'язнених або солдатів, але то було б рабством.

Схоже на те, що розв'язання проблеми села в цьому плані було б нелюдям, антигуманним.

План другий:

Хай селяни стануть господарями свого життя, своєї праці, повноправними власниками продуктів своєї праці, незалежними організаторами виробничого процесу, відпочинку, духовного життя. При такому розв'язанні проблеми селянин буде зацікавлений у роботі, матиме стимули не лише матеріальні, і не лише на сьогоднішній день. Він вчитиме і дітей своїх любити землю, любити свій колектив, рідну природу та культуру. І діти перестануть мріяти про втечу до міста. Непотрібними стануть всякі інспектори та інструктори-наглядачі, яких зараз так багато осіло в містах та районних центрах, подалі від села та селянської праці.

«На початок 20-го століття в Полтавській губернії налічувалося 1,4 мільйона чоловік «зайвого» населення... Середній вік колгоспника в області становить 42 роки, а в багатьох господарствах сягає 50», – пише І. Лобода. Чому?

До революції при злиденному житті були багатодітні сім'ї, селяни вірили в кращу долю, вірили в свої здібності удосконалити господарство і жити людському. Тепер же нема віри, селяни не почувують себе господарями землі та продуктів своєї праці, не вірять у кращу долю своїх дітей, ніж їхня власна доля. Тому вони тікають з села, виряджають своїх нащадків до міста на муки, поневіряння. З великим боєм виряджають дівчат, бо в місті їх чекає і глум, і згвалтування, і тимчасове одруження (так тепер у місті, за уявленням селянина), і тяжка, незвична праця... І чужа мова. І все ж виряджають, бо що чекає її вдома, на селі? Одні хлопці одружуються десь

далеко за місцем служби в армії, інші тікають до міста. А яка ж доля чекає дівчину? Героїчна праця на фермі чи в полі та довічне дівочтво... А кого ж зачарує така доля?

Часто говорять і пишуть про доганяння селом міста. Я не дуже то розумію, що треба доганяти? Якщо забезпечення продуктами та промисловими товарами, то тут не доганяти треба, а просто усунути дискримінацію села. Багато ж у чому, на мою думку, містові треба б доганяти село (мораль, збереження традицій та обрядів народу, а також нашого найдорожчого скарбу – мови).

Отже, замість того, щоб доганяти, треба, щоб:

1. селянин не змушений був усе краще й цінніше з надбань своєї праці віддавати містові, а щоб у першу чергу користувався сам;

2. сільські крамниці одержували з торговельних баз не лише те, чого в місті не хочуть купувати, а все, що потрібне;

3. селянин не їздив до далекого (культурного) міста купити хліба, м'яса, кавуна чи огірка, як це має місце тепер, а щоб міг купити в себе на селі і не по міській ціні, а по собівартості, адже це продукт його праці, його поту та мозолів;

4. одержував за свою працю не те, що залишиться після сплати податків, продажу державі, оплати дорогих (високооплачуваних) начальників, а справді згідно зі своєю фізичною та розумовою працею;

5 не був навечно прикріплений до землі та колгоспу, до якого добровільно, чи не дуже добровільно, вступив ще його прадід, а щоб міг стати одноосібником, якщо йому те здається кращим, організувати чи вступити до меншого колгоспу і т.д. Адже сьогоднішні колгоспи дуже нагадують латифундії, а селяни звичайнісіньких робітників на них;

6. знав, що колгосп – то його та його дітей майбутнє, що він не стане радгоспом, якимось підсобним господарством чи ще чимось, як то бувало раніше;

7. не боліла душа за те, що з чийогось наказу буде викорчуваний молодий плодоносний сад (як нерентабельний), а поряд на чудовій землі, відрізаний від присадибних ділянок, десятиліттями стоятимуть розсадниками бур'янів чагарники. А таке ж можна спостерігати в кожному селі на значних площах.

Зневага до села з боку влади, безправність господаря землі – селянина, тридцятитисячники 30-х та 50-х років, з їхніми диктаторськими повноваженнями, підірвали авторитет землеробської праці. «Перша заповідь – хліб державі», укрупнення, реорганізація їх у радгоспи, переходи на грошову оплату – вбили в хлібороба почуття господаря, знецінили творчі зусилля селянина, перетворили його на звичайний придаток землі, яким є робоча худоба чи машини.

Серйозне обговорення поставленої проблеми, очевидно, допоможе знайти правильний шлях до того, щоб зробити українську землю, українське село щедрою люблячою рідною матір'ю для своїх дітей, а не злою мачухою, яким воно є сьогодні.

*343262, Донецька область, Костянтинівський р-н,
хутір Іжівка,*

Тихий Олексій Іванович

О.Тихий, В.Романюк

Історична доля України

Лист українських політв'язнів

Спроба узагальнення

Сьогодні, на протязі порівняно невеликого відрізка часу, який ми пережили, видно, що національне відродження 60-70 рр. залишить помітний слід в історії нашого народу.

Початок 60 рр. – період перших паростків національного пробудження по тяжким моральним і фізичним лихоліттю, яке пережила Україна в 30-40 рр., коли з нечуваною, дикою жорстокістю придушено будь-які прояви національного духу.

Деякі десятки дисидентів 60 рр. були тими ясними променями серед кромішньої темряви, котрі показали, що ідеї і почуття нації не знищені, що Україна живе.

Уже сотні, а може, й тисячі іншодумців у 70-х рр. підхопили, як прапор, їх зусилля до духовного і культурного піднесення цілого народу. Під словом "дисидент" розуміється людину, котра змагає до поліпшення становища в будь-якій ділянці життя і відверто висловлює свої думки і переконання. Це не тільки політв'язні.

Ми не вважаємо дисидентами всіх незадоволених наявним станом речей (таких багато мільйонів), а лише тих, хто відкрито говорить про них. А втім, ця багаточисленна маса була ідейно аморфною, політичне безбарвною і мала спонтанний характер.

Досі не створено ні одного документу, який, хоч би в загальній формі, висловлював більше чи менше загальні ідеї хоча б маленької групи українських патріотів. Настав час голосно сказати про те, що нас переслідують і жорстоко карають за переконання, але і конкретно заявити про наші прагнення й ідеї, пориви й цілі.

Інтенсивність дисидентського руху в 70 рр. є наслідком посиленого натиску на національну культуру і повороту до сталінських методів боротьби з іншодумцями – беззаконня, репресії, безрозсудна жорстокість, повна погорда до громадської думки як всередині країни, так і в цілому світі. З цих причин нетяжко передбачити дальші виступи в обороні національних прав і свобод. Отже, нові репресії, нові хвилі арештів.

Але сповільнити руху неможливо репресіями. Жертви запалюють, а не спопеляють серця. Українці повинні б,

накінець, мати право вільно жити на рідній землі, користуватися рідною мовою, обстоювати національні традиції, побільшувати усю духовну спадщину, одержану від предків, захищати від осквернення свої національні святощі.

Московський шовінізм виправдує проведення духовного геноциду проти нашої нації марксизмом-ленінізмом у формі сталінського більшовизму – найпотворнішої і найбільше реакційної ідеї сучасності.

Ситуація, яка склалася на Україні, зобов'язує всіх українських патріотів, як на батьківщині, так і поза її межами, взяти на себе моральну відповідальність за долю нації. А оскільки репресії і кривавий терор можуть перекинутися й на інші народи, ми несемо відповідальність і перед усім людством.

Настав час заявити про наші намагання і зобов'язання, які накладає на нас звання борців за громадські права. Ми – демократи. Для нас вищими принципами громадського і національного співжиття є Загальна Деклярація Прав Людини ООН, пакти і документи ООН про суверенність і незалежність націй і народів.

Ми відмежовуємося від політики КПРС у національному питанні, трактуванні поняття демократії, так званих теорій розвитку національних літератур, мистецтва, науки, освіти. Для нас противні і несприйнятливі всі види тиранії, диктатур і нехтування правами будь-яких націй і народів, ігнорування Прав Людини. Нам близьке і зрозуміле прагнення всіх народів до незалежності, підтримка цих прагнень демократичними країнами і ООН.

Ми проти: підтримки боротьби за незалежність танками і ракетами, нав'язування колишнім пригнобленим народам певних ідеологій, диктатур, способу життя; незалежності, яка завойовується ціною мільйонів жертв,

братовбивчих воєн, мільйонів емігрантів, мільйонів політв'язнів.

Ми вдячні всім народам, урядам, партіям і поодиноким громадським діячам в усьому світі за підтримку боротьби за незалежність народів, зокрема українського. У першу чергу ми вдячні народам, громадськості і урядові США і Канади.

Ми віримо, що зусиллям самого українського народу при моральній підтримці інших народів СРСР, у тому числі і російського, народів демократичних країн і ООН, Україна швидко здобуде незалежність і займе належне їй місце в колі великих демократичних країн світу.

Історична доля України

Україну протягом ряду сторіч вважала царська бюрократія невід'ємною складовою частиною Росії, її самобутности, державности, культури, традиції, мови – офіційно не признавали, будь-які прояви національного життя забороняли.

Тепер Україна голосно проголошується суверенною державою, багато говориться про розквіт, але, паралельно із злиттям, постійно нав'язується думка, що Україна постійно живе тільки завдяки Росії під гаслом "навіки разом" з Росією.

Україна – країна з більше чим тисячолітньою історією. Українські племена, нарід, нація від непам'ятних часів мали свою землю (територію), віру, мову, традиції, особливий психологічний склад, антропологічні ознаки, які відокремлюють їх від інших народів, у тому числі і слов'янських.

Різнманітні назви і самоназви українців: русичі, черкаси, козаки, русини, рутенці, малороси (і навіть образлива кличка: хахли), не заперечують нашої самобутности, не зменшують нашого права на існування як окремої нації, нашого обов'язку розвиватися і вносити свій

вклад до загальнолюдської скарбниці духовного і культурного життя планети.

Україна була могутньою державою під назвою "Русь" або "Київська Русь". У відмінності від інших держав того часу вона не мала агресивних прагнень, не мала плянів світового господарства і поширення території коштом земель інших народів.

У складі литовської держави українці не були пригнобленим народом, вільно господарювали на своїй землі, множилися і вільно розвивали свій дух і свою культуру. Українська літературна мова була офіційною державною мовою того часу.

Після об'єднання Литви з Польщею за спиною українського народу почалося економічне гноблення, спроби заступити православ'я католицизмом і нав'язати польську мову. Це призвело до загальнонаціональної боротьби під проводом Б.Хмельницького.

Український народ здобув повну перемогу, і Б.Хмельницький уклав союз з московським царем у 1654 р. на основі березневих угод. Статті договору московський уряд постійно порушував, а цар Петро I ігнорував їх повністю, чим Україна була перемінена в одну з провінцій Російської імперії. Україна втратила цілу автономію, адміністративну самоуправу (міста – Магдебурське право), економічну незалежність.

Українська церква попала в залежність від московського патріярха. Указом Петра I заборонено українську мову в церкві і в науці.

Внаслідок лютневої буржуазно-демократичної революції 1917р., в якій не останню роль відіграли українські політичні партії і поодинокі революціонери-українці, зформувалась Українська Народна Республіка на чолі з Центральною Радою, як автономна держава демократичної Росії.

21 січня 1918 року УНР проголосила себе незалежною соборною українською державою. Внаслідок

громадянської війни і воєнної поразки Україна була проголошена соціалістичною республікою з більшовиками на чолі – складовою частиною РКП (б). 30 грудня 1922 р., згідно з договором про створення СРСР, Україна входила в його склад як суверенна національна держава.

Кожна з соціалістичних республік залишалася суверенною щодо економіки, культури, науки, освіти. Для загальної боротьби проти зовнішніх ворогів об'єдналися військові сили (національні військові формації під союзним командуванням) і дипломатія.

ВКП(б) на чолі зі Сталіном до 1937 р. шляхом винищення української національної інтелігенції, партійних і господарських кадрів, зліквідувала всі суверенні автономні права України, в тому числі і національну армію.

Розкулачування, штучний голод 1933 р., війна з фашистською Німеччиною і післявоєнні репресії, зокрема в західних областях, коштували українському народові біля 17 мільйонів жертв.

Українці – один з найбільше свободолюбних, демократичних за своїм життєвим укладом, трудолюбних і миролюбних народів світу. Понад 300 років трагічна доля його в умовах поділу між міцними сусідами (Росія, Польща, Австро-Угорщина, Румунія, Чехо-Словаччина), при інтенсивних намаганнях асиміляції, не знищила прихованих українцем мови, віри, традицій, прагнення до незалежності й демократії.

Україна мусить стати незалежною, демократичною, духовно багатою, матеріально забезпеченою, з високим рівнем розвитку освіти, науки, національною за суттю, змістом і формою культури державою.

Кожній людині, групі людей, підприємству, селу, кожній територіальній одиниці повинні бути забезпечені можливості вільно і без обмежень користуватися громадянськими, соціальними і політичними правами, собі на користь і нікому на шкоду.

Щоб Україна була в мирі і дружбі з усіма державами планети, обмінювалась з усіма народами в галузі матеріального виробництва, науки і культури.

Щоб Україна щедро і гостинно могла приймати в себе громадян всіх країн світу, а її громадяни могли відвідувати країни на всіх континентах.

Щоб громадян виховувала сім'я, школа, церква, суспільство, а не вулиця, концлагер, тюрма.

Можливі форми опору

Кожний чоловік, група людей, поодинокий народ керуються певними нормами моралі. Ми, українські політв'язні, уся вина котрих полягає в обороні рідного слова, літературної творчості, відстоювання прав людини і свого народу, вважаємо доцільним і абсолютно необхідним для рятування від духовного і культурного знищення такі норми поведінки для українця (ки):

- Уживання тільки рідної мови на рідній землі і цим укріплення себе і свого народу.

- Не віддавати дітей на науку до дитячих садків і шкіл з російською мовою навчання, добиватися шкіл і дошкільних установ з рідною мовою або вчити дітей самим.

- Відмовлятися від навчання в школах і інших навчальних заведеннях з російською мовою навчання, добиватися шкіл, технікумів, вузів з рідною мовою і вчитися самостійно, здаючи екстерном.

- Спілкуватися рідною мовою не тільки в колі сім'ї, але й на праці, у громадській діяльності, на вулиці.

- Не відвідувати театру, кіна, концертів на російській мові, оскільки вони негативно впливають на культуру усної мови, особливо дітей і молоді. Те саме стосується до теле – і радіопередач.

- Стримуватися від горілки, лихословлення, курення тютюну.

– Не користуватися предметами розкоші, особливо такими, які не мають художнього значення і не приносять користи (легковими автомобілями, дорогими килимами, кришталевими виробами, модерними меблями, багатотомними виданнями творів, яких ніхто не читає, фортепіянами, на яких ніхто не грає).

– Не накопичувати грошей і коштовностей заради них самих, а помагати людям, що попали в біду, талановитим дітям і молоді, батьки котрих не мають можливості забезпечити нормальні умови для освіти і розвитку творчих завдатків і т. д.

– Відмовлятися від праці в установах, навчальних заведеннях, громадських організаціях, де гребують українською мовою, традиціями народу, правами людини.

– Відмовлятися від служби в армії поза межами України і від командирів, котрі не говорять українською мовою.

– Відмовлятися працювати понад установлену законом норму часу – 41 годину на тиждень, і у вихідні дні, у тому числі і в сільському господарстві.

– Не виїжджати на роботу поза межі України.

– Відстоювати своє право, право інших людей, свободу, честь, гідність, відстоювати суверенітет України.

– Виявляти і оголошувати які б це не були порушення закону, від кого вони не виходили б.

Пропоновані вище форми опору політиці і практиці бюрократії, спрямовані на духовне і культурне знищення української нації, не передбачені жадним законом як злочин.

Одначе бюрократи і КДБісти можуть переслідувати за них звільненням з праці, шельмуванням на зборах, пониженням на посаді і в зарплаті, залякуванням, а іноді і судовою розправою. Але де ж, коли була без жертв здобута воля? Хіба пристойно жити дрижачою твариною, турботами шлунку, вирощувати дітей, безрідних дітей XX сторіччя?

У випадку, коли хто-небудь із адміністрації, партійних, комсомольських чи профспілкових діячів, міліція, прокурори, КДБ – цікавляться вашими переконаннями, поглядами, друзями, художніми смаками і т.п. – це слід розглядати як обвинувачення або спробу при вашій допомозі обвинуватити кого-небудь іншого. У таких випадках:

1) Не давати ніяких вияснень до пред'явлення конкретного обвинувачення, санкціонованого прокурором.

2) Не давати ніяких свідчень, у тому числі і позитивних, щодо осіб звинувачених в іншодуманні, релігійних переконаннях, націоналізмі. (Це не стосується звинувачень в убивстві, грабежі, хуліганстві і шпionaжі).

3) Не вірити в чесність, порядність і законність дій слідчого, не перевірявши Карно-Процесуальний Кодекс.

4) Не боятися кари і навіть смерти за неіснуючий злочин, бо така кара звеличує покараного і показує тисячам і мільйонам людей правдиве лице катів.

5) Не виторговувати зм'якшення кари шляхом приниження, наговорів на себе або звинувачення інших людей.

6) Відмовлятися від будь-яких розмов без запису в протоколі допиту свідка, точно з повною відповідальністю з законом конкретного обвинувачення.

7) Підозрілий КДБістами вже практично присуджений засуджений. Усі даліші дії – прокурорський нагляд, суд – пуста формальність.

8) Підозрілий, обвинувачений, підсудний мають право знати закони. Треба вимагати, вивчати і використовувати потрібні статті КК і КПК з коментарями. Загальну Деклярацію Прав Людини, Конституцію.

9) Всі відповіді на питання слідчого записувати власноручно. У протоколах записувати всі порушення закону слідчими, прокурором і іншими органами.

10) Кожне порушення закону слідчим, прокурором і ін. оскаржити у всіх інституціях.

11) Відстоювати свої переконання, складені на письмі, або відмовлятися від них, не даючи жадних підстав для підозріння в однодумстві або співпраці будь-яких осіб, у тому числі ворожо настроєних супроти вас.

12) На судовому засіданні спростовувати обвинувачення, вказувати на порушення закону слідчими, прокурорами і ін., оскаржувати перед усіма інстанціями, відмовлятися від послуг адвоката, котрий признав доказаною вину підсудного, тоді коли сам підсудний винуватим себе не визнає. Підсудний має право довірити свою оборону будь-кому із родичів або юристів з інших країн.

«Кожний, хто йде служити народові, тим самим надіває на себе терновий вінець» – М. Драго.

Терновим вінцем для того, хто, так само як ми, піде служити своєму народові, може бути концлагер, тюрма, заслання у Сибір. Це довгі роки поза межами вітчизни, ґрати, колючий дріт, каторжні роботи, провокації КДБ, намагання принизити людську гідність, позбавлення зв'язку зі світом і зносин з рідними, обмеження можливості користуватися літературою, голод, карцер.

Відомі всім із кінофільмів, матеріалів художніх творів страхіття і злигодні політичних каторжників до 1917 року були б найбільшим благом для сьогоднішніх в'язнів совісти.

Багато несе свій хрест уже не перше десятиріччя. Всі ми – смертники. Без боротьби за законність, за Права Людини, за право нашого народу на життя ми не маємо надії не тільки на життя, гідне людини, але і на існування без ґрат і дроту. Ми дотримуємося таких норм етики ув'язнених:

1) Постійно працювати над підвищенням свого інтелектуального рівня, набувати знань в улюблених галузях науки, ділитися з іншими ув'язненими і рідними своїми знаннями, займатися творчою працею.

2) Дотримуватися загальнолюдських норм моралі.

3) Вбачати в кожному ув'язненому рівного собі мученика, не пригноблювати, не ображувати, а намагатися допомогти, якщо можеш, або оборонити у випадку несправедливого нападу на нього адміністрації, КДБ або аморальних в'язнів, войовничих стукачів чи свідомих рабів адміністрації.

4) На випадок утисків кожний явочним порядком переходить на статус політв'язня, якого до нинішнього часу не признає влада в СРСР.

5) Недопустимі які б це не були випадки проти інших політв'язнів за ознакою раси, національності, мови, переконань і віри. Презирства і ганьби заслуговує лише та людина, котра чинить зло іншим політв'язням співпрацею з КДБ і адміністрацією.

6) Бійки і наклепи один на одного, намагання нав'язати кому-небудь свою волю – огидні явища і недопустимі в середовищі політв'язнів.

7) Політв'язні, згідно з законом, перебувають окремо від кримінальних злочинців, і намагання тримати їх разом повинно відкидатися без усяких компромісів.

8) Політв'язень – совість нації, і тому його поведінка, спосіб життя, мораль...*(не чітко – Вид.)*.

Досвід показує, що й один у полі воїн. Будь-який арешт, трус, навіть просто виклик до КДБ або прокуратури за іншодумання збуджують думку багатьох людей, показуючи, що відважне, правдиве слово знаходить відгук у серцях сотень, а іноді і тисячів і більше чесних людей, що слово для КДБ страшніше від найдосконаліших військ, сучасної воєнної техніки, водневої і невтронної бомби. До людей, які, переборовши страх, говорять рідною мовою, відстоюють права свого народу на життя, свободу, традиції, культуру, економічний розвиток, порядні і чесні громадяни відносяться з пошаною.

Будь-який суд (розправа), не зважаючи на всі заходи засекречення, не залишаються таємницею, їх широко обговорюють на Україні і далеко поза її межами.

Не треба порушувати законів. Вистачить користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР, і цим робити корисне для українського народу діло відродження, розквіту і волі України.

*Мало нас, але нічого,
Більше буде рік за роком.
Пітьма висить не назавжди
Над замученим народом.*

Павло Грабовський

Олекса Тихий, член Української Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод

Василь Романюк, священник

Скарга

15 червня 1976 року капітан міліції Омельчук О. М. у кабінеті начальника Костянтинівського загону ППО після інструктажу нашого караулу затримав мене за підозрою в обкраданні магазину, на основі анонімної заяви.

Я заявив, що в момент обкрадання магазину (24-25 березня 1976 р.) був у Москві, тобто за 1100 км від магазину, ніколи ніяких магазинів не обкрадав і не знаюся з такими, що обкрадають. Не дивлячись на це, к-н Омельчук виписав постанову на обшук, санкціоновану прокурором Вінником, у якій записано «на предмет изъятия товаро-материальных ценностей, похищенных в магазине № 7».

В супроводі п'ятьох чоловік мене повезли додому. Працівники міліції капітан Омельчук та ст. л-т Петров, з якими я вже був знайомий, знайомили мене з трьома іншими: «Это участковые милиционеры, а это шофер».

Капітан Омельчук виявив невдоволення моєю вимогою показати документи «дільничними міліціонерами». А вони були без документів. У «шофера», ст. л-т Камчатний, документ був і я дозволив йому брати участь в обшуку. Один, ст. л-т Масло, привіз документи, а

л-т Куценко (я не впевнений, що це його справжнє прізвище і що він служить в міліції) брав участь в обшуку без пред'явлення документу. К-н Омельчук залишав без уваги мої протести.

З перших хвилин обшуку почали читати та відкладати для конфіскації мої праці, виписки з книг та газет, чистий папір, копіювальний папір, листи, фотографії, документи, друкарську машинку «Москва-6», гроші в сумі 132 крб. (сто тридцять два). На мої протести проти таких дій та вимогу санкції прокурора не реагували і заявляли, що доставлять все викладене «куда надо». Куди саме – не конкретизували.

Нічого не знайшовши з обікраденого магазину, мене однак повезли в міськвідділ міліції. Черговий відділу майор Яковенко виписав постанову на затримання. На мою вимогу повідомити про затримання і мій протест прокурору чи КДБ майор Яковенко заявив: «Я здесь прокурор». І мене повели в КПУ, де я знаходився один, а потім привели ще двох підозрюваних у кримінальних злочинах.

На знак протесту проти незаконних дій під час обшуку та незаконного затримання я оголосив голодовку.

16 червня в.о. нач. Костянтинівського відділу МВС Мельник виписав нову постанову на затримання і мене повезли в Дружківську КПУ за 13-14 км від Костянтинівського міськвідділу, а вслід за мною їхав підполковник Мельников В.О. з Донецького управління КДБ. Костянтинівський міськвідділ міліції та КДБ знаходяться під одним дахом і мають пряме сполучення (один коридор). Для чого такий маскарад?

Менш як через годину мене завели в кабінет № 13, через хвилину-дві туди зайшов підполковник Мельников, а ще через кілька хвилин л-т Куценко, що брав участь в обшуку без документа, заніс портфель.

Відрекомендувавшись, Мельников заявив, що зараз поставлять магнітофон для запису бесіди, що я повинен

чесно розповісти про свою ворожу діяльність і, як він сказав, про зв'язки, і після цього він мене відпустить.

Я заявив, що: 1) ніякою протизаконною діяльністю не займався; 2) ні про що говорити не буду; 3) протестую проти незаконного обшуку та затримання; 4) другу добу не приймаю їжі та води; 5) дві ночі не спав; 6) вимагаю санкції прокурора на затримання та пред'явлення обвинувачення.

«Бесіда» (беру в лапки, бо підполковник Мельников говорив, а я мовчав) тривала протягом 7 (сім) годин 16 червня та 5 (п'ять) годин 17-го.

В ході бесіди Мельников читав уривки з моїх праць, листів, хоч я й говорив, що в тому нема потреби. Читав, а потім давав мені читати заяви, адресовані в Управління Донецького КДБ в. о. зав. кафедрою української мови ДонДУ Шевчук О.С., зав. кабінетом української мови та літератури Донецького інституту удосконалення кваліфікації вчителів Міхєєвої А.І., професора ДонДУ Стебуна І. Останнього я особисто не знаю і до нього ні з чим не звертався. Перших двох знаю як офіційних осіб і звертався до них у справі роботи над словником.

Серед іншого Мельников

Розповідав біографію Шумука, Матвієнка, про націоналюгу (!!!) (так у М.) Кархута, В. Темнікова, Райку Мороз (так у М.), про звільнення Надійки Світличної (так у М.) та багато іншого.

Говорив: «Ми дали квартиру И. Дзюбе в своем доме» (раніше я думав, що квартири дають виконкоми Рад, а не КДБ); «Ви нам подбрасывали каждый год вот это» показував мої статті, звернення до Голови Президії Верховної Ради УРСР, рукопис книги. З цих слів можна зрозуміти, що КДБ найвищий орган влади); «Вы вот сделали столько, что хватило бы на кандидатскую диссертацию, даже на докторскую»; «У нас вот есть материалы – на десять лет хватит»; «Санкция будет. Это нам просто. Мы хотим Вам помочь»; «Нам невыгодно Вас

судить. Будут там кричать ваши»; «Вы ведь плохо знаете украинский язык»; «Иван Дзюба на пять голов выше Вас»; «Вас все выгоняют»; «Ваш сын Вам морду набьет»; «Мы власть» и т.п.

Запитував: «Что у Вас общего с евреями?» (при цьому дуже кривився, вимовляв слово євреї гидливо); «Почему Вы общаетесь с шовинистами?»; «Я – русский человек. Почему Вы не хотите говорить со мною на русском языке?»

Пропонував: «Можу дать прочитати «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби». «Выезжайте за границу. С нашей стороны препятствий не будет. Оттуда можете ругать нас сколько угодно»; «Женитесь на еврейке и уезжайте в Израиль»; «Напишите, что Вы занимались враждебной деятельностью, но впредь заниматься не будете, и мы Вас отпустим»; пізніше: «Напишите, что впредь заниматься не будете»; під кінець запитував «Могу я сказать прокурору, что Вы впредь заниматься не будете?» «Ну так що, підете додому чи в підземелля (КПУ)? Як скажете, так і буде».

Грозив: «Вы в Дубравный лагерь не попадете, Вы попадете к уголовникам» (як він може наперед знати? Може, вже й статтю кримінальну вибрав); «Вы попадете на спец, а там тяжело»; «Вы подумайте о сыне, мы его выгоним из научного института»; «Почему Вы пишете письма молодежи? Им надо учиться делать карьеру, а Вы им закрываете. Не думаете о себе, так подумайте о них»; «А може санкція вже ось тут, в портфелі?»; «Мы вот расскажем жене, что Вы сына сбиваете, она Вам последние волосы повырывает. Она женщина такая. Мы знаем». На закінчення «бесіди» Мельников сказав: «Прокурор санкции не дает, поедете домой. Я дам вам денег на дорогу».

На моє запитання: «Як мені тепер бути, якщо я напишу, наприклад, статтю до газети, а переписати ніде, бо в бюро добрих послуг на Донеччині друкарських машинок

з українським шрифтом нема?» Мельников відповів: «А ви пишете на русском языке? Вы же закончили Московский университет и знаете русский язык». Якщо це не шовінізм, то що ж тоді шовінізм?»

Мельников бачив, як мене майже ніс за пояс штанів сержант міліції до машини і не вбачив у цьому нічого ненормального. Бачив лише, що я усміхався. Думається, що таке поводження наглядача було зумовлено наказом Мельникова.

У Дружківці перед зміною вранці 17 червня черговий КПУ вдарив своїм туфлем мене по босій нозі і сказав моїм співкамерникам, підозрюваним у кримінальних злочинах: «Он уже отсидел за измену Родины 25 (двадцать пять) лет и еще получит». Звідки така інформація у наглядача КПУ? Чи не від Мельникова? А чому 25? Адже сім. І не за зраду, а за те що не є за радянськими законами злочиним, а саме за «взгляды, записи, письмо». Чи далеко від цього до того, що в камеру «випадково» попаде професіональний вбивця і (из любви к Родине) задушить чи вб'є «зрадника Батьківщини»? Мельников пояснив дії наглядача низькою культурою працівника міліції, а на мене кричав: «А кто Вы такой?»

Мельников протягом всієї «бесіди» вів себе як відвертий шовініст і юдофоб, застосовував дешевенькі, низькопробні прийоми.

Прокурор Вінник не мав достатніх підстав (анонімка) для дачі санкції на обшук, а після заяви про те, що в день обкрадання магазину я не був на Україні – ніяких.

Працівники міліції не мали ніякого права читати і конфісковувати листи, мої праці, книги, папір, друкарську машинку, оскільки це не було вкрадене в магазині № 7.

Майор Яковенко та в.о. нач. Костянтинівського міськвідділу МВС Мельник не мали ніяких підстав для затримання мене, оскільки обшук, проведений згідно санкції прокурора, не дав ніяких матеріалів для цього.

Міськвідділ та обласне управління КДБ не мають санкції ні на обшук, ні на затримання, отже, робили це всупереч законам.

Незаконними діями міліції та КДБ мені заподіяні значні матеріальні та моральні збитки, заподіяна шкода моєму здоров'ю.

Вважаю, що:

1. Підполковник Мельников Віталій Олексійович, діючи руками міліції, грубо порушив радянські закони, підрвав престиж влади (зокрема, органів КДБ) і повинен понести кару;

2. Порушено статті Конституції СРСР про недоторканість житла та таємниці листування;

3. Конфіскація рукописів, листів, фотографій, друкарської машинки, чистого паперу та всього іншого незаконна, вимагаю повернення їх;

4. Мельников одержав заяви до КДБ, на які посилається в попередженні, шляхом шантажу та погроз (заарештуємо, вигонимо з роботи, закриємо шляхи до навчання та роботи дітям і т.п.);

5. Виписане попередження не має сили, прошу його скасувати.

Вищеописана акція наштовхує на думку, що вкрадені на Костянтинівському автовокзалі дві мої сумки з книгами, рукописом книги та іншими речами є справа місцевих органів КДБ. Прошу розслідувати та, в разі підтвердження мого підозріння, повернути вкрадене.

(Після 15 червня 1976 року)

З архіву родини Тихих. Публікувалася в ж. «Неизвестная Дружковка» 2007, № , с.)

Заява Президії Верховної Ради УРСР від Лук'яненка Л.Г., Тихого О. І.

Проблема збереження миру багатогранна. З огляду на те, що одним зі шляхів до збереження миру, в якому ми, прості громадяни, зацікавлені не менше від міністра закордонних справ і всього керівництва СРСР, є широке взаємне ознайомлення людей різних країн шляхом безпосередніх контактів у культурній, економічній, ідеологічній галузях життя в дусі Загальної Декларації прав людини, група громадян у складі Олеса Бердника, Петра Григоренка, Івана Кандиби, Миколи Матусевича, Мирослава Мариновича, Оксани Мешко, Миколи Руденка, Ніни Строкатої і нас двох створили Українську Громадську Групу Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод, поставивши собі за мету в міру можливості:

1. Ознайомлювати громадян УРСР із Загальною Декларацією прав людини та Загальною Декларацією Гельсінкських Угод* (** Тобто з Прикінцевим Актом Гельсінкської НБСЄ. – Ред.*) та іншими міжнародними документами, учасниками яких є СРСР, а також УРСР.

2. Сприяти зменшенню підозри між народами різних держав, більшому обмінові інформації та ідеями;

3. Виявляти та оприлюднювати конкретні факти істотних порушень прав людини на території України;

4. Боротися проти порушення національних прав українського народу шляхом оприлюднення фактів порушення окремими особами, установами чи організаціями Конституцій СРСР та УРСР та міжнародних актів, учасниками яких є СРСР та УРСР;

5. Збирати та оприлюднювати відомості про українських політв'язнів, піднаглядних та переслідуваних в адміністративному порядку.

Група проголосила в своїй Декларації мету та методи своєї легальної діяльності, суть якої збігається з обов'язками прокурорів, суддів, депутатів рад. Те, що

робила УГГ, є не лише правом, а й моральним обов'язком громадян, у першу чергу тих, що здобули наукові ступені та звання, вищу освіту й мають життєвий досвід. Якби в 30 — 40 — 50-х роках громадяни діяли активно й безсторонньо в дусі проголошеної нами Декларації, то Україна за 60 років не опустилась би до рівня найбезправнішої колонії і не було б такої страхотливої руйнації, якої вона не зазнала навіть за весь час перебування у складі Російської імперії — тюрми народів.

Коли б наші громадяни мали свободу друку, післяреволюційна диктатура на Україні не привела б до геноциду і знищення кільканадцяти мільйонів українців — більше, ніж заморили і задушили хижі кігті двоголового орла від 1764 до 1917 року.

Посмертна реабілітація мільйонів розстріляних і замордованих у концтаборах, у тім числі й тих українців, що завзято допомагали російським шовіністам обернути договір від 27.12.1922 р. про створення Союзу Республік* (* *Договір про створення СРСР підписаний 30.12. 1922. - Ред.*) на просту формальність і знову перетворити Україну на колонію Росії, не знали проблеми прав людини. Навпаки. Сьогодні ця проблема набула особливої гостроти і зобов'язує кожну суспільно та національно свідому людину діяти у напрямку розширення народовладдя і обмеження сваволі малих та великих чиновників і бюрократів і систематичного порушення ними демократичних, національних, культурних, релігійних та інших прав громадян.

Усе таємне стає явним. XX з'їзд показав світові дивовижну брутальність сталінського терору на найвищому рівні. Що діялося внизу, ми знаємо від своїх батьків. Післяхрущовське керівництво СРСР припинило критику терористичної практики, перейшло до приховування її та повільної реабілітації великого деспота та маскування своїх власних репресій. Та світ змінився: репресії проти молоді української інтелігенції 1965, 1967

та 1972 років стали відомі світові вже незалежно від волі КПРС.

КПРС не змінилася. Вона неспроможна навіть уявити собі існування поруч з нею якоїсь іншої ідейної сили, репресує всіх своїх ідейних супротивників, намагається приховувати факти репресій. Приховування не вдається. Тоді вона вигадує небилиці про цілі, причини зростання та ідейні джерела дисидентства. Світ бачить цю брехню, обурюється і глузує з неї. КПРС знає лише одну тактику — терор. Ця тактика виправдовувала себе доти, поки вдавалося приховувати та якось виправдовувати беззаконня. Тепер, коли це стало неможливим, репресії завдають самій КПРС величезної шкоди. Старі, скомпрометовані методи не годяться в нових умовах. Для нових умов потрібні нові засоби, але старезне керівництво боїться всього нового, не відважується йти на діалог з народом і на сміх і ганьбу перед усім світом удається до безплідних репресій, які не знищують і не ховають інакодумців, а ще більше викликають обурення й незадоволення всередині країни і за її межами.

Довічною ганьбою в цьому плані будуть розправи 1977-1978 над учасниками правозахисного руху, зокрема, розправа обласних судів над членами Української Гельсінкської Групи в глухих закутках Донецької (м. Дружківка), Київської (м. Васильків), Чернігівської (м. Городня) областей, що відбулися за зачиненими дверима без реального права на захист, з численними порушеннями основних засад КПК УРСР, Конституції УРСР, Прикінцевого Акту Гельсінкської наради та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Жорстокі, нелюдські розправи над п'ятьма членами групи (12 — 15 років концтаборів та заслання), а також примусове позбавлення громадянства генерала Петра Григоренка, не залякали суспільно активних громадян і не зняли питання про боротьбу за демократизацію суспільно-

політичного життя України та усунення постійних порушень прав громадян.

Кількість робітників і колгоспників у складі Верховної Ради, що одноставним піднесенням рук схвалюють бюджети та будь-які інші закони й беззаконня (як це має місце 60 минулих літ) — це ще ніяка не демократія.

Про законність, без якої неможлива демократія, можна говорити в тому разі, коли права людини залежать лише від закону, а не від волі чиновної бюрократії. Створюючи Українську Гельсінкську Групу, ми не питали дозволу у виконавчої влади — таке право нам дає закон.

За перший рік існування Групи репресовано чотирьох її членів, а потім ще двох. Через те, що в КДБ неодноразово заявляли, що арештували Олексу Тихого, Миколу Руденка, Мирослава Мариновича, Миколу Матусевича не за участь у Групі, а за індивідуальні дії, шість членів групи перед наближенням річниці діяльності вирішили звернутися до Ради Міністрів УРСР з клопотанням такого змісту:

Клопотання

Стаття 39 Конституції СРСР говорить, що:

“Громадяни СРСР мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод...”.

Ми — громадяни СРСР, і, таким чином, це ми маємо всю повноту прав і свобод.

Стаття 51 Конституції СРСР говорить, що

“Відповідно до цілей комуністичного будівництва громадяни СРСР мають право об'єднуватися в громадські організації...”.

Отже, ми — громадяни СРСР, маючи всю повноту прав і свобод, маємо право об'єднуватись у громадські організації.

Користуючись своїми громадянськими правами, група осіб, а саме: Олесь Бердник, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Оксана Мешко, Микола Руденко, Ніна Строката і Олекса Тихий 9 листопада 1976 року створили громадську групу під назвою “Українська Громадська Група Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод”, про що їй повідомили уряд УРСР, надіславши йому Декларацію Групи з викладом цілей Групи і методів роботи.

Як видно з самої назви громадської організації, Група ставила собі за мету сприяти виконанню в УРСР гуманітарних положень Прикінцевого Акта Гельсінкської наради.

Група не зареєстрована й існує неофіційно. З огляду на ст. 4 Конституції СРСР, ми вважаємо за необхідне надати Групі офіційний статус.

Адміністративний кодекс УРСР не встановляє правил реєстрації недержавних громадських організацій, тому ми звертаємося прямо до уряду УРСР: або безпосередньо вирішити це питання, або передати його Міністерству внутрішніх справ УРСР з тим, щоб було:

а) Розглянуто Декларацію Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод для визначення конституційності цілей Групи і методів її діяльності;

б) Винесено постанову про надання Групі прав юридичної особи через реєстрацію Групи;

в) Передано копію постанови про реєстрацію Міністерству фінансів УРСР для відкриття в банку окремого рахунку.

Група складається з суспільно активних людей незалежно від національності і діє у складі членів Групи і кореспондентів Групи. Ініціаторів, що нижче підписалися, просимо вважати фундаторами юридичної особи: Олекса Бердник — керівник Групи, Петро Григоренко —

координатор Групи, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, Оксана Мешко, Ніна Строката.

Адреса Групи: 252086, Київ-86, вул. Верболозна, 16.

Додаток: Декларація Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод.

Вчинено в Києві 14 жовтня 1977 року”.

З початком другого року діяльності Групи КДБ — “карающий меч диктатури” — заарештував п'ятого члена Групи — Левка Лук'яненка, а незабаром Президія Верховної Ради СРСР позбавила громадянства генерала Петра Григоренка — шостого члена Групи, заборонивши йому повертатися з відпустки (яку він провів у США) до СРСР для проведення правозахисної діяльності.

З Чернігівського слідчого ізолятора 3.04 1978 р. Лук'яненко подав до Президії Верховної Ради УРСР заяву, в якій незалежно від його арешту й припинення активної участі в діяльності Групи просив зажадати Декларацію Групи, розглянути її з точки зору відповідності змісту Конституції УРСР і ухвалити відповідне рішення про надання Групі офіційного статусу.

Через те, що ніхто з членів Групи ніякої відповіді не отримав, ми — Олекса Тихий та Левко Лук'яненко — вирішили тепер уже з нового місця — особливо суворого концтабору, що в селищі Сосновці Zubovo-Полянського району Мордовської АРСР — звернутися знову з офіційною заявою у цій справі. Хоч ми тепер і за ґратами, але проблема прав людини і України нас хвилює не менше, ніж вона цікавила нас тоді, коли ми жили на Україні.

Через свою фізичну ізоляцію ми неспроможні брати активну участь у діяльності Групи, але ми й далі вважаємо себе її членами, радіємо з поповнення її новими людьми і тому задля Групи та її правозахисних цілей спрямовуємо до вас цю заяву з повторенням клопотання, сформульованого 14.10 1977 року шістьма членами Групи та 3.04 1978 р. — Лук'яненком.

Ми розуміємо, що практично ви повністю залежите від Москви і самі неспроможні вирішити питання не тільки про реєстрацію Групи, але й про діалог з нею на цю тему. І все ж, через те, що формально УРСР — суверенна республіка, а утворення громадської групи — зовсім незначна подія і будь-яка ймовірна офіційна постанова може бути ухвалена в Києві, ми й звертаємось до Києва.

Реєстрація Групи та надання їй офіційного статусу сприятиме пробудженню байдужих до активного громадського й національного життя людей, що безперечно, сприятиме прогресивному розвитку українського суспільства, і через розширення міжнародних контактів — зміцненню миру в усьому світі.

Для розгляду нашої заяви по суті слід зажадати примірник Декларації Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінкських Угод з архіву Донецького, Чернігівського чи Київського КДБ, де вони зберігаються у так званих кримінальних справах на Миколу Руденка, Мирослава Мариновича, Миколи Матусевича та нас двох, як доказ нашої невинності та деспотичного характеру сучасного політичного режиму, що неспроможний обходитися без жорстокого переслідування чесних громадян за Слово.

Лютий 1979 рік.

За виданнями: Українська Гельсінкська Група. 1978—1982. Документи і матеріали. Упорядкував і зредагував Осип Зінкевич. — Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В.Симоненка. — С. 425-432; Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: Документи і матеріали. В 4 томах. Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2001. Т. 3. Документи і матеріали. Серпень 1977 — 10 грудня 1978. Упорядник В.В. Овсієнко. — С. 221 — 225.

Листи Олекси Тихого матері

Мамо, добридень.

Оце написав Олі, а тепер трохи тобі.

Одержав я листи від Шури та Зіни. Написав про свої діла. Оля написала, що переслала листи тобі та Володі. Сьогодні, мабуть, будуть листи, але про них напишу в наступному своєму. Може й від тебе буде.

Володя завтра повинен іти у відпустку і збирався на десяток днів поїхати до мами, а потім кудись ще податись, точних планів ще не мав.

Ігор одержав Володіну бандерольку з медом, трохи горішків, капці, шкарпетки і 4 ручки.

На запрос про можливість одержання посилки у зв'язку зі станом здоров'я начальство нічого не відповідає.

Оля написала, що до неї дзвонили Шура та Валя, а вони дзвонили Зіні. Скрізь, у тім числі в тебе, все в порядку, і слава Богу. Так і далі тримайтесь.

Володя із завтрашнього дня повинен йти у відпустку і збирався перших днів з десять провести в мами, мабуть, і до тебе загляне. Скажеш, що його бандероль я одержав учора. У мене останні днів 12 було погіршення. У другій половині дня піднімалась температура (до обіду весь час була нормальна), були болі в животі і слабкість. Всі ці дні я пролежав у ліжку, трохи схуд. А вчора увечері температура була майже нормальною, може, закінчився якийсь процес. Мабуть, погані показання аналізів крові. Позавчора призначили брати аналізи через день. Так часто брали тільки після операцій. Хотіли перевести мене до терапевтів, але з якоїсь причини відмінили, залишаюсь в хірургії. Лікарі прийшли до думки, що вилікувати вже неможливо і подали на актіровку, але інші „лікарі” сказали ніякої актіровки і нікуди документів не подавати.

Погані діла з книгами. Тут їх всього з десяток і то такі, що вік не читав би. З газет читаю „Известия”, котру

передплачує наш санітар. Скоро, мабуть, повезуть назад.

Оце такі мої діла.

У нас тут є дідусі набагато старші від тебе і дуже хворі, але тримаються бадьоро. Один лежить зі мною після операції. Тримаються бадьоро, жартують, сміються. Ото і тобі треба б розучиться командувати і сердитись, жартувати і сміятись ти вмієш.

Передавай усім вітання. Пиши сама (тобто з секретарем) і хай пишуть всі. А на те, що я писатиму, надій мало — ліміт. Щастя та долі всім вам. Олексій.

6 липня 1979 р.

* * *

8 серпня 1979 року.

Здрастуй, мама!

Оце написав Олі, Володі, а на закінчення тобі і тим, хто біля тебе.

Учора принесли листа від Олі. Довідався про її митарства, що їздили з Колею в Мордовію, про її ходіння по муках.

Адреса моя тепер вам відома. Думаю, що найближчим часом одержу листи й від тебе та інших. Поки що одержав тільки Оліного.

Коротко про себе, точніше, про свої болячки.

Зараз мені краще. Температура нормальна. Зрідка болить серце і нижня частина живота. У порівнянні з тим, як було раніше - це дурниці. У тебе було тяжче і винесла, а я ж мужик. Звичайно, щось там у мене болить, але в кого воно не болить? Я й так довго тримався без докторів. Хіба що тітка Явдоха побила всі рекорди. Вона, мабуть, і досі не ходить до лікарів?

Давно не маю вісток з України. Попроси свого „секретаря”. Хай опише ваше життя-буття. Радіо та газети нічого не повідомляють про врожаї на Україні. Зіна писала, що дуже жарко і не було дощів. Що там твориться зараз?

Годують тут нічого. Багатенько молока, більш ніж можно з" їсти, дають хліба і каші різні. А от овочів, дають

зрідка сушену картоплю, а вона ж страх (!) погана. Привіз я з собою чималенько цукру, вже з'їв грам 800 і ще стільки маю.

Магазин, на жаль, закритий, тобто не можу нічого купити, бо не прийшли гроші.

Найгірше ж, що нема книг та газет. Тільки зрідка приносять. Коли переадресують мою передплату, невідомо. А дуже може бути, що переадресують тоді, як мене вже тут не буде. Я тут, як кажуть, не по масті, і будь-коли можуть перекинути куди завгодно. Якщо довго не буде листів, не хвилюйтеся. Думаю, що нічого зі мною не станеться. Чекаю ваших листів. Може, навіть сьогодні будуть. Як там у Шури, Зіни, тітки Валі, у дядьків?¹ Оля написала, що дядько Панас з Алою та Павліком були на хуторі.

Значить, здається, все.

Бажаю тобі доброго здоров'я і веселого настрою, передавай усім мої щирі вітання.

Цілую - твій Аліксей.

("Неизвестная Дружківка" №1 (13) , 2006 Стор. 1-2)

* * *

Мамо, одержав твого листа від 19 листопада. Добре, що тримаєшся у свої літа та з таким знівеченим здоров'ям. Хай Бог помагає. І за хутірські новини спасибі. Всі такі старенькі, хворі, а все ж якось трудитесь, обслуговуєте себе, а на літо є де розважатись онукам.

Ваші фотографії одержав і, здається, писав про це. Володя прислав їх ще у Ніжній Тагіл. Твій вигляд, слава Богу, гарний, тільки ось валянки серед жаркого літа наче не до лиця. Та що поробиш — і вік, і хвороби. Все до купи. І Шура, Аня та Ігор добре виглядають. А Андрій, мабуть, вже мужик дорослий? Це він у 7-му класі? Фотограф гарненьке місце вибирав. То під Шевченком, то на фоні дров, то на фоні хати. Кожний вид про щось говорить і нагадує. Спасибі йому за труди. Час іде. Так недавно наче хрестили Аню, а тепер вже така величенька дівчинка і так серйозно дивиться.

¹ Шура – менша сестра, Зіна – страша сестра

Питаєш, як здоров'я? Так собі. По собі ж знаєш, як воно після операцій, а їх уже аж дві було.

Потроху болить, та було б дивно, якби не боліло. На жаль, не обійшлося без гриж на обох рубцях, а ще недавно дивився хірург і сказав, що їх три. Мабуть, на старому рубці, що апендикс вирізали в 1974 році теж. Операції грижі, кажуть, не страшні і робляться без загальної анестезії (наркозу). Якось то буде. П'ю корвалол, зрідка валідол, алохол, вікарін чи вікалін. Стараюся вживати поменше, коли терпіти можна. Дають і вітаміни. Настрій у мене, як завжди, бадьорий. Про телевізор я вже забув і який він, радіо теж останній місяць не слухав і газети та журнали мої все йдуть туди, де мене нема. Поки був у Н. Тагілі, йшли сюди, а відколи я тут — йдуть туди. Все з ними розминається.

Багато в мене часу думати. Дома все була робота, і вдень, і вночі, а тут думаю, згадую, порівнюю. Жаль тільки, що рідко пишете. Оце тільки Зіна написала про посуху, а то й про це не знав. У газетах рідко пишуть, та й читаю їх нерегулярно.

Я б радий був писати, так не можна ж. Є ліміт — один лист на місяць, та й то не знаєш, піде чи не піде. Я не гніваюся на вас, що мало пишете, бо ж розумію, що писати нікуди важко. Зіна пише, що поверталися її листи, і Шурин теж. І тепер хто зна, чи не повезуть в лікарню. І не хотілось би, бо операції хоч і не складні, а все ж таки організм ослаблений, і може статись, що не заживатиме, як у тебе з жовчю було. І так залишатись — чи не буде гірше? То ж не дуже дивуйтеся, якщо довго не повертатимуться повідомлення про вручення. Раніше було, що листи в лікарню пересилали. Але це здогадки — про лікарню, може, й не повезуть.

Ти пишеш, що робити з книгами? Що ж робити — чекати, поки Володя забере. Хай стоять. У нього настрої поганенький, і з квартирою нічого не виходить. Одержав від нього кілька листів, що їздили по всьому світу, поки

знайшли мене. А що з бджолами? Живі? Чи пропали? Чи продала? Може й писали за останні три вулики, чи я забув. Для мене нічого не тримай, роби так, щоб тобі було поменше клопоту.

Гарного листа Зіна написала. Льоня робить швидко кар'єру, але треба б іти в інститут. Інакше зіп'ється, зневіриться і буде як томть (????) при всіх його талантах безталанним. Сергій, здається, молодець. І Оля його хвалила за цікавість і думливість, за серйозне сприйняття життя. Було б добре, аби він мені писав про свої думки та плани, і Володі. Володя міг би бути йому корисним, якби Сергійко серйозно ставився та батьки не заважали, як мені колись своєю філософією „яке вродиться”. Як кореспондент ненадійний, а як списати навмання — то зовсім нічого не варить. (????)

Із Шурою, мабуть, погані справи в тому, що вона, як і її мама, хоче переробити все на світі, а дітки можуть лишитися без виховання. Від аплікацій та всяких там розробок користі мало, а підготувати Аню до занять музикою, малюванням, спортом, як і Ігоря, треба б. І робити треба постійно, вдумливо, регулярно, і наперед бути готовими, що одні інтереси згаснуть, інші народяться, і так без кінця. Таке життя.

Надходять свята. Здоровлю щиро всіх вас з Новим роком і Різдвом Христовим. Хай дід Мороз принесе усім гарні подарунки, а найперше – міцного здоров'я і щоб здійснилися усі мрії та бажання і малих, і старих, і середущих.

Дядько Василь колись писав мені, а тепер перестав. Як його шлунок? Вилікував грибок чи так і далі мучиться? Зараз довгі вечори і роботи небагато, то й написав би коли. А як там бабця Тетяна Романівна. Все глядить онуку чи вже віддала батькам? А у Світлани що нового?

Мамо, добре, що ти тримаєшся і що є кому води принести чи хліба купити, але не погано було б і в дочок по місяцю чи півтора пожити. В тягость ти не будеш.

Поміч теж, може, невелика буде, але й тобі було б краще, і їм менше клопотів та переживань. А на весну, підкріпившись, приїхала б додому. Походила б у кіно в Краматорську. Це ж ти, мабуть, ще й не бачила всяких там широкоекранних та широкоформатних. Закупляла б продукти аби сила була. Може б, на кухні що зробила і з дітьми посиділа. Та й родичі ж там є, не нудилась би зовсім. Може, два-три дні побула б у тітки Насті. А дома що? Столітники до тітки Валі, Тузика теж туди – і хай живуть. Якби в мене було таке положення, я обов'язково поїхав би. Ну, а ти як знаєш.

Передавай усім-усім мої вітання та поздоровлення. Не перераховую всіх, бо був би довгий список. А я всіх пам'ятаю і всім зичу добра. Твій Аліксей.

Оля, вот и конец моему письму. Почту еще не забирали, так что завтра, может быть, и пойдет.

Я уже как-то писал тебе, что мне писала очень хорошие письма баба Надя. Часто вспоминаю ее, бабу Симу, бабу Соню. А как чувствуют себя Коллеровы? Но довольно. Целую. Алексей.

13 декабря 1979 г.

* * *

Добридень, мамо! Давно вже не маєте від мене листів. Мабуть, переживаєте, але не виходить ніяк. Я твоїх листів теж не одержав. Десь загубилися. Від Олі та Володі одержую. Пишуть, що ти тримаєшся добре, і я радий з того.

Сьогодні була дуже гарна сонячна погода, а у вас, мабуть, і (?????). Приємно було гуляти на сонечку, а температура була біля нуля. Згадував свої домашні турботи в такі дні, дивився на літки бджіл і готувався до весняних робіт. А тепер тільки спогади, думати і турбуватися ні про що.

Уже пішов четвертий рік мого сидіння, а впереді ще й кінця краю не видно, але я не горюю. Може, якось буде.

Бог милостивий до мене та ваші молитви, мабуть, помагають.

Давно вже нема листів од Шури та Зіни. Як там вони самі, діти та внучок Зінин? Я, звичайно, не гніваюсь, а скажи їм, хай пишуть потроху. Я сам би писав більше, та бач, не можна — ліміт.

Ваші поздоровлення одержав. У січні було штук тридцять листів та телеграм, а від мене і один не пішов.

Оля писала про Сергія, що гарний хлопець, дуже усім цікавиться, з інтересом читає корисні книжки і, може, набереться ума і буде вчитися. Треба б йому допомогти порадами, дещо підказати, направити по гарному сліду, тобто показати дорогу. Але я поганий помагач, бо листи рідко можна писати та й часто вони мало й помагають. Треба б говорити, слухати його, покачувати. Я просив Володю трохи з ним зайнятися, але то теж далеко. Скажи Зіні та Миколі, хай не боронять йому поїхати на кілька днів до Києва. Володя йому покаже, розкаже про навчання і, може, щось путнє вийде. Мабуть, і Ігореві вже треба б потроху рухатись, то хай зроблять таку собі мандрівочку до брата в столицю, хоч би й на весняні канікули, якщо вони в Сергія є.

А як там дядьки та тітки? Набралися сили на весняні роботи? Ти, мабуть, і писала, та листи чи не дійшли. То хай самі пишуть, поки зима і роботи небагато.

Я, слава Богу, тримаюся, чого й тобі та всім вам бажаю.

Подумки поздоровляв з днем народження і Зіну, і Миколу, і Галю, і взагалі не пропускаю днів народження, усім бажаю щасливої долі у доброму здоров'ї.

На цьому хай буде кінець. Тримайся добре, не захвачуй роботи і за мною не переживай.

Цілую — твій Аліксей.

24.02.80.

Листи Олекси Тихого сестрі Шурі

Добридень, Шуро!

Прибув я на місце постійної прописки.

Адресу напише Володя. Залишили вирок без зміни. Буду писати скарги, але тоді, як мені повернуть документи. Ніякої моєї вини в тому, що мені" дали 15 років, нема, але закон для суддів ніщо був і, мабуть, поки що буде.

Про те, що мені можна і не можна, я написав Колі та Володі. Коротко повторюю й тобі. Посилку можна буде одержати через 4 роки з гаком. Бандеролі дозволяються дві штуки на рік. Посилати їх буде Володя. Лист дозволяють писати один на місяць, а одержувати хоч по десять в день. Гроші можна одержувати, але на них нічого не можна купувати, крім книг, а на це в мене є.

Отже, єдине, що ти можеш і мусиш робити для брата, це писати листи. І я думаю, що ти мене цим найдорожчим харчем будеш забезпечувати. Думається, що тобі на допомогу прийде Ігор і також регулярно писатиме мені. А я зможу писати вам через Володю або Колю, або Володі та Колі через тебе.

На здоров'я не жалуюсь. Після тих 15 днів зразу після суду я через місяць чи півтора відновив вагу і ніякого клопоту не мав. У тебе давно болять зуби, а в мене захитався один внизу. Мабуть, через кілька днів випаде, але, на щастя, не болить.

Я писав тобі листа, що мені треба привезти, але листа, мабуть, не пропустили, і ти привезла не те, що мені треба, і мав трохи клопоту, а тепер бушлат і інше лежатиме десь на складах, поки згниє або миші поїдять. Але то дрібниці, і твоєї вини в тому нема.

Зразу по одержанні напиши, як там мама, що поробляє і як розвивається моя хрещениця, Ігор? Володя казав, що Аня в півтора роки не говорила. Таке буває. Я знав одного хлопчика, що заговорив майже в три роки на березі моря. Пиши - може, чимось зможу бути корисним. Мені передали в суді, що приїхала сестра. Думаю, що то була ти. А, може, Зіна? Знаю, що Льоня одружився. Передавай їм вітання при нагоді і знай, що їздити в гості необхідно - особливо для діток.

Настрій у мене бадьорий. Я робив тільки те, що є не лише правом, а й обов'язком, злочину ніякого не скоїв, і хай

мучаться самі - ті, хто мене закрив. Істина завжди перемагає - правда, іноді після смерті.

Книги, газети, журнали є в достатній кількості, товариство також пристойне.

Усім вітання: мамі, Ані, Ігореві, Сашку, всім Ковальовим.

Зичу радості, успіхів - брат Олексій. 19 жовтня 1977.
(*"Неизвестная Дружківка" №1 (13) , 2006 Стор. 1)*

* * *

Доброго ранку, сестричко!

Лист твій ішов страшно довго і прийшов уже після відправлення мого єдиного на місяць, тому й пролежав майже місяць.

Я сам знаю, що лист писати важко, Володя написав, що заморюється, коли пише, важко тобі, а ще важче Ігореві. Але всякий труд, а особливо важкий і необхідний, дуже корисний для розвитку людини.

Після першого листа від тебе та Ігоря більше не було, може десь валяються так, як валяється Володін перший ще з 27 жовтня і мій, посланий 24 листопада.

Від Зіни одержав за 24 листопада і Володіних три та Коліну телеграму з записом про здоров'я, бо того листа не відправили й досі.

Уважно роздивлявся Аніні малюнки і уявляв її за роботою з висуненим язичком і теревеннями, з її командами — сядь, та як ти її колеш. Хотів би уявити, як вона з Ігорем робить фіззарядку, але не уявляється. А ти не пам'ятаєш, як Володя робив під музику? Це й дисципліна, і здоров'я, і зміцнення нервів, і... А мама та тато все зайняті. Їм ніколи, бо треба кухня, магазини, телевізор.

Обурений тим, що приїхала на побачення з сином ледь жива мати — і їй відмовили без будь-яких підстав. Володі та Колі не дали через голодовку протесту проти підлих намірів. Для мами ніяких підстав не мали. Чи писала ти скарги на таке свавілля? Я написав міністрові внутрішніх справ, але вони не відповідають, бо для них

закон не існує. Сумно, особливо в дні відзначення прав людини.

Смішно за бджіл. Така проста і звична справа. Понад 30 років бджоли в дворі – і нікому подивитись, а можна ж було викачати меду і клопоту майже ніякого. Не прийми це як докір, а подумай, що отакими ж виростуть і Ігор та Аня. Вони ж і сприймають все від батьків свідомо чи несвідомо.

Думаю про мамине становище. Одна серед снігів, сугробів, заметів. Уся втіха — телевизор та лайки з сестрою. Скоро і Зіну настигне така доля. Сергія в армію, а там кудись на роботу, і залишаться вдвох. І будуть думати, що б ще купити, що б з'їсти. Невесела перспектива. Оце б було мудро, щоб не топити плити, не розкидати сугроби, поїхала б до Зіни чи до тебе на зиму. Так ні ж. Там тісно, а там скучно.

Передай чи прочитай мамі, що у мене все гаразд. Є купа журналів, книги, люди, яких читатимуть сотні років і ставитимуть пам'ятники. Отже, мені за ґратами та дротами у сто раз веселіше, ніж їй чи Зіні без дротів, але все ж у тюрмі. Бувають і ще будуть знущання, але їй то потрібно для людини, щоб знати, що їй для чого.

Про справи. Я передплатував „Словник української мови” в 11 томах у книгарні „Подписные издания». Викупив 5 томів. Здається, вийшов шостий — викуплю обов'язково. Якщо мене замордують, словник буде потрібен Володі. Квитанція в одному з тих п'яти томів, що вдома лежать. Якщо нема, то в магазині є.. Не виключено, що передплачено на твоє ім'я. Запитай і поясни в магазині: і на Тихого, і на Сидорову. Напиши про це обов'язково.

Гроші з Донецька мені прийшли 245 руб. Тепер буду замовляти книги та передплачувати газети та журнали. Гроші мені не посилай і напиши, що посилала. Я одержав твоїх 20 крб. Дуже підводять мене хлопці. Чекаю вже 20 днів, а їх нема. А чекати дуже-дуже важка справа, особливо для мене. Чекати листів теж.

Скоро-скоро почну працювати над педагогічною працею, тему вже визначив, обдумую, готуюсь.

На здоров'я не жалуюсь, але буває боляче очам і зубам.

Лист посилаю Володі, а він перешле.

До Ігоря прохання. Хай напише про свої успіхи в школі, про Аню і пришле два бланки повідомлення про вручення і художніх марок кілька штук.

Оце все. Ігореві та Ані посилаю діда Мороза.

Щастя та долі вам!

Грудень 1978 (?)

* * *

Добридені, Шуру!

Одержав другого (!!!) за весь час листа. Писала, що не любиш писати, а тепер прийдеться полюбити. Так і не полюбила? Погано. Зіна й то більш ніж ти писала. Знаю вже, що вона баба, і про ім'я написала. Ігореве поздоровлення новорічне теж одержав. Дякую.

Були в мене Коля та Володя. Приємно провели два дні. Розповіли новини, побачили мій костюм і всі тутешні радощі. Вони вже, мабуть, написали вам, хоч я сам досі ще від них не одержав листа, а вже пора.

Про маму мені багатенько писав Грицько. Був напередодні Нового року. А ось чи возили вечерю на Святий вечір, не знаю.

Тяжка штука роки, а ще тяжча примхи. Звичайно, тиша річ приваблива, але сидіти одній з телевизором та радіо не вельми радісна штука. У вас діти бігають, і високо, і нікого знайомих, а в Зіни ж і садок, і сваха, і дитина тільки одна, та й та вже величенька. Їздити їй зимою, звичайно, не з руки, бо вранці може бути мороз, а по обіді дощ або непролазні сугроби. А страшно ж хату одну кидати. Та, мабуть же, й кури та песик потребують турбот.

Найстрашніше для людини взагалі, а для старої особливо — це відчуття своєї непотрібності. А цього якраз

не розуміють ні старі, ні молоді. Тому треба б їздити не лише для того, щоб води принести чи хліба привезти, в хаті побілити, а для життя, з дітьми, з обох країв і не на 1,5-2 години, а на два дні, з магнітофоном, з музикою (Сергій), з квітами і добрим настроєм.

Дуже корисна штука писання листів. Для всіх корисна, особливо ж для дітей. На жаль, поки що крім новорічного поздоровлення Ігоря ще ніхто не написав. Ні Сергій, ні Льоня.

Що Ігор на канікули поїхав до баби — добре. От тільки те погано, що не має вироблених критеріїв життя і просто байдикує. А треба було б і трохи спорту, і книги, і кіно, і повна самообслуга. Говорили ми з Колею та Володею про вплив на розвиток дітей сторонніх людей і одноголосно постановили, що то річ тяжка, і не тому, що „таке вдається”, а тому, що нікого з батьків такі впливи не цікавлять. Володя міг би бути корисним для Сергійка Зіниного і для твого Ігоря, якби ви — матері та батьки — були хоч трохи в тому зацікавлені. А цього якраз і нема. І я розводив руками, і Володя теж. Зіна побачила, що Сергію важко дається математика, фізика, креслення, а коли я пропонував уроки, було страшно. Так і з Ігорем буде. Ти пишеш споконвічну нікчемну форму „міг би краще вчитися, але лінується”. Ніскільки він не лінується, а просто не має інтересу, а інтересу не має, бо незвично, бо нащо воно треба. А хто ж як не мати та батько, бачачи кожний крок, повинен той інтерес пробудити, закріпити, організувати допомогу своїми силами чи підшукати потрібного консультанта. Ігореві було б вельми цікаво і ще більше корисно описувати Аніні успіхи, витівки, капризи. А не пише ж? Ні. Бо мама не любить, тато теж. Та й нащо?

Зіна писала, що була в гостях у вас більше як через рік. Погано ми живемо. Попробуйте змінити на краще. Незабаром весна. Що ж може бути краще, ніж полазити по кручах, походити по полях та лісах.

Про себе наче й писати нічого. Володя, може, вже описав моє буття. Охороняють надійно, ніхто не вкраде. Щотижня маємо лазню і частенько пару наганяємо, і навіть березовими віниками лупимосся (це для Сашка, щоб позаздрив). Перу білизну сам. Не хочеться здавати, бо тоді треба спати під одним одіялом, а так у мене завжди два простирадла.

Робота — шліфування кришталевих заготовок для люстр. Працюємо в дві зміни, шість днів на тижні. Вихідний — неділя. Мокро, але якось обходиться.

В камері троє, приблизно 5 кв. метрів на душу. Фрамуги відкриваються, повітря вистачає, холодно ще жодного разу не було. Ліжка з дерев'яними щитами, що дуже добре для здоров'я.

Вуса постригли. І то не раз, а вже чотири. Одежу маю, а майже все те, що ти привезла, віддали хлопцям. Не знаю, що вони з ним зробили. Мабуть, валятиметься десь в Москві.

Передплату на газети та журнали, мабуть, не оформили, бо хто сам нічого не читає, не розуміє, для чого воно іншим. Уже багато раз дискутував на цю тему, але даремно. Замовив з десятка книг через „Книга – поштою”, але ще жодної не одержав. Газети та журнали беру для читання в колег. Передплачують, звичайно, багато, з різних кінців, крім закордонних.

Скарг про незаконність вироків 1977 і 1957 років ніхто не читає. Автоматично пересилають нижчим, а найнижчі відбуваються відписками. Написав до Президії Верховної Ради УРСР, а чи будуть читати, не знаю.

Шура, я одержав два листи і поштівку новорічну від Грицька. При нагоді даси йому цю сторінку.

Добридень, брате. Щиро дякую тобі за поздоровлення і турботи про маму. Уявляю собі, як ти плентався в передноворічний вечір по грязюці та ще мабуть і в туфлях. Та то невелика біда. Я часто так ходив. Відвідини мами —

дуже для неї приємна річ, і мені радісно. На Святвечір думав, чи носили вечерю, а це дуже її потішило б.

Мій ліміт ти знаєш і, отже, розумієш, що на персонального листа годі сподіватися. На одержання ж лімітів нема. За два дні я одержав 16 листів та поштівок, але це був тільки один раз. Твоїх за весь час одержав два і вітання. Олекса теж два написав. При нагоді передай йому вітання і подяку за рукавиці, сини мені їх привезли. Мої йому побажання: не нервувати, не переживати, не боятися.

Новини більш-менш знаю. Розумію твою скруту з дітьми. Вважаю, що все наладиться. У мене теж було повсякому. Сини порозумілися, подружили і думаю, що будуть людьми порядними. Чи бачив ти, що вони приїздили на суд? Радий за Оксанку, що витяглася. Чи є перспектива на стаціонар і чи вона того хоче? Що думає Олеся? Ким хоче бути Тарасик? Пиши. Мені все цікаво.

Я писав Шурі, щоб викупила Словник укр.. мови в 11 томах. Вийшов уже 8-й, а в мене викуплений 5-й. Квитанція десь дома, мабуть, в одному з томів. Подивись коли будеш, а не знайдеш, то викуплять по моїй картці можна й без квитанції, а на 11-й том, може, вона й знайдеться. Дякую за турботи за мої книги. Говорив з Володею, щоб він забрав до своєї мами на горище. Може, з допомогою твоїх „Жигулів”. Передавай усім вітання, при нагоді й Михайлові Сеніву.

На все добре. Хай щастить вам.

18.1.1979 (?)

Листи Олекси Тихого сестрі Зіні

20.01.1978

...Лист, як бачиш, вийшов товстенький і пустопорожній. Сподіваюся, що наступний буде змістовнішим.

Як у тебе з роботою? Чи затвердили на нову посаду? Напиши обов'язково. Сподіваюсь, що лист писатимеш щотижня.

Іван Прокоф'євич написав поздоровлення, просив прислати „Wesote smutki” академіка Катарбішевського. Ця проблема його, очевидно, болить. Соромно перед академіком. Ти, мабуть, вже відправив, якщо там була адреса. Якщо ж не було, то даю і прошу відправити негайно. Москва – 337, Ярославское шосе, 3, корп. 2, кв. 158. Відправ цінною бандероллю з повідомленням про вручення.

Оце відправляю тобі для пересилки: Колі — три аркуші, Шурі — 2 (+1 тьоті Зіні) і Олексію Іларіоновичу поштівку. Хотілося б подякувати за новорічні вітання Олесю, Івану, Льолі (*Світличній?*), Михайлові (*Гориню?*), Раї М. (*Мороз?*) та іншим, але в конверт не помістилося б. Михайло прислав гарну колядку „Сійся-родися, вирости й колосися жито пшениця (і твоя бомбардована!) шовк-травиця, і доля щасна, і воля ясна!”.

Думав писати Зіні на окремому аркуші, але передумав. Пошлю цього. Можна Шурі, або і прямо їй.

Зіно, одержав твої листи. Здоровлю зі званням бабусі, бажаю успіхів на цій посаді, а моєму тещі (?) — онуку щасливо виростати на радість мамі, таткові, бабусям, дідусям, дядям і, розуміється, народові.

Дякую за лист, за повідомлення про мамине становище та здоров'я. Писали про неї і Грицько, і Шура, і дядько Василь, але ти найперша, і це приємно.

Часто думаю про навчання Сергійка. Поганенькі його справи, але ви не винуваті, що його не підготували до навчання у вузі, і може залишитися непідготовленим до життя, яке може звестися до випивок, різних колекціонувань і т. п. Але, мабуть, уже не вистачить пороку самим стати на дорогу справжнього людського життя, а без цього тяжко вчити дітей та внуків.

Щодо плачу дітей, то причиною найчастіше буває голод, коли в матері нема молока. Встановлюють це дитячі консультації, а ще простіше самій зважитися до і після годування.

Цікаво, чим займається зараз Микола? Згадую багатьох старших, яких зустрічав у молодості. Порівнюю свої враження тих часів і тепер, думаю про свої вчинки та інших. Зараз таких порівнянь особливо багато, думок також. І вам такого бажаю.

Вже через два місяці почнеться весна. Як добре було б, якби ви з Шурою перетворили мамину хату на свою дачу на все літо. Понасаджували б горохів, редьок, ріпи, петрушок, салатів, любистку, квітів. Можна мені закинути докір, чому сам не садив. Можна, звичайно, але не можна було, бо для чого воно потрібне і кому? Тепер теж непотрібно, якщо там не крутитимуться постійно діти й дорослі, якщо не буде куренів та всяких альтанок. А при мені їх не було, на жаль.

Мамі треба б довести, що не в роботі і не в курях радість для інших і самої себе. Знаю, як це важко, а може й неможливо, але треба поспробувати і думати, що ти вже теж бабуса.

Мамі прочитай і скажи, що в мене все в порядку, переживати нема чого. Що я жив чесно і робив тільки те, що повинен був робити, а засудити не за діла, а тільки тому, що комусь захотілося і йому закони не писані пока. Свідчення тому оте ружжо. Ні ті, хто його знайшов, жоден слідчий чи судді не вірять, що я „зберігав” той карабін. Все інше точно таке ж. У мене нема зерна неправди за собою і злочину теж. Не покладайте надій на оті клопотання, що ви і я послали до Президії. Все буде, як Бог дасть.

Дядькові Василеві подякуй за листа і новорічне поздоровлення. Пишіть усі. А я буду раз на місяць з пересилкою. Хай щастить вам у всьому.

Олексій

20 січня 1978

Листи Олекси Тихого Ользі Тихій

«Нового мира» нет совсем. «Нева» пришли №1 и 2. «Наука и жизнь» только №2, первого не было. Украинские приходят исправно, а газеты иногда на второй день. Много в мире интересного. На этот счет скучать не приходится. Но все так надоело, что и сказать невозможно, особенно, что никого не видишь.

За эти полтора месяца получил два Зининых письма и Шурино. Пишут, что мама держится хорошо, т.е. не хорошо в прямом смысле слова, а терпимо и иногда даже веселеньки. Да, зима у них, как и везде, в том числе здесь, сиротская. Морозов почти не было. Зато февраль-март немного дал. Здесь были дни до -30, но немного, и мы совсем не ощущали. В камерах тепло, а с подветренной стороны даже жарко. Были здесь и теплые дни – до +10. Снег присел, и сейчас около ноля. Первого апреля прочитал прогноз в газетах, что так предвидится. Неужели и это лето будет неудачным, как предыдущее?

Рад за маму, что она в свои уже 74 года держится молодцом, и похоже, что «капризничает» мало, т.е. поменьше загадывает работы. Так и надо. Что может сделать - хорошо, что не может - и так обойдется. Что сделают дочки, зятья и внуки - спасибо, а что не сделают - тоже обойдется. Много ли ей надо? А на огороде, как я писал, когда-то можно посадить потрошку цибулі, картоплі, гороху, моркви, буряка, чтобы для себя на лето хватило, а остальное засеять бы люцерной или эспарцетом, и пусть растет два-три года. Ни полоть, ни пахать, ни убирать. Пусть растет, как хочет. А уродится - продать. А собирать того колорадского жука или полоть кукурузу - зачем оно нужно?

Плохие яблони, конечно, можно и выкорчевать, а груши, наверное, пусть растут. Жалко. Хорошие ведь.

Мамино письмо я получил в больнице, еще в феврале, и в февральском письме писал спасибо и ей, и секретарю.

От Романовны тоже получил и тоже писал, особенно много о внуках. Хочется надеяться, что она что-нибудь сделает для своей внучки и других тоже.

Приятно, что Сергей хотя и через пень-колоду, а кончает техникум. Я писал, чтобы он поглубже разобрался в себе и окончательно нашел своё призвание и сейчас, и в

армии готовился к его осуществлению. Если он гуманитарного склада, то надо и готовиться к тому направлению, но не просто мечтать, не только развивать себя вообще, а грызть учебники по программам и больше, чем требуют программы. В институт на стационар его могут не взять, т.к. должен отработать, а заочно, на вечернем отделении заниматься может, в том числе и солдатом в некоторых видах войск и, наверное, в зависимости от места службы. И музыку ему бросать не следует. Больше не пишу, надеясь получить от него, чтобы писать конкретно.

С Игорем, наверное, дела неважные, т.е. как у всех. Очень плохо, что ни Шура, ни Саша не бывают в школе, не знают мнения учителей, в том числе по музыке. Если три месяца играть «Во саду ли...» только правой рукой, то лучше не тратить сил и времени. С бандурой, наверное, то же самое. Надо бы относиться к учебе сына серьезно, а этого пока не чувствуется. Об Ане тоже ничего. Какие у нее успехи в рисовании, письме, чтении? Ведь в следующем году могут и в подготовительный класс записать? Есть в Краматорске такие школы или нет, но в других местах есть. Так что Шуре следует писать мне побольше о детях, и, может быть, Бог поможет мне что-нибудь посоветовать. А Саше рановато ставить гипертонию и, наверное, надо сменить работу, если не запретят.

Мама беспокоится о посылке. Рано. Ее может вообще не быть, а если будет, то придется заботиться тебе и Володе, а никак не маме, так что пусть не переживает. Напишешь, что я чувствую себя удовлетворительно, настроение бодрое, читать есть что, не горюю.

* * *

...Знаю, Оля, что ты все читала и ожидала о моем состоянии здоровья. Правда, ранее я писал немного. Как знаешь, я упрямый, умею терпеть боли и бороться с ними путем «не обращать внимания». В последние девять дней особых изменений не было. Раза два сильно болело сердце, но до валидола и прочего не довело. Остальное как и прежде. Болит желудок и печет, но терпимо. Викаир (викалин) пока не принимаю. Хочу дотянуть до месяца перерыв, а потом снова начну. Почки практически не болят. Обследование и

анализы на май не обещают. Насчет диетпитания заявление написал, а как решат, не знаю.

Погода здесь удивительно теплая выдалась в этом году. Снег растаял. Несколько дней ходили собирать и жечь всякие щепки и любоваться красивым небом, жгли мусор на кострах. Температура была около 20 градусов, а сегодня похолодало. На прогулку не пошел, решил в более спокойной обстановке закончить письмо, чтобы завтра утром отдать.

Приготовил заказы на книги в киевские магазины «Книга-почтой», но сказали, что деньги еще не перечислены из Мордовии, и решил пока не посылать.

А теперь по последнему твоему письму. Думается, что дача под Серпуховом тебе не подойдет. Разве только на несколько дней. Среди людей, хоть и хороших, но мало знакомых, мне было бы грустновато. А в Истре - свои и много. Твои слова «любят, но не понимают» говорят много и как раз в том направлении, что тебе там будет грустно, т.к. понимание и общность интересов - единственные компоненты, которые делают общение с людьми интересным и не надоедающим. Но тебе виднее.

«Колокола детства» - полезная статья (для меня). Вспомнились «липецкий метод», опыт Шаталова, болгарский метод изучения иностранных языков, В.Сухомлинский, А.Макаренко, Ушинский, Толстой и др.

Вспомнилась и моя статья в «Известиях», которую мы как-то обсуждали. Помню, была ты и Вера, а кто еще - забыл.

Так и эта статья. Я верю в то, что так есть в том классе, той школы, что есть много Щетининых. Несколько таких я лично знал, но они были не у дел, как может случиться и со Щетининым. Наверное, кое-что мог в этом направлении сделать и я, но увы! Это хлопотно, а потому не нужно. Намного спокойнее и безопаснее выполнять программу и получать свою ставку и награды в связи с лением.

Спасибо тебе и за «Ничьи дети», и за «Колокола детства», и то, что присылала раньше. Присылай и в будущем. Заранее благодарю.

А только что принесли письмо от Шуры. Мама слабеет, ездить в гости побаивается из-за слабости, но держится.

Пишет, что Игорь начинает тянуться к хорошистам. А Аня уже знает азбуку. Ане 4,5 года. Она сломала руку, переболела ветряной оспой, а, кажется, недавно читал, что оспа уже ликвидирована и прививки отменены чуть ли не во всем мире. Может быть, правда, я что-нибудь перепутал. Шура пишет, что Игорь делает стойку на голове, а Аня пробует тоже. Я последнюю неделю для массажа внутренних органов тоже стою на голове по 1-2 минуты под удивление и юмор коллег. Один ровесник, а три на 3-5 лет старше меня. Врач спрашивал, что это дает? Вреда, конечно, не приносит, а пользу может и принести. Выхожу я на стойку без малейших усилий, а значит - без малейшего риска повредить грыжам. Ведь эту стойку я делал многие годы и значительно дольше, чем сейчас. Вспомнился и кинофильм «Ловко устроился» – об одной няне в семье (американской) с тремя детьми, ужасными дебоширами, которых он в течение нескольких дней научил почеловечески вести себя и, в том числе, начал со стойки на голове.

Оля, прошу тебя не сильно переживать и не очень много ходить по начальственным. Наверное, пользы от этого немного, а нервовотрепки с твоим давлением много. О газетах и журналах напиши и не переживай. Пусть будет как будет. Я смотрю на все спокойно, хотя и болит душа. Но что сделаешь. Береги себя.

Больно, что нельзя писать маме, Володе и другим. Перечитал этот сумбур, но на лучшее меня не хватает. Передавай всем приветы, а маме, может быть, пришли последний листок - пусть хоть почерк посмотрит... Желаю всем здоровья и успехов,

Пишите по возможности.

Целую - Алексей

28 апреля 1980 г.

23 мая 1980 г.

Здравствуй, Оля!

Вчера был урожайный день, Получил твою телеграмму и письмо, письма от Шуры и Зины и уведомление о вручении тебе моего письма, посланного 29 апреля. Хотел сразу начать писать, но болела голова (еще до получения писем) и отложил на сегодня. Не горюю, так как письмо пойдет только 26-го.

Шура написала о том, что почти парализовало ее свекра, а свекровь лежит парализованная уже пять (!) лет, Саша поехал перевезти их в Брянск к сестре. Дети растут. Игорь якобы делает успехи в учебе, чему я от души рад, но побаиваюсь, что те успехи или мнимые, или из-под палки. Дал бы Бог, чтобы я ошибался. Мне представляется правильным ее понимание того, что уровень баллов в дневнике расхолаживает ребенка, но может подкрасться и другая крайность - обида на несправедливость оценки его успехов (по сравнению с другими детьми) и бойкот учебы. Думается, что она понимает это, но все-таки хочется посоветовать (постоянно, разумеется) равнодушия к отметкам и сознания того, что знание, умение учиться и умение быстро, но сознательно усваивать материал. В этом залог будущих успехов. Это - азбучные истины, но я пишу их сознательно, потому что из опыта знаю, что азбука, как что-то примитивное, забывается. А зря! Пусть вспомнит свои школьные годы, поговорит с Зиной о ней самой и учебе Лены и Сережки, пусть вспомнят наши беседы о цели и смысле, и методах воспитания, а также учебы. В то время мы говорили на «разных языках». Сейчас опыт и наблюдения, может быть, помогут взаимопониманию. Какое слово влезло в то время, когда не только говорить, а и написать нет возможности. И еще' рекомендация: пусть учится не вместе с Игорем, как Зина с Леной, а на один-два класса впереди его. Это не трудно, т.к. у нее будет меньше предметов, ей не надо будет учить физику, химию, может быть, иностранный, одну из литератур. Вообще надо бы учиться вместе не по тем предметам, которые ему трудно даются, а по тем, которые он больше почитает, чтобы расширить его кругозор за пределы школьных программ. Саше, наверное, лучше в методику обучения сына не вмешиваться. Пишу так по соображениям его занятости и черт характера. Необходима величайшая терпимость и постоянство в занятиях, понимание сути процесса, а эти черты у него не на высоте. Может показаться дикостью, что я пишу так, будучи твердо убежденным, что сына может воспитать(!) только отец, а дочку - мать. Но ведь вопрос стоит об учебе, а не о воспитании. Для Саши есть широкий простор воспитать сына мужественным, умельцем (мастером всяких поделок), джентльменом. И для такого воспитания у него есть все данные. А вот сумеет ли? Где научиться пониманию, точнее

- взаимопониманию? И у кого учиться? Журнал «Семья и школа» почти ничему не научит, художественная литература и специальная педагогическая ему, наверное, не помощники. Может быть, найдется хороший учитель? Лучше всего искать его среди друзей Игоря, т.е. родителей его друзей. Желаю успехов! Было бы очень плохо, если бы Саша занял нейтральную позицию по части воспитания детей, т.е. попросту самоустранился от этого дела, как это бывает, наверное, у 90% семей, что я замечал в жизни.

Аня сейчас в том возрасте, когда необходимо учить всерьез и в то же время, играя. Многие дети в пять лет читают и считают, почти все учат стишки и сказки, и все «почемукают». Игорь, хотя бы с целью похвастаться сестричкой, мог бы под руководством мамы многому научить. Бывает и такое, что в 5-6 лет говорят: «Щоб вона вам згоріла ваша школа». Это самое страшное. Диафильмы, грамзаписи сказок, детские книжки - да! Телевизор и сказки по радио - нет! Почему? Потому что детям необходимо повторение полюболюбившихся произведений, выучивание их воспроизведение. А теле- и радиопередачи этого не предусматривают. Могу показаться дикарем, но я хорошо понимаю, что такое пассивное потребление, активное усвоение и эмоции. Очень скоро это потребуется и Любе с Мишей.

Вот и кончается лист. Знаю, что ты и другие ожидаете о моем состоянии. Что же, могу похвастаться, хотя и боюсь, т.к. часто бывает, что расхвастаюсь, а оно пойдет на ухудшение. В мае я получаю диетпитание. Это, надеюсь, немного укрепит мои силы. Все-таки масло, больше сахара и 300 г белого хлеба. С молоком перебои, но что поделаешь?

От Зины получил два письма в один день, датированные 13.VIII и 9.IX. В первом писала о возможном приезде Коли, а во втором - об отъезде. Наверное, она замоталась и забыла первое письмо опустить в ящик и отправила оба вместе. О Коле и Маше пишет мало, о Наде ни слова. А так хотелось бы знать впечатление со стороны. Я особенно и не в претензии, тем более, что знаю Зину, знаю, что она не мастерица писать и не любит судить-рядить о людях. Кроме того, она прямолинейна, для себя имеет твердые убеждения и меняет их далеко не быстро, но твердо, что делает ей честь. Рад, что наши внуки растут и что они познакомились. Будем надеяться, что эта встреча не

последняя и, может быть, они подружат надолго. Хорошо было бы подключить к компании и Шурина Аню и Любину Олю. Мы детьми жили большим кагалом, и было нам, кажется, неплохо, хоть уровень наш был примитивен. Наши дети почти не контактировали, хоть я и проявлял безуспешные старания, и это было только во вред детям. А как было бы здорово, если бы ежегодно они проводили вместе 2-3 недели, например, в Донбассе (не только у Зины, а и на Донце, и на море, потом в Истре и Москве, затем в Киеве, а еще затем на колесах). И чтобы с ними было поменьше взрослых, и чтобы активный отдых планировался сначала взрослыми, а затем самими детьми. Вот это было бы воспитание и всамделишное развитие. Они бы друг дружку учили, поправляли, а главное - учились бы сами.

Зина уставшая, но бодрая. Чувствуется, что гости были ей не в тягость. Что не было мяса - не беда. Его, наверное, нигде нет, кроме Москвы. И Володя писал, что тугο с мясом, и не только. Правда, это он писал из Седнева. А мясо ведь не лучший продукт по сравнению с фруктами, овощами. Так что все хорошо. Тяжелые дела на хуторе. Остались одни старики, и все больные - еле двигаются. Самая молодая Татьяна Р. - 55 лет, а остальным за 70. Представляю ту жизнь. Хозяйство какое-нибудь, хотя бы три курицы и собачка, телевизор и выглядывание гостей. Скучно и грустно. И так ведь почти везде, и люди привыкли. И думают, что так и надо, а иногда даже радуются, что жизнь идет.

Раньше я не один раз писал, что для меня не надо ничего беречь. Хорошо, что продали пчел, и у мамы теперь голова не болит. Теперь надо расправиться с моими вещами. Мне ничего беречь не надо. Ничто мне не понадобится. Больше всего стоят книги. Я писал Володе, чтобы забрал и хотя бы у своей мамы на чердаке упаковал в ящики, и пусть ждут того времени, когда сможет забрать то ценное, что там есть. За одеяло я писал, чтобы пользовали на свое усмотрение. Если оно им не нужно (а это, наверное, так), то пусть отвезут тебе. Будешь укрываться и вспоминать добрых людей, которые его прислали. Пальто тоже надо куда-то деть. Но кому оно нужно? У Николая есть не хуже моего, и до конца жизни ему хватит, наверное. Саша, наверное, носить его не будет (не его вкус). Деду, наверное, слишком тяжелое. Костюм (он еще не очень старый) пригодится каждому, и пусть ничто не лежит, не ждет меня.

Если Володя книг не забрал, то организуйте воскресник и затащите их хотя бы на горище до тетки Вали, укройте хорошо, и пусть ждут своего хозяина - Володю.

Маме не надо оставаться на зиму в хуторе. Если крадут, то, что ценнее, отнести к соседям, а самой провести зиму у Зины или Шуры. А если здоровье позволит и погода будут соответствовать, то и в гости съездить можно будет. Обо мне беспокоиться не надо - я живучий и терпличный. Як Бог даст, так и будет.

От Шуры давно письма нет. Как там Игорь начал учебный год? Поняла ли она меня, что касается его учебы? Ничего нет от Грицька, и дядько Василь не пишет, и Татьяна Р. могла бы написать о своей внучке, сыне, дочке, об урожае, о жизни в хуторе. Я держусь изо всех сил - не безуспешно, и ни о чем не жалею.

Вообще много интересного, но это уж его воля и умение сообщить. Жду.

28-го буду праздновать Колин день рождения. Да, время идет. Уже 31 год! Радости, конечно, у него не густо, но отчаиваться нечего. У него что-то вроде самоссылки. А ссылка, разумеется, не тюрьма. Трудно мне представить его образ жизни и занятий. Можно представить занятия болельщика, книголюба, полиглота, рыбака, забулдыги, но он ведь ни к одной категории не относится, а потому и не могу ничего придумать. Поэтому особенно больно, и хотелось бы поговорить, выяснить, но, увы - и это запрещено. Что касается писем, то мне понятна психология. Что писать? Хорошего мало, а плохого, мол, и у тебя достаточно. Планов и мыслей? - Никаких. Так кажется всем или очень многим. Вот и Шура уже, наверное, три месяца собирается писать. И от Зины 1,5 месяца нет ничего. А ведь и у Коли, и у сестер возможностей куда больше, чем у меня, и написать есть что. о детях, об урожаях, о работе, о кино, о родственниках - но нет писем. А от их «стараний» что-то и детям передается. Игорь написал одно письмо, Сергей - ни разу. А ведь помнят дядьку, наверное, вспоминают частенько по всяким поводам. А ведь когда-то придется столкнуться с необходимостью писать письма, когда станут солдатами или студентами, или уедут куда на работу. А снаги то и не будет, и будет казаться, что все, что пишешь, мелочно, не нужно, и лучше уж совсем не писать, чем писать плохо.

Мама и Володя просили, чтобы я писал иногда Шуре или Зине. А что я напишу? О себе писать нельзя, а об их делах ничего не знаю. Напишешь им, что я держусь изо всех сил, креплюсь, второй месяц подряд получаю диетпитание.

С книгами пусть зятя расправятся, если Володя не забрал. Хотя бы посвязывают и снесут на чердак до дядьки Василя. А маме на зиму все-таки лучше поехать к Зине или Шуре, а на весну можно и домой. Есть телевизор, места хватит. У Зины сваха может составить компанию, а в Краматорск можно к тетке Насте иногда в гости съездить. Конечно, за более чем 50 лет человек прирастает к месту, но что поделаешь, если здоровье не позволяет?

Интересно, как там дела с заготовками на зиму? Зина писала, что помидоры собирает зелеными. Закупили ли картошки, уродилась ли капуста, заготовили ли варенья и прочего на зиму?

Да - еще забыл: в сентябрьском письме или в конфискованном писал, чтобы расправились со всеми моими вещами: костюмы, пальто, посылки и прочее - чтобы меня ничего не ожидало, поскольку все погниет, а там есть и кое-что, что еще может пригодиться зятям. Если даже у меня все обойдется, что ничего мне не потребуется. Будет новое.

Сейчас у тебя, наверное, гостят Сергей с отцом, а, может быть, и Зина. Интересно, какое впечатление произведет на тебя твой любимец. Это он, наверное, последний год в техникуме? Думаю, что письмо уже в дороге, ведь они должны были приехать в конце октября.

Мне писали, что сильно болеет тетка Валя, слаба тетка Марфа. Как они сейчас? Хотя бы дядько Василь написал что-нибудь о себе, о детях. Раньше он писал, а последнее время нет писем. Может быть, и сам нездоров? Татьяна Романовна, наверное, как и Вера, всецело занята внучкой? В общем, много вопросов, всяких и разных. Как там сейчас на хуторе?

Здесь уже зима. Снежок выпадал, но растаял, а морозец градусов пять. На прогулку хожу почти каждый день, хожу, иногда проделываю комплекс физических упражнений. Так и живем.

Оля, я еще в начале письма хотел было писать о внуках, но отложил, а теперь уже вроде...

Я уже хорошенько научился.

Ты в телеграмме сообщила, что Николай с Сергеем гостят у вас. Может быть, сегодня еще придет письмо от тебя, и я побольше узнаю о Машеньке, Коле и Наде. Зинино письмо получил давненько. Очень обстоятельно описала она жизнь мамы, подарки и гостевание у них наших деток. Приятно, что они не слишком себя утруждали с гостями. Не безрукие ведь, и сами себя могут обслужить. Я так и предполагал и писал тебе, что Зина не упадет от усталости из-за гостей. Жаль, конечно, что погода была такая нелетная. Это не должно отбить охоту поехать и на следующее лето, и, наверное, можно будет и Юлю взять (можно было бы!). Если бы нормальная погода, то и Часов-ярский редкодуб можно было бы проведать, и на Донец съездить, и позагорать где-нибудь на Бахмутке.

Я уже несколько раз писал, чтобы расправились с моими вещами, но Зина и в последнем письме ничего не написала. Я не любитель большого гардероба, и даже, когда у меня было два костюма, то я всегда таскал один до полного износа. Что будет со мною, то и будет, а беречь (это равносильно что гноить) ничего не надо. Единственное, что надо бы сберечь и для детей, и для внуков - это книги. Не все, конечно. Там есть много макулатуры, но есть и ценные, нужные. И ничего не могу сделать. Вся вина, конечно, Володина, но не будем делать из этого трагедию.

Здесь уже зима. Наверное, сантиметров 30-40 снежный покров, и раз или два был мороз ниже -20. До десяти, может, 7-8 раз. Ощущаю я это на прогулке. А в камерах тепло. Я и в жилой, и в рабочей возле форточек, которые почти никогда не закрываются полностью. Морозы здесь бывают и основательные. Так, в прошлом году было и -52.

А как там мама? Володя писал, что она передумала ехать к Зине и Шуре, а зря. Уж очень ей будет трудно печку топить. Хлеб ей, наверное, носят соседи, спасибо им. Вообще, если вдуматься и посмотреть на пожилых людей (и послушать о них), то выходит, что им и скучно, и грустно в чужой хате. Ведь за более чем полстолетия человек сживается, срастается с обстановкой, со стенами, порогами, печами, и прочим, и прочим. А еще же и соседи, новости, свои кастрюли, миски, блюда. Все хоть и примитивное, но привычное, свое. Лично я не имею такой привязанности к дому или кровати, но теоретически хорошо представляю.

Это почти так же, как для тебя, Оля, жизнь в каком-нибудь Тамбове или мне в Рязани и Тель-Авиве. Но ей все-таки хотя бы на 2-3 самых холодных месяца надо бы проехаться к дочкам: и ей уютнее, и им немножко легче.

Писем мне приходит мало. Три года назад я как-то получил за один день 17 да еще на следующий день штук 5 (это на Рождество), а сейчас за месяц 7-10, а то и меньше. Не подумайте только, что я жалуюсь. Знаю и по собственному опыту, как это ужасно тяжело писать в никуда, без надежды даже узнать, получил или не получил, а на ответное не располагать и не мыслить даже. Вот дядьки мои, тетки могли бы написать о своих делах, как там живут их дети и внуки.

Им-то я хоть через тебя могу привет передать. А те, которых ты не знаешь и я не имею права писать их фамилии? Они, конечно, помнят меня многие, молят Бога, а я и поблагодарить их не могу. Зина, правда, пишет о хуторских новостях, Володя иногда - и на том спасибо, что знаю.

Вера написала, что у тебя гостила Валя. А в каком составе? Одна, с Андреем или еще с кем? Интересно, как там у них, в частности, у Андрея со школой? Это он, наверное, уже в 8-ом классе? А как сложились дела у Виктора?

Время ведь идет. Вот уже девять месяцев, как я здесь. Какие все-таки люди выносливые. Смотришь и удивляешься. Да и сам тоже. Уже и не представляешь, как это можно жить в нормальных человеческих условиях. Стремлюсь не опускаться. Читаю газеты, журналы, слушаю радио, делаю физзарядку, изо всех сил стараюсь не потерять человеческого облика. Дело клонит к вечеру. Может быть, еще получу письмо.

Письма принесли, но мне не досталось, а завтра...

* * *

....Горе маме, что неграмотна. Уже Зину просила, и Володю, и Татьяну Р., чтобы написали, что она ожидает письма. Я ее понимаю, но что поделаешь, если оно одно в месяц, и то надо думать над каждым словом, чтобы оно кому-то не показалось недозволенным. Да и идут по три недели до Москвы. А сколько бы шли до мамы? Надеюсь, что ей объяснят, и она не будет сердиться. Она, наверное, не верит, что те кусочки письма, которые ты иногда ей посылаешь, писаны мною. Наверное, не понимает, как это ее

сын пишет родной матери на русском языке, но что поделаешь, если иначе нельзя.

Хорошее письмо написала Татьяна Р. Я представил себе родное гнездо во всем его плачевном состоянии. Вспоминая всех жителей, их судьбы, кто где живет и как сложились судьбы, когда и где видел последний раз, кто умер. Многих своих ровесников не видел, а о многих и не знаю ничего с начала войны, многих случайно встречал раз-два за последние 30-40 лет, и иногда и поговорить было не о чем. Но все равно приятно вспоминать, думать. Наверное, кое-кто и меня вспоминает. И после самого придирчивого анализа думается, что меня могут некоторые не понимать, но никто не может назвать дурным или непристойным. Словом, обвинить в подлости или чем-то подобном. А, может быть, я ошибаюсь. Ведь для презрения или обвинения не обязательно должны быть причины или повод для этого. Грустнее то, что я никого не могу назвать своим другом, как соответственно и меня никто не может. Но это и не удивительно. Слишком рано мы разбежались в разные стороны.

Приятно, что мама чувствует себя более-менее сносно. Однако больно, что она осталась на зиму дома. Лучше было бы, если бы перебралась к Зине или Шуре. И Сашу жалко. Оно хоть и приятно пройтись по свежему зимнему воздуху, однако столь часто и невзирая на погоду - грязь, снег, ветер - все-таки надоедает. А маме, конечно, надо поменьше капризничать, в частности, из-за дров. Знаю я ее болезнь, но, может быть, как-нибудь и обойдется. Может быть, она еще и поедет на пару самых суровых месяцев?

Рад, что меня, кажется, правильно поняли и не держат моих тряпок. Все надо пустить в расход. Пусть ничто меня не ожидает. А за книги обидно. Обидно на Володю. Хотя бы перебрали, забрал что самое ценное. Но хочется надеяться, что все обойдется.

Татьяна Р. написала о своей внучке, что она в свои 4,5 года уже читает и считает, т.е. слагает и вычитает в пределах двадцати. Я много над этим думал. в частности, хорошо это или плохо, кто с ней занимается (мама, папа или бабушка с дедушкой), какие планы или виды на будущее, т.е. что и как делать до поступления в школу? Какое значение будет иметь ее подготовленность для ее развития? Какие методы применяли обучавшие и что способствовало ее успехам? Я помню, что Женя Ситнички и Татьянина Светлана пошли в

первый класс в 5 с немногим лет, Володя рано научился читать-писать, встречал много других детей, судьбы и успехи которых складывались по-разному. А почему? На этот вопрос и хотелось бы получить ответ, т.е. размышления Татьяны Р. Просто ли это? Не очень. Но это ведь не для Академии Наук, а для своего родственника и коллеги. Интересно бы знать, где находилась Наташа? В садике, дома или у бабушки? Спасибо и Татьяне, и дядьке и другим за заботу о маме и за письмо, конечно. Надеюсь, они будут чаще приходить, чем раньше.

От Шуры давно уже нет писем. А интересно знать, как там дела у моей крестницы, у Игоря, да и у нее с Сашей? Чем живут, как снабжение в Краматорске? Чем она занимается? Педагог? Воспитатель?

Зина писала и Володя тоже, что ее проводит Гриша. Надо бы всем-всем передать приветы и поздравления с Рождеством Христовым и с Новым годом, но на Рождество уже, наверное, поздравления не успеют.

Только что получил письмо от Зины и Ив. Прокофьевича новогодние поздравления.

Хорошо и правильно Зина написала о путешествии своих мужиков в Москву-Ленинград, о дружбе и любви Лени и Алеши, но слишком мало о внуке - хотелось бы больше о его развитии. Разговор, игры, увлечения, сон и пр. Приятно, что Сергей задумался об институте. Славно было бы, если бы он в армию попал в музыканты и готовился к институту, а еще лучше, чтобы в армии занимался заочно или в вечернем, если условия позволят. Обещал днями написать. Жду.

(Без даты. Ймовірно, 1980

** * **

...Хорошее письмо Зина написала. О Сергее, в частности, что до полуночи развлекается с гитарой и играет сильнее, чем два усилителя, что штукатурка осыпается. Так они выдворили его в летнюю кухню, вернее, он сам ушел. Приятная, хоть и кратковременная новость, что останется работать на своей дороге. Кратковременная, т.к. через несколько месяцев забирают в армию.

Я пару раз писал, что ему целесообразно было бы позаниматься в духовом оркестре, а он, видимо, предпочел электрогитару. Но что поделаешь - мода заедает.

Приятно и радостно, что мама двигается, да еще и другим помогает - дядьке Митьке. Наверное, он серьезно прихворнул, если уж и поесть себе приготовить трудно. А ему ведь только 65.

А вот собираться помирать ни к чему. Надо было бы на зиму поехать к одной из дочек, а на лето - домой, а от им ведь не всегда удобно месить грязь и преодолевать сугробы.

Мамину и Татьянину Р. открытки поздравительные получил. Спасибо. Может, и переживем тяжку годину и дождемся радостных дней, а если не суждено, то и так хорошо.

Пишет, что занимается вышиванием. Неплохое занятие. Технику ее я знаю, и она на хорошем уровне, а тематику, к сожалению, нет. Наверное, и тематика хорошая, тем более, что сейчас появилось много иллюстраций или образцов, да и нитки хорошие, и материала можно купить какого угодно: и полотна, и шелка. Намерение вышить хороший украинский рушничок похвально, и, если успеет до апреля, можно будет вложить и в бандерольку. Он ведь не тяжелый, и будет хорошая, дорогая память. А еще стоило бы своим мужикам вышить сорочки высшего класса, чтобы на праздник ни у кого таких не было, и внучку тоже. Мне не дадут, Коле ни к чему, а Володе можно на тридцатилетие потихоньку вышить, но это я уж чересчур хватил. Не только мне, но еще и цыганчатам.

Зина собиралась послать тебе бандерольку. Получила ли, и понравилось ли? Собирается шить себе платье из кримплена. Боюсь, что если сошьет, то уже лет на десять хватит носить, не снимая. Он, говорят, не мнется, легко стирается и долго носится.

От Шуры письмо было, наверное, недельки три назад. Пишет о детях, вечной занятости, о своем зеленом уголке.

Приятно, что Аня чувствительна к музыке, ритму, танцам, и надо бы это всячески поддерживать и развивать. В садах есть музработники, и они могут помочь, но боюсь за фортепиано. Это громоздкий и требующий систематических занятий всю жизнь инструмент, а терпения и способности хватит у одного из сотни, если не меньше. Знаю, что стоит для мебели фортепиано у дядьки Панаса. Расстроенный, и никто никогда не сыграл на нем ни одной

мелодии. Разве что Павлик играет. Но если уж такое желание, то пусть попробуют. Возраст как раз подходящий.

На Игореvy успехи по баяну у меня мало надежд (фу-фу! не накаркать бы!), и хотелось бы просить, если энтузиазм пропал или пропадает, не принуждать и не делать баян орудием пытки. Его школьным делам можно радоваться, если четверки и пятерки не липовые. Нравится мне, что у Шуры нет предвзятого отношения к отметкам сына. Получил я поздравительную открытку. Спасибо ему. И некрасиво ворчать, особенно когда ребенок сделал доброе дело, но не могу не удержаться, чтобы не написать, что почерк оставляет желать лучшего от шестиклассника.

Хорошее дело - уголок живой природы, но, как говорят поляки, «что очень, то не на здоровье». Неудачно перевел с польского. Все должно быть в меру, а, если заставить все комнаты, чтобы и повернуться негде было, то ни к чему. Причем надо приследовать и познавательную цель. Всем-всем передаю приветы и наилучшие пожелания. Жду писем и хороших новостей.

(Без даты. Ймовірно, початок 1981)

* * *

...И ничего не боюсь, ибо хуже, чем есть, придумать трудно. Вообще я, наверное, родился под счастливой звездой. Но это все глупости.

Пишу всякую всячину, а из головы не выходит твое давление. Сколько же можно и как можно вытерпеть? Но ты крепись и за лето постарайся выздороветь. Писем не выглядай. Пусть пролежит недельку на почте - не беда. Буду стараться писать, как всегда, в конце месяца, а получать будешь, как всегда.

Чуть было не забыл написать о деньгах. Месяца через три надо будет прислать мне рубчиков 50 или чуть больше на осеннюю подписку газет и журналов. Сейчас у меня порядка 140 р., из них рублей сорок уйдет на подписку на второе полугодие, а на следующий год будет маловато. Но одна просьба, просто приказ - из дедовых ни копейки. И сразу посылать не надо - лишь бы к августу пришли.

И еще забыл написать, что «26 ступенек вниз...» я читал три года назад вырезки из журнальной публикации. Ужасно тяжелая вещь. Интерес к ней вполне объясним. И стотысячный тираж книги ничтожно мал, но дадут, наверное, дополнительный.

Перечитал написанное. Грустно, но иначе не могу.

Вспомнил, что хотел порекомендовать тебе прочитать в «Известиях» за 20 марта статью «Амнистия» на службе спецслужб». Комментировать не буду, знал я автора пространного послания и других дел. При случае и Володе скажи - он ведь газет не читает почти.

Вот я и выписался, «говорю» с тобою и другими в мыслях часто и, может быть, даже вумно, а письмо выходит швах, т.к. постоянно боишься, чтобы не попало какое слово.

Желаю всем-всем добра, бодрости и крепкого здоровья, и приветы, и благодарность за память.

Целую - Алексей. 29 марта 1981.

"Неизвестная Дружківка" №1 (13) , 2006 Стор. 2-10

Листи Ольги Тихої рідним Олексі

4/П-79

Шура!

Очень Вас всех прошу, пишите Алексею чаще - это для него единственная радость.

Еще раз пишу его адрес:

431120, Мордовская АССР, ст. Потьма, пос. Сосновка, п/я3851-8.

С уважением. Ольга Тихая.

* * *

22 августа. Москва.

Здравствуй, Шура!

Вот уже третий день, как я вернулась из Нижнего Тагила, пробыв там почти две недели, но самое обидное, что безрезультатно. Алексея я не видела, и передачу не приняли, а вчера получила от него очень большое письмо, хорошего в нем мало. Он в полнейшей изоляции, даже окно краской замазали и дверь обили. Пересылаю его письмо. Приветы всем. Ольга.

* * *

22.10.80.

Здравствуй, Зина!

Извини, что я долго не писала. Опять болела, три недели головы не могла поднять. Сейчас ожила, но хорошего ни для меня, ни для Вас сообщить не могу. Алексей опять

лишен свидания, этого и надо было ожидать: они не дадут никогда, чтобы он не смог рассказать об ужасе своего положения. Вкладываю Вам два листочка из его письма. Первый листочек пришел в конце сентября, а второй - на днях, но в этом письме нет ни середины, ни конца - вырвали.

Зина, ты знаешь его характер: он не нытик и никогда не любил, да и не мог расстраивать, сознательно. других. Но когда я прочла то, что он пишет о своих вещах, то три дня, не переставая, плакала, да и сейчас пишу и реву.

У нас дома все почти нормально.

Зина! Приезжайте к нам в гости, очень хочется увидеться и поговорить. Желаю Вам всем всего самого доброго! Жду в гости!

До встречи! Оля.

* * *

16/3-81 г.

Здравствуй, Зина!

На днях получила твоё письмо, а от Алексея только сегодня. Спешу отправить, ведь по себе знаю, как тяжело ждать и волноваться. А ждать пришлось очень долго, февральское письмо было датировано 9.II-81 г.

Сейчас он на старом месте. Письмо очень бодрое, много дельных советов по воспитанию Юли и Антона. Удивляет, поражает и восхищает его стойкость в таких, прямо диких условиях. Но от этого, конечно, не легче.

Завтра вышлю ему бандероль, хоть 1 кг - такой маленький, но все же. Еще он всех благодарит за память и просит больше писать. Обо всем. Ему интересно все: погода, дети, новости, прочитанные книги и увиденные фильмы - это единственное окно в мир.

Зина! Посылаю две странички. Одну для всех, а вторую - только тебе: подумай, что можно сделать для него.

Я два месяца почти пролежала. Давление было очень высокое, а главное - голова мучает сильно.

Привет всем от меня, деда и Коли.

Целую. Оля.

* * *

ТЕЛЕГРАММА.

Ср. Москва. 30121 28 1900=Срочная Алексеево-Дружковка Донецкой Хутор Ижевка Тихой Марии Кондратьевне = Алексей жив. Не волнуйтесь= Оля=

("Неизвестная Дружківка" №1 (13) , 2006 Стор. 10)

СКРЕСАЄ КРИГА МОВЧАННЯ

Володимир Тихий.

Слово про батька

Словника покручів української мови (*над яким працював Олекса Тихий – ред.*) я, на жаль, не маю. Всі матеріали по арешті батька були забрані в КДБ. У мене збереглися лише ті копії, які я одержав раніше й перепоховав після того, як батька забрали. Мешкав я на той час у гуртожитку. Це були копії його робіт "Думки про рідний Донецький край", "Роздуми про долю і культуру української мови на Донеччині", "Сільські проблеми" тощо. Остання була визнана "антирадянською пропагандою" й інкримінована йому як злочин. Вона увійшла у вирок разом із "Думками". Праця ж "Роздуми..." йому не інкримінувалася, тобто не була визнана "злочинним матеріалом". Не інкримінувалася й основна робота батька, якою він займався протягом останніх років, це збірник висловів видатних людей про мову. Це досить об'ємна книжка: десь 400-500 сторінок, якщо брати звичайний формат книги. Мені відомо, що батько передрукував її приблизно в 10-12-х відбитках. Перші 6 – на нормальному папері, решта – на цигарковому (щоб було більше копій).

Він передбачав, що це може закінчитися арештом і конфіскацією. Це так і сталося. Саме передчуваючи це, він попередньо роздав різним людям машинописні примірники своєї книжки, щоб вона збереглась. На жаль, у мене вона якраз на цигарковому папері і через це дуже важко читається. Кілька років тому її бралися друкувати, але не змогли через утруднене прочитання. Нещодавно мені таки пощастило знайти жінку, яка погодилась набрати цю книжку. Після набору я збираюся звернутись до якогось видавництва з пропозицією видрукувати її.

Десь ще років за три Іван Драч пропонував мені заздалегідь написати замовлення на публікацію, але я, на жаль, цього не зробив, бо не мав тоді матеріалу. Була, відверто кажучи, ще одна причина, з якої вийшла затримка. Декілька років тому мені здавалось, що такий матеріал вже втратив свою актуальність, що проблема української мови й культури вже вирішується законодавчо на державному рівні... Але останнім часом стало очевидним, що ці проблеми ще дуже далекі до остаточного вирішення й актуальності своєї не втратили. До того ж, ця книга відбиває дуже широкий спектр думок людей різних поколінь з питань, які будуть надзвичайно важливими для усіх, а насамперед для вчителів. Вона, ця книжка, й була задумана як посібник для вчителів. Щоб вони, користуючись нею, могли нести ці думки широкому учнівському загалу. Звичайно, ніякого ворожого системі змісту ця праця не містила. Єдиний, хто знайшов у ній "глибоко захований націоналістичний зміст", "вороже нутро" і таке інше, це професор Стебун, який виступив на суді як експерт. Перед тим він двічі давав у КДБ "експертні заключення" на цю працю. Якраз він і написав, що ця книжка (попри ту суттєву "ваду") зовні цілком гарно укладена і має відповідне значення, й навіть могла б бути рекомендованою до друку. Це, до речі, те, що зробили його колеги з Донецького держуніверситету. Кафедра української мови ДонДУ та відділ національних відносин інституту філософії АН України рекомендували цю книгу до друку.

Буквально за місяць до арешту її машинопис з указаними рекомендаціями був поданий до видавництва "Радянська освіта". І, як пізніше стало відомо, прямо з видавництва все це пішло в... архів КДБ. Там він і донині. Зараз я все ж сподіваюсь остаточно вирішити проблему з друком, і ця дорога мені праця батька побачить нарешті світ.

Мені хотілось би дещо додати про перше ув'язнення батька. Це було 1957 року. Суд був закритий, нікого туди не пустили. Йому інкримінували листи до Президії Верховної Ради СРСР, де він піддав критиці радянську демократію й висловлював сумнів у тому, що в Радянському Союзі будується комунізм. Трудящі не живуть, а животіють, а українська мова на Донеччині не розвивається, а душиться. Одночасно там був протест проти введення радянських військ в Угорщину 1956 року. Це все було визнано "антирадянською агітацією і пропагандою". Було підкреслено, що ці матеріали розповсюджувалися й поширювалися. Батько, дійсно, ніби робив фотокопії своїх листів. Напевне я цього не знаю, бо був тоді ще малий (коли батька забирали, мені було 4 роки). Я пам'ятаю цей обшук. Все, як було, пам'ятаю. Залишилися в пам'яті і табори в Мордовії. Нещодавно я був у Сосновці й пізнав ті табори, де я був шестирічною дитиною. Там усе лишилося як і було тоді, хоча зараз, ніби, цю зону ліквідували.

У додаток до сказаного про батька п.Василем (Овсієнком) хотілось би зауважити, що батько дійсно був людиною, яка повністю зробила себе. Він сам себе виховав морально, загартував волю, яку не вдалося зломити табірним катом. Він не поступався ні в чому, не йшов на компроміси з режимом, хоча розумів, що міг би в чомусь непринциповому і поступитись. Але він не міг дозволити собі цього. І в Гельсінському Спілку він вступив через те, що бачив саме там своє місце. Щодо молодшого покоління, то основним завданням, на його думку, повинна бути освіта та виховання. Тобто тільки за допомогою освічених і свідомих громадян можна підняти культурний рівень, досягти значних перетворень у суспільстві.

Я його бачив десь днів за десять до смерті. Нам дали побачення напередодні операції через те, що не було ніякої впевненості у її успіхові. Важив він біля 40 кг – не міг нічого їсти. Поховали ми його поряд із начальником

відділу режиму цієї тюрми (така іронія долі). У похованні брали участь четверо: заступник начальника тюрмної лікарні, водій вантажівки, якийсь капітан і я. Ховали на звичайному цвинтарі в тюрмі, там, де пізніше був похований В.Стус поряд із заступником начальника цього табору. Фактично, всі вони були зеками режиму – одні сиділи, другі їх стерегли, перші були катованими, другі – катами. То щось страшне, це Кучино! Я двічі там був, але жодного разу не дали побачення з батьком. Спочатку обіцяли, а потім знаходили якусь зачіпку, якусь "провину", і товариш Фьодоров пояснював, що "мы не можем дать свидание" або "мы не можем взять передачу" з тої чи іншої причини. Там, у Кучино, була досить цікава історія з тією операцією. Якраз тоді вивезли Кузнєцова й обміняли на "радянських шпівонів" Щаранського, Орлова та ін. Про це може докладніше сказати п.Василь Овсієнко. Справа у тім, що КДБ боявся, що батько помре під час операції і ця подія набуде розголосу. Тож й після операції його почали сумлінно лікувати і витягли, фактично, з коматозного стану, навіть обіцяли, що після його "актують", тобто звільнять, як безнадійно хворого. Але поступово на політичній арені пристрасті вгамувалися, й та обіцянка була "забута".

*(З виступу на науковій конференції, присвяченій
пам'яті О.Тихого, 23 січня 1994р., Дружківка)
"Окно", №5(221) від 29.01.1999.*

Леонід Мілявський.

Тлінні останки Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого повернено на Україну

Увечері, 18 листопада ц. р., літаком рейсу Перм – Київ до Києва перевезено тлінні останки Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого. Їх зустрічали десятками українських прапорів, перевитих жалобними стрічками. На аеропорті слово виголосив Михайло Горинь, який

привітав небіжчиків з поверненням на рідну землю та подякував їм за їхню боротьбу за нашу волю. Коротке богослужіння відправив греко-католицький священник при співі хорів УКЦ та УАПЦ. До виїзду з аеропорту вантажні машини з домовинами, що їхали повільно, супроводжували люди, схиливши прапори над трунами. Після цього домовини перевезено до Покровської церкви, на вулиці Мостицькій. Люди прощалися з героями України.

У неділю, 19 листопада в 11-ій год., на заклик СНУМу зібралася молодь біля Центрального стадіону на короткий мітинг пам'яті загиблих. На мітингу виступали Олесь Федорук, Дмитро Корчинський, від товариства репресованих — Олесь Сергієнко, від УНДП — Євген Чернишов й інші промовці. Міліція, яка двічі переривала мітинг через його несанкціонованість, розігнати його не наважилася, як і не наважилася розігнати похід, що його з прапорами розпочали учасники мітингу в год. 11:30. Похід пройшов вулицею Червоноармійською, бульваром Т.Шевченка на вулицю Володимирську, де, як було ухвалено, люди розосередилися між Собором св. Софії та пам'ятником Тарасові Шевченкові.

Близько 13:00 год. на Софійську площу прибули три автобуси з тлінними останками Василя Стуса, Олексі Тихого та Юрія Литвина. Не зважаючи на попередню заборону властей, розпочалася процесія, в якій взяло участь до 30 тисяч осіб, які заповнили всю Володимирську вулицю, супроводжуючи автобуси, що повільно просувалися. Більше ста перевитих жалобними стрічками українських прапорів, хоругов, хрестів пливли над людьми. Хори співали релігійні та патріотичні пісні. Попереду майоріло гасло: «Ганьба катам українського народу!»

Процесія обійшла навколо пам'ятника Кобзареві, а після цього рушила далі до Байкового цвинтаря, де

священики обох Церков відправили соборну панахиду. З прощальним словом виступили Вячеслав Чорновіл, Іван Драч, Левко Лук'яненко, який зачитав Звернення Світового Українського Визвольного Фронту, друзі Василя Стуса поет Олег Орач, Алена Пашко, Зиновій Красівський, Михайлина Коцюбинська, Василь Овсієнко, представник шахтарів Донбасу, мати Юрія Литвина.

У 19:00 год. у сквері на Львівській площі, не зважаючи на протести міліції, було урочисто відкрито пам'ятний знак на місці, де планується встановити пам'ятник Василю Стусові. На ньому фотографія поета з датами народження та загибелі й напис: «Тут стояли пам'ятникові поетові Василю Стусові». Поряд встановлено стенд з інформаційними матеріалами про трьох загиблих мучеників України.

Газета «Шлях перемоги» (Париж),

ч. 49 (1860). – 1989. – 3 грудня.

Архів видавництва «Смолоскип».

Євген Сверстюк.

Учитель Тихий

Ім'я Олексі Тихого давно тривожило мою уяву, ще коли я в лагері почув про глухий суд над ним і Миколою Руденком у Донецьку в 1977р.

З моєї заарештованої поеми „Дзвони” зберігся в пам'яті такий фрагмент:

*І коли стало всюди тихо,
І люди всі маленькі
принишкли, як миші руденькі,
Виходить учитель Тихий,
Виходить поет Руденко
І твердо, без гаму і грому,
Без надії на оборону,
Спокійно наперед ступає.
Так йшов його предок на палю.*

Наші етапи в Пермській області розминулися в часі. Але ми проходили одними дорогами. У нас були ті самі наглядачі, і ми освоювали ті самі штрафні ізолятори.

Однак коли я читаю про життя Олекси Тихого, то мої етапи, карцери і протистояння блякнуть, хоча вони назавжди сидять десь у підсвідомій пам'яті. Олекса Тихий – мученик, який фатально переходить від катівні до катівні, і при тому ніколи не прагне уникнути карань. Воістину, як пише Стус –

І не кулься від нагая,

І не крийся руками...

Це дратувало і лютило конвоїрів, звичних до гри, що передбачає якийсь самозахист. А тут єдиний захист – незворушний стоїцизм якоїсь іншої людини, що не улягає впливові обставини.

Я гадаю, такий тип стоїцизму виробився в українця з донецького котла, який перемелює характери і долі з грубою методичністю молоха. І ось трапився твердий діамант, на якому молох заскрипів і загарчав.

Тихий – це явище глибоко повчальне на всі часи. Це свого роду притча на вірність собі. Мені розповідав чи Григорій Гребенюк, чи Данило Шумук, як вони удвох йшли в літню спеку степовою дорогою, розважаючи про нашу безпросвітність, мудро керовану партією, та й сіли переполуднувати.

– От добре, що тут поблизу і лан колгоспних помідорів, а то й води нема.

– Ні, – сказав Олекса, – то не моє.

– Та ти що, жартуєш? То ходімо до сторожа, попросимо.

– Ні, – твердо відказав Тихий. І в тій твердості була твердість закону. Він не боронив приятелів, але сам не взяв.

Подумати тільки: він один – проти мільйонів, звичних до того, що „гуртове – чортове”.

Таким непоступливим він був і щодо української мови: маю право! Усі кривляться? І хай кривляться, вони ж – „усі, як один”. Його максималізм був станом душі. І на ту душу він покладав обов’язки. Роздумуючи про можливі форми опору державній політиці і суспільній інерції, він ставить перед людиною мінімальні вимоги, але такі, яких вона повинна неухильно дотримуватися: неучасть в русифікації, збереження мови і традиції, відмова від військової служби за межами України, ведення здорового способу життя. Але ж кожна з цих вимог передбачає протистояння одиниці – масі!

„Не потрібно порушувати закони. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція СССР”.

За спробу послідовно дотримуватися Конституції СССР заплатило життям дуже багато людей, починаючи від автора Конституції Н.Бухарина. Це знав Олекса Тихий. Але він також знав, що закони ніколи не будуть діяти, якщо свідомо і суворо самі люди не будуть їх дотримуватися. А люди просто хочуть жити так, щоб легше, хочуть жити, „як усі”. І саме влада підтримує масу, потурає „усім”, зате дуже підозріло ставиться до тих, хто самостійно навіщось вивчає закони. Адже майже в кожного при обшуках вилучали книжечку „Конституція СССР”, особливо з підкресленнями.

Максималістом був Олекса Тихий і як педагог. Він вважав, що вчитель повинен бути в змозі викладати усі предмети за програмою середньої школи. Вимога в принципі розумна, але спробуй поставити її перед педагогічним колективом, як усі висловлять обурення таким „ворогом середнього вчителя”.

Сам він був людиною сильною, обдарованою і зовсім не здатною до конформізму. Незважаючи на позитивну і конструктивну спрямованість його особистості, місця такому в системі радянської освіти не було. Уся його

енергія спалювалась у протистоянні з офіційним фальшем, беззаконням і малокультурністю.

Дехто ставить питання: чи варто було на це тратити життя?

Дивлячись яке життя. Адже багато людей витратили своє життя на пристосування і не залишили по собі сліду. Вони були співучасниками колективного маскараду вірнопідданости, активістами кон'юнктурних починань, знаряддям обману, прикладом догідливости і слухняности і, звичайно, телятами, які двох маток ссуть. Вони насміхалися з закону, висміювали віру і принципи і зрікалися рідної мови, яка заважає кар'єрі.

Для таких Олекса Тихий – незрозумілий дивак. Але ж усі люди високої віри, усі мученики за правду і захисники скривджених і знедолених, усі вчителі порядности і шляхетности, правдолюби і безсребреники були диваками. І чомусь саме їхні імена історія зберігає на насіння.

А успішні пристосуванці безслідно „вертаються до свого пороху”.

Кажуть, на своєму останньому побаченні з дружиною і сином Володимиром 1984 року знесилений і усміхнений Олекса Тихий згадував на прощання Нагірну Проповідь Христову.

Власне, з тієї високої Проповіді і вирости чисті серцем, кроткі, милостиві, не мстиві, але непоступливі в принципах, голодні і спраглі правди, тавровані за їхню любов і віру, трудівники і подвижники, які творили християнську Європу. Культура Європи поклала в основу будови Закон і право людини на землі, дарованій їй Богом. Закон, що гарантує Божий дар свободньої волі, свободи вибору за велінням сумління і серця.

Той чоловік належав до породи людей, що гинуть в неволі, гинуть в муках, знівечені і скривджені, з тугою до світу іншого. Але не втрачають обличчя і гідності.

Газета «Наша віра», № 12 (224). – 2006. – Грудень.

Василь Овсієнко.

Повстав і поліг

*Ще кілька літ – і увірветься в'язь.
Колючий дріт увійде в сни діточі.
І всі назнаменовання пророчі
Захочуть окошитися на нас.*

Василь Стус

Здається, в'язь колючого дроту, яка туго єднала цілі покоління українців, урвалася. Дай, Боже, назавше. Але не всі знають – а хто й не хоче знати, – чиїми і якими надзусиллями розривався той колючий дріт. І що не були ті люди “залізні, із пластику, шкла і бетону”, як писав Василь Стус, а зліплені вони були з такого самого тіста, що й кожен з нас. Що їм так само боліло і мерзло тіло, як болять і мерзне кожному, їм так само хотілося поживи, тепла і ласки, як кожному з нас. І не гартував Господь тих людей в огненній печі – вийшли вони з тієї ж життєвої дійсності, що й усі ми. Що не вродилися вони героями, як тепер їх намагаються зобразити і тим ніби пояснити власну неучасть у не таких давніх подіях. Одним вони вирізнялися з-поміж “простих советських людей”: поводитися *нормально*, згідно з приписами християнського морального вчення і згідно з національними традиціями. Та коли величезна більшість українців похилилася і призвичаїлася до ненормальної поведінки, то життя нормальних людей на такому тлі справді здається подвигом.

Таким подвижником українського духу був Олекса Тихий. Він загинув у Пермській тюрмі 5 травня 1984 року на 58-му році життя. Перед цим карався в таборі особливого режиму ВС-389/36, що в селищі Кучино Чусовського району Пермської області, на Уралі, де мені довелося провести з ним в одній камері кілька місяців.

Україна пам'ятає перепоховання 19 листопада 1989 року трьох загиблих у неволі в середині 80-х років

політв'язнів-правозахисників Василя Стуса, Юрія Литвина та Олексі Тихого. Той небачений від часів перепоховання Тараса Шевченка велелюдний похорон став одним із найзначніших щаблів на шляху нашого поступу до незалежності. Здивовані перехожі питали: кого ховають? Ховали "особливо небезпечних державних злочинців", "рецидивістів". За що ж їм така шана? Про Стуса вже дещо чули, про Литвина й Тихого – менше, але однакову їм віддавали шану, бо міра жертвності кожного була однакова – життя.

Ті "назnamenовання пророчі", на яких нині намагаємося будувати нашу Україну, – вони справді окошилися на окремих особистостях. На них, як на залізних стовпах, трималося – і не обрушилося! – наше духовне небо, навіть у найчорніші часи нищення нас як народу. І стояли ті стовпи по всій Україні. Ушановуючи донеччанина Олексу Тихого, згадаймо його краян – інтелектуалів і громадян, які зробили б честь будь-якій нації: Миколу Руденка, Надію та Івана Світличних, Василя Стуса, Івана Дзюбу, Петра Григоренка. До честі донеччан – вони виявлялися особливо стійкими в обороні української правди перед цілим сонмищем брехунів, лицемірів і лакуз – усім ідеологічним апаратом Імперії Зла. Ось уривки зі статті Олексі Тихого "Думки про рідний Донецький край", написаної наприкінці 1972 року. (*Опублікована моїми та Анатолія Лазоренка стараннями в ж. "Донбас, ч. 1, 1991 р., с. 136 – 158*). О. Тихий надіслав був її тодішньому Голові Президії Верховної Ради Української РСР І.С. Грушецькому.

"Я уродженець і мешканець Донеччини. Маю 46 літ від народження. Вчився у радянських школах, закінчив філософський факультет Московського університету ім. Ломоносова. Працював у школі, сидів у тюрмах і таборах, працював на заводі. Зараз працюю слюсарем-монтажником 4-го розряду.

Мене вчили і я вчив, що не хлібом єдиним живе людина, що сенс життя у творенні добра людям, у піднесенні матеріального і культурного рівня народу, у пошуках істини, у боротьбі за справедливість, національну гордість та людську гідність, у громадянській відповідальності за все, що твориться за мого життя.

Хто я? Для чого я? Ці питання ніколи не покидали мене. Постійно думав над ними, постійно шукав і шукаю відповіді на них.

Сьогодні думаю:

1. Я – українець. Не лише індивід, наділений певною подобою, умінням ходити на двох кінцівках, даром членороздільної мови, даром творити і споживати матеріальні блага. Як громадянин СРСР, і як "советский человек" і передусім як українець, я – громадянин світу, не як безбатченко-космополіт, а як українець. Я – клітина вічно живого українського народу. Окремі клітини будь-якого організму відмирають, але організм живе. Окремі люди рано чи пізно так чи інакше вмирають, а народ живе, бо народ безсмертний. (...)

Люблю свою Донеччину, її степи, байраки, лісосмуги, терикони. Люблю і її людей, невтомних трудівників землі, заводів, фабрик, шахт.

Любив завжди, люблю сьогодні, як мені здасться, в годину негоди, асиміляції, байдужості моїх земляків-українців до національної культури, навіть до рідної мови. (...) А що не маю хисту, таланту, щоб ще більше прославити її, – то не моя вина і, сподіваюся, то мені буде вибачено.

2. Я – для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. Я – для того, щоб мої земляки-донбасівці давали не лише вугілля, сталь, машини, пшеницю, молоко та яйця. Для того, щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів,

агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських поетів та письменників, українських композиторів та акторів.

3. Я, очевидно, поганий патріот, слабодуха людина, бо, бачачи кривди рідного народу, примітивізм людей, усвідомлюючи гіркі наслідки сучасного навчання й виховання дітей, випадання з кола культурного розвитку мільйонів моїх одноплемінців, задовольняюсь ситістю, маніловськими мріями, крихтами культури тільки для себе. І не маю ні мужності, ні волі активно боротися за долю німих, забитих земляків своїх – донбасівців, за розквіт національної культури на Донеччині, за прийдешнє.

Не вина, а біда простих людей (тобто працюютих робітників та селян), що з їхньої волі чи мовчазної згоди знищується українська мова та культура на Донеччині.

Не біда, а вина кожного інтелігента, кожного, хто здобув вищу освіту, займає керівні посади, а живе тільки натоптуванням черева, байдужий, як колода, до долі свого народу, його культури, мови.

І чи не злочином годилось би кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом. (...)

Я – інтернаціоналіст за переконанням, зичу свободи, національної незалежності, матеріального та культурного розвитку в'єтнамському, індійському, арабському народам, народам Африки, Азії, Америки та всім іншим. На земній кулі не повинно бути голодних, колоніальних, відсталих та малих народів. Хай кожний народ живе на своїй землі, хай творить у міру своїх можливостей культуру та науку і ділиться своїми здобутками з усіма народами світу. Хочу, щоб і український народ, зокрема, його частка – донбасівці –

вносив свою лепту в скарбницю світової культури". (С. 141 – 142).

Це, нагадую, написане в 1972 році, коли суслівська пропаганда проголошувала національне питання вирішеним в СРСР повністю й остаточно – і водночас андроповська банда чинила черговий погром української інтелігенції.

Олекса Тихий встиг зафіксувати на папері лише дрібку з того, що передумав. Окрім названої, збереглися статті *"Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області"* (2 січня 1972 р.), *"Вільний час трудящих"* (15 квітня 1974 р.). (Опубліковані в брошурі *Олексій Тихий. Роздуми. Збірник статей, документів, спогадів. Упорядкував О. Зінкевич. Українське видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, Балтимор – Торонто, 1982. – 80 с.), "Сільські проблеми"* (1974). Укладав він *"Словник невідповідних нормам української літературної норми слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т.п.)"*. У мене на руках є 64 сторінки машинопису, з літерою "М" включно. О. Тихий подає слово-покруч, у другій колонці – правильне слово, у третій – джерело, з якого воно прийшло. А найбільша праця Олексі Тихого – збірка висловлювань видатних людей про значення мови *"Мова народу. Народ"* на 303 сторінки щільного машинопису. (Вийшла стараннями його сина Володимира Тихого: **Олекса Тихий. Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу** / Упорядник Олекса Тихий, післяслово Осипа Зінкевича. – К.: Смолоскип, 2007. – 416 с. – Ред.). Він цитує біля 450 авторів. Ця праця була задумана як посібник для вчителів. 1976 року автор відвіз один її примірник в Інститут філософії та вручив професорові Володимирові Юхимовичу Євдокименку – відомому "борцеві з українським буржуазним націоналізмом". (Див. книгу: *В.Ю.Євдокименко. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. Видання 2-е, виправлене і*

доповнене. К.: Наукова думка, 1968. – 294 с.). Другий – не менш відомому "борцеві" на ниві стукацтва, професорові Донецького університету Іллі Ісаковичу Стебуну. Результатом був негайний донос останнього в КГБ та обвинувальні свідчення його та викладачки Л.О.Бахаєвої на суді 1977 року, що *"Тихий на кафедрі в їх присутності висловлював (...) злісні наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний і суспільний лад"*. А от відділ національних відносин Інституту філософії АН УРСР рекомендував книжку видавництву "Радянська школа". Щоправда, сталося це за півтора місяця до арешту автора, то її звітти передали в КГБ. Ця книжка ой якою доречною була б нинішньому вчителеві, бо мовна ситуація, принаймні на Донеччині, не покращилася. А ще Олекса Тихий перекладав з польської *"Українські ночі, або Родовід генія"* Єжи Єнджеєвича. Ця книжка про Т.Шевченка в нас вийшла аж за незалежності.

Людина колосальної інтелектуальної потенції і видатного педагогічного хисту, Олекса Тихий за умов колоніального режиму не міг стати великим педагогом і вченим, бо замість кафедри мав каторгу. Не став він і державним діячем, бо "в нашім краю, Богу милім", ворог старанно пильнував, щоб з-поміж нас не виростили провідники нації, які могли б вивести свій народ "на ясні зорі, на тихі води". Однак Олекса Тихий збувся як людина, як українець, якому віддаватимуть шану й ті, що житимуть після нас, бо підуть вони у мандрівку століть з його духа печаттю (І.Франко).

Мій читач уже міг зауважити, що ні про кого з колишніх політв'язнів я не писав з таким пафосом (не отим "фальшивим патосом"?), як про Олексу Тихого. Але про нього неможливо говорити іншими словами. Я філолог, за Слово був тричі покараний, то знаю ціну Слова. То ж свідчу: це була людина, близька до того ідеалу, де починається святість.

Згадуючи про Олексу Тихого, я не можу позбутися враження, що такі люди бувають хіба що в книжках. Артур з роману “Овід” Етель Ліліан Войнич. Або Мартін Іден з однойменного роману Джека Лондона. Але Олекса Тихий був не книжний герой, а жива героїчна особистість. Людина глибокої внутрішньої культури, він сам збудував себе, виховав, загартував, закував у залізні лати воїна, постійно себе вдосконалював і цілком підпорядкував себе справі визволення України. Цілком. І свідомо поклав за неї світлу свою голову. Це зразок, яким має бути справжній мужчина: толерантним, доброзичливим до людей, але вимогливим і нещадним до себе, завжди і всюди твердим і непохитним у своїх моральних переконаннях, незалежно від того, чи бачать, чи оцінять це люди. Сумління твоє, тобто Бог, завжди з тобою. Він усе бачить.

Поміж політв'язнями не говорилося високих слів, але цінувалася честь: кожен сам собі знав, що він тут не сам за себе. Що він – на передовій, що стоїть перед лицем ворога з єдиною своєю зброєю: гідністю. А з гідності кожного українця складається честь українського народу. Тому треба шануватися.

Олексій Іванович Тихий прийшов у світ Божий 27 січня 1927 року на хуторі Їжівка Костянтинівського району Донецької області. Батько Іван, робітник, помер по війні. Мати Марія, селянка, померла вже під час його останнього ув'язнення. Брат Микола, на два роки старший, загинув на війні. Мав Олекса сестер Зіну та Олександру. Ще в 1948 році Олекса був ненадовго ув'язнений за критику кандидата в депутати. Навчався в транспортному та сільськогосподарському інститутах, працював у Златоусті. Закінчив філософський факультет Московського університету. Там одружився з Ольгою, 1949 р. народився син Микола. Але він не міг залишатися в Москві, повернувся в Україну. Працював учителем у школах Запорізької та Сталінської областей, викладав історію, українську мову й літературу, фізику й математику. Це був

універсальний учитель, який міг і хотів створити свою школу. Він було запропонував райвно, що бере клас і веде в ньому всі дисципліни і виховання. Звичайно, цього йому не дозволили. А згодом усунули від гуманітарних дисциплін.

Ще в молодості він склав для себе оце життєве кредо:

“Для чого я живу?”

1. Щоб жило людство, мій народ, мій рід.

2. Щоби не зробити нікому ніякого зла, не проявити ні до кого ніякої байдужості й несправедливості в його долі, тяжкому становищі, горі.

3. Я – свідома частка Всесвіту, людства, свого народу, оточення за місце проживання й роботи, у колі своїх друзів і недругів. Я за все відповідальний.

4. Я маю людську гідність, національну гордість. Нікому не дозволю топтати ні перше, ні друге.

5. Зневажаю смерть, голод, бідність, страждання і саму зневагу.

6. Прагну, щоб моє “я” було гідне наймення “людина”. У всьому, завжди незалежно від обставин чиню згідно зі своїм сумлінням.

7. Щоб поважати й цінувати працю, переконання й культуру кожної людини, на якому б рівні в порівнянні з моїми, загальноприйнятими і найвищими досягненнями людства вони не перебували.

8. Щоб до останнього подиху вчитися і, по можливості, без насильства й примусу навчати всіх, хто бажає в мене вчитися.

9. Щоби зневажати сильних, багатих, авторитетних, якщо вони свою силу, багатство й авторитет використовують для кпин, знущань, чванства перед іншими людьми або хоч би однією людиною.

10. Байдужим до тих, хто живе тваринним життям. По можливості намагаюся допомогти кожному такому усвідомити себе людиною.

11. Щоб вивчати, підтримувати, розвивати мову, культуру, традиції свого народу.

12. Щоби позбутися і сприяти іншим позбутися всього низького, підлого, чужого духові людства”.

(Ж. “Новое время”, № 51, 1990 р., с. 36 – 37. Зворотній переклад мій. – В.О.).

Неухильно дотримуючись цих своїх принципів, Олекса Тихий звернувся до ЦК КПСС з листом протесту проти окупації Угорщини, за віщо був 15 лютого 1957 року заарештований удруге. Ось уривки з куцого вироку Сталінського обласного суду від 18 квітня 1957 року (його опублікував Л.Лук'яненко в книжці “Не дам загинуть Україні!”, К.: Софія, 1994, с. 132-133):

“... висловлював антирадянські погляди, заявляючи, що радянська школа, начебто, зайшла в тупик і що комунізм в СРСР не будується”; “що в колгоспах і радгоспах трудящі перебувають у злиденному стані. Вибори до Рад депутатів трудящих назвав комедією...”; “Виправдовував дії угорських контрреволюціонерів-заколотників і висловлював заклики до повалення державного ладу, що існує в СРСР”. Певно, що останнє – приписка суду, але:

“У пред'явленому звинуваченні підсудний Тихий О.І. винним себе не визнав, проте підтвердив усі факти, викладені вище, посилаючись при цьому на те, що в його діях немає складу злочину”.

Дістав 7 років ув'язнення в таборах суворого режиму та 5 років позбавлення громадянських прав за ст. 54-10 КК УРСР. Карався в таборі ЖХ-385/11 на ст. Явас Зубово-Полянського району, Мордовія, рік провів у Володимирській тюрмі. У неволі близько знався з композитором Василем Барвінським, з лікарем Володимиром Кархутом, якому допомагав складати книгу про лікарські рослини, з Юрієм Литвином, Левком Лук'яненком.

Коли звільнився 1964 року, то до школи – улюбленої його справи – не допустили й на гарматний постріл. Щоправда, в середині 60-х дозволили були працювати у вечірній школі в Олексієво-Дружківці, але це тривало недовго. Викладати так, як він хотів, не давали, а як влада хотіла – він не міг. Працював робітником, набувши з десяток спеціальностей, охоче їздив на всілякі перекваліфікації, бо це давало можливість зустрічатися з новими людьми, а також працювати в бібліотеках різних міст. Багато мандрував по історичних місцях, беручи з собою сина Володимира (1952 р.н.). Часто на велосипедах. Відвідував багатьох своїх друзів-співв'язнів, розвозив літературу самвидаву. З розчуленням згадує Левко Лук'яненко, як Олекса йому, щойно звільненому після 15 років, привіз трилітровий слоїк липового меду зі своєї пасіки. А коли пізніше зайшла мова про створення Української Гельсінкської Групи, остеріг: “Не вступай до Групи поки що. Ти ж щойно з в'язниці. Поглянь оно, який худющий. Відпочинь хоч трохи. До тюрми ще встигнеш”. Лише він подумав не про себе, про іншого”. Він сам ішов, але не штовхав іншого. (Ж. “Донбас”, ч. 1, 1990, с. 138. Також нарис Л.Лук'яненка “Олекса Тихий” у його книжці “Не дам загинуть Україні!”, К.: Софія, 1994, с. 116 – 132).

Але сам, нагодившись до піднаглядного Лук'яненка в Чернігів якраз тоді, коли там був з першими документами УГГ Микола Руденко, прочитав їх, вписав факт обшуку в себе і підписав, ставши таким чином її співзасновником. І першою, разом з Руденком, жертвою репресій проти неї. (Див. М.Руденко. Найбільше диво — життя. Спогади. Київ – Едмонтон – Торонто: Таксон, 1998.— С. 433 – 434, 450, 459, 463 – 465, 499).

15 червня 1976 року під час обшуку в Тихого вилучений машинопис “Мова – народ”. Дві доби його тримали під вартою “за підозрою в пограбуванні магазину”. Під час обшуку 24 грудня 1976 року виявили на горищі комірчини заліплений у глину німецький

карабін системи “Маузер” зразка 1898 року, про який Тихий нічого не знав. Можливо, його ще під час війни сховав там брат Микола, який пішов на фронт і загинув. А ще Олекса згадував, як під час обшуку збиралися в нього зривати підлогу, бо в записнику виявили запис: “огнестрельное оружие – пол”. Аж сам Олекса згадав, що це він так записав том “Большой советской энциклопедии”, якого шукав, щоб докупити.

Заарештували Тихого 4 лютого (за документами – 5-го) 1977 року за звинуваченням у зведенні наклепів на радянську дійсність (ст. 187-І). Та в ході слідства справу перекваліфікували на “антирадянську агітацію і пропаганду”, ст. 62, ч. 2 КК УРСР. Тихого звинуватили також у “незаконному зберіганні вогнепальної зброї” (ст. 222 КК УРСР). Отого карабіна, знайденого на горищі. До речі, син його Володимир знає, що батька кілька днів тримали в Дружківці і пропонували емігрувати. Не треба навіть одружуватися на євреїці. Але Тихий відмовився: “Моє місце тут, а не за кордоном”.

Суд у справі Тихого і Руденка був гучним, хоча відбувався в “ленінській кімнаті” контори “Змішторгу”, з якої зняли табличку, щоб її не можна було знайти. Рідних пустили до зали суду лише шостого дня. (Див. хоч би мою статтю “*Правозахисний рух в Україні*”). Відбувся він 23 червня – 1 липня 1977 у м. Дружківка Донецької обл. Тихому інкримінували статті “Роздуми про українську мову та українську культуру на Донеччині”, “Думки про рідний Донецький край”, “Ви і ми”, “Сільські проблеми”, тексти Декларації УГГ, Меморандумів Групи та інше, хоча Тихий здебільша лише підписував документи Групи.

Досвідчений зек не залишив від звинувачення каменя на камені. Перегляньте лишень стенограму, зроблену з пам’яті його сином Володимиром. Це зразок залізної логіки, терпіння, наполегливості, гідності. (Див. згадану брошуру “*Роздуми*”, с. 37 – 50, інші видання, зокрема, наше: *Українська Громадська Група сприяння виконанню*

Гельсінкських угод: Документи і матеріали. В 4 томах. Харківська правозахисна група. // Харків: Фоліо, 2001. – Т. 2. – С. 129 – 149).

Але суд і не збирався доводити факти “наклепів на радянський державний і суспільний лад”. Не кажучи вже про мету “підірвати існуючий лад”. Висновок суду був визначений у Політбюро ЦК КПРС. (Див. “Розмову з М. Руденком” у щойно згаданому виданні, т. 1, с. 48).

Як особливо небезпечний рецидивіст, О.Тихий дістав за ч. 2 ст. 62 максимальне покарання – 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання, а М.Руденко теж максимальне: 7 р. суворого режиму та 5 р. заслання за ч. 1 цієї статті.

Спровадили рецидивіста в табір “Сосновка”, що в Мордовії. Уже там у нього була виразка шлунка. Його етапували до лікарні в м. Нижній Тагіл, повернули до Мордовії.

Тихий у зв’язку зі зміною обставин не понизив для себе планку. Левко Лук’яненко розповідав, що коли навесні 1978 року Олекса розпочав був голодування протесту проти нелюдських умов утримання політв’язнів, то він, Лук’яненко, намагався стримати його, бо страждання, тим паче смерть його, будуть тільки на втіху катам. “Якщо я помру, то муситимуть пом’якшити режим, вам буде легше”, – вважав Олекса. Гай-гай, коли один за одним уже в Кучино, на Уралі, помирили Андрій Турик, Михайло Курка, Іван Мамчич, Олекса Тихий, Юрій Литвин, Валерій Марченко, Акпер Керімов, Василь Стус, то нас так закоркували в пляшку, що звідти не виходила ніяка інформація. А нема в світі інформації, нема протестів – то заповіт генерального жандарма Андропова виконується неухильно: довести світові, що в СРСР нема політв’язнів, – виморивши нас.

Тоді Олекса витримав 52-денне голодування. Це вже на межі загибелі. Утримували його в карцері. Це якраз був комариний період. Його, лежачого на підлозі, заїдали

комарі. Ніякого захисту від них не було, Олекса не мав уже сили їх відганяти. Нарешті його переводять у лікарню. Юрію Федорову, який сидів у сусідньому карцері і рятувався від комарів, палячи старий бушлат, наказали винести Олексу з карцера. Юрій згодом розповідав, що був здивований, який він легкий, кілограмів 40. А був це високий, колись сильний, красивий чоловік.

У жовтні 1978 Тихий розпочав нову голодівку. Його кинули в одиночку. Лікарка відмовилася його лікувати.

Того року з табору вислизнув лист українських політв'язнів Олекси Тихого та священника Василя Романюка (у майбутньому – Патріярх України Володимир) під назвою “Історична доля України. Спроба узагальнення”. Це блискучий зразок публіцистики. Автори проголошують вищим принципом загальнонародного і загальнонаціонального співіснування Загальну декларацію прав людини ООН, відмежовуються від політики і практики КПРС у національному питанні, від її трактування поняття демократії. Досліджують наслідки приєднання України до Росії і висловлюють побажання в майбутньому незалежності України. У розділі "Можливі форми опору" автори задля порятунку від духовного і культурного знищення пропонують такі норми поведінки для українців:

“– Уживати тільки рідну мову на рідній землі і цим зміцнювати себе і свій народ.

– Не віддавати дітей на науку до дитячих садків і шкіл з російською мовою навчання, добиватися шкіл і дошкільних установ з рідною мовою або вчити дітей самим.

– Відмовлятися від навчання в школах та інших навчальних закладах з російською мовою навчання, добиватися шкіл, технікумів, вузів з рідною мовою і вчитися самотійно, складаючи екзамени екстерном.

– Спілкуватися рідною мовою не тільки в колі сім'ї, але й на роботі, у громадській діяльності, на вулиці.

– Не відвідувати театру, кіно, концертів російською мовою, оскільки вони негативно впливають на культуру усної мови, особливо дітей і молоді. Те саме стосується теле- і радіопередач.

– Стримуватися від горілки, лихослів'я, куріння тютюну.

– Не користуватися предметами розкоші, особливо такими, які не мають художнього значення і не приносять користі (легковими автомобілями, дорогими килимами, кришталевими виробами, модними меблями, багатотомними виданнями творів, яких ніхто не читає, фортепіанам, на яких ніхто не грає).

– Не накопичувати грошей і коштовностей заради них самих, а допомагати людям, що потрапили в біду, талановитим дітям і молоді, батьки котрих не мають можливості забезпечити нормальних умов для освіти та розвитку творчих задатків і т. д.

– Відмовлятися від роботи в установах, навчальних закладах, громадських організаціях, де гребують українською мовою, традиціями народу, правами людини.

– Відмовлятися від служби в армії поза межами України і від командирів, котрі не говорять українською мовою.

– Відмовлятися працювати понад установлену законом норму часу – 41 годину на тиждень, і у вихідні дні, у тому числі й у сільському господарстві.

– Не виїжджати на роботу поза межі України.

– Захищати своє право, право інших людей, свободу, честь, гідність, відстоювати суверенітет України.

– Виявляти і розголошувати які б то не були порушення закону, від кого вони не виходили б”.

На жаль, ніщо з цих слів не проминуло і не застаріло в Україні. Рекомендації, як вижити українцем в Україні, залишаються актуальними, бо українство й надалі залишається на значних територіях у становищі національної меншини. “Але де ж, коли була без жертв

здобута воля? Хіба пристойно жити тремтячою твариною, турботами шлунку, вирощувати дітей – безрідних дітей ХХ сторіччя?”, – питали автори. Це ж бо найважливіше в цьому світі: виховати дітей, які б продовжили тебе і твій народ у вічність. Не кожен здатний на відкритий протест і піти в тюрму, але кожен здатний на цю конструктивну роботу: виховувати дітей українцями.

О.Тихий та В.Романюк також розробили норми поведінки для політв'язнів, яких самі суворо дотримувалися. Закінчуючи, автори пишуть: *"Не потрібно порушувати законів. Достатньо користуватися законами, які проголосила Конституція СРСР"*.

18 квітня 1979 року, на 17-й добі чергової голодівки, в Тихого стався внутрішньошлунковий крововилив. (Л.Лук'яненко у нарисі відносить ці події до жовтня 1978 року). Останні 18 годин він тяжко мучився. До лікарні його принесли з тиском 70/40. Начальник табору майор Некрасов сказав, що це симуляція. Та оскільки тоді в світі було багато шуму довкола імен перших ув'язнених членів Української Гельсінкської Групи Миколи Руденка та Олекси Тихого, то йому недвозначно натякнули, що його можуть актувати і звільнити, якщо напише покайну заяву. Бували такі рідкісні випадки: за висновком медичної комісії, що в'язень хронічно хворий, суд звільняв його. Тихий категорично відкинув цю пропозицію. Тоді спрямували до нього хірурга Скринникова. Тихий назвав це шантажем і відмовився будь-що писати. “Жити будете в муках і недовго”, – пообіцяв йому хірург-чекіст. Він зшив йому шлунка у вигляді “піскового годинника”: їжа проходила тяжко, зі страшними болями. З-під наркозу він вийшов через тиждень. Виникли спайки кишок – це теж нестерпний біль. Розійшлися внутрішні шви рани, уздовж неї виникло кілька гриж, з квасоліну чи й волоський горіх. Тихий знову відмовився писати покайну. 10 травня в нього розпочався перитоніт. Йому знову розтяли живіт, промили черевину. Лікарі подали документи на актування,

але за межі лікарні вони не вийшли. Натомість 13 липня Тихого повезли етапом до лікарні м. Нижній Тагіл на Урал, хоча вона нічим не відрізнялася від мордовської. Етапом же повернули назад у Мордовію. Друга рана (в паху) зрослася тільки зовнішніми тканинами, тому кишки випирали пропуклину (інші назви – гила, грижа) з два кулаки. Коли лягав – вона западала. Мусив носити бандаж (тверду пов'язку), щоб її підтримувати. Але від роботи і виконання норми виробітку його не звільняли.

У такому стані в січні – лютому 1980 року Тихий провів у карцері біля 40 діб. Карали його за те, що перейшов на статус політв'язня. Зокрема, що не носив нагрудний знак з прізвищем, відмовлявся від рабської праці, послідовно дотримувався голодівок 30 жовтня (День советського політв'язня), 10 грудня (День прав людини), 12 січня (День українського політв'язня). Притчею во язицех стали його вуса: “Підганяють наш козацький рід під свій копил”. Не збивав їх. За це його карали і стригли вуса машинкою. Рідко які листи доходили від нього, але вже тоді стало відомо, що в Тихого відкрилися рубці на легені.

Коли під час однієї голодівки Олекса дізнався, що Василь Федоренко, чоловік уже тяжко знищений нервово, заявив, що підтримує Олексу, то він попросив, щоб його підвели до камери Федоренка, він скаже йому припинити голодівку. На диво, повели. Він не хотів страждань інших. Його власні етичні норми були такими високими, що здавалися часом недосяжними для смертної людини, а він їх таки дотримувався.

27 лютого – 1 березня 1980 року разом з усім сосновським “контингентом” (33 в'язні, один у дорозі помер) Тихого перевезли етапом у селище Кучино, що в Пермській області, де відкрили новий табір особливого режиму.

Коли я прибув туди 2 грудня 1981 року, Тихого в зоні якраз не було. Десь навесні 1982 почули ми в нашій 17-й камері, що Тихого повернули з лікарні, він у сусідній 18-й

камері. Чути було, як він блював. Василь Курило, якого виводили прибирати коридор, зумів переговорити з Олексою і приносив невеселі вісті про його здоров'я (а Курило лікар): шлунок нічого не сприймає, спайки кишок. (Див.: Василь Курило. Зустріч у в'язниці. Спогади політв'язня про Олексу Тихого. – Газета “Нескорена нація”, № 13, 1992). Тихий мав ще операцію на виразку дванадцятипалої кишки.

Згодом Тихого перевели до нашої 17-ї камери. Він терпів люті болі, але осявав співрозмовника доброзичливою, та надто болісною усмішкою. Світло-сірі очі його світилися на правильному, красивому його лиці – от зразковий українець, чимось на Шевченка схожий. Говорив спокійно, розважливо, ніколи не вживав лайливих слів чи жаргону, мова його була взірцева за лексикою, за стилем, якась аж надто правильна – так пишуть, а говорять простіше. При цьому був людиною залізної волі, рідкісної толерантності і виняткової терпимости. З ним не можна посваритися.

Багато читав і осмислював прочитане, затівав розмови на філософські теми, особливо любив психологію, етику. Достойними співрозмовниками йому були Михайло Горинь та Юрій Литвин, але їх скоро розвели по різних камерах. Улюблена тема його розмов – педагогіка. Це мав бути видатний педагог, але, кажу ж, замість кафедри він мав каторгу. В цьому розумінні в його особі маємо “пропащу силу”. Тихий чітко усвідомлював, що справа визволення нації потребує жертви найкращих. І це нормальна, природна поведінка свідомої людини, яка поважає себе і почувається громадянином своєї батьківщини. Коли твій рід, твій народ загрожений – громадянин докладає зусиль, щоб усунути загрозу, а навіть покладає за спільноту своє життя. Але одна справа йти на бій у складі цілої армії, дещо інша – повставати одному або з невеликою групою одержимих...

Василь Курило пропальпував Олексі живіт (мав

чутливі пальці, бо коли підупав йому зір, то працював масажистом). Нічого не сказав Олексі, але співкамерникам за його відсутності зізнався, що підозрює метастази. Олекса ж нічого не говорив про свої муки. І не стогнав. Хіба у сні. І зубами скреготів. Казав: “Хто не має про що дбати, той дбає про здоров’я”.

Коли Тихого діймав лютий біль, він кидав осоружну роботу, лягав на підлогу чи на купу шнурів, підбирав руками ноги під груди і так затято, без стогону, терпів. Мабуть, так йому було легше. Наглядач відчиняв перші двері, гримав ключем об ґратчаті двері, вимагаючи встати і працювати, не порушувати режиму. Але Тихий не озивався: кожне слово буде розцінене як “пререкання”, після чого настане покарання. А їх і так доволі. Хоч би й ті вуса. Кожної неділі ведуть нас до лазні, де відбувається одна й та ж сама процедура: “Тихий, сбрейте усы”. Тихий мовчки складає руки за спиною, демонструючи, що він того не робитиме, але й опору не чинитиме. Сідає на стілець. Банщик Грицько Кондратюк, постригши машинкою голову (цьому Тихий не противився), так само мовчки подає машинку наглядачеві і той зістригає вуса. Ми не раз казали Олексі, що, може, на цьому не варто стояти, але він був упертий: “Якщо сьогодні поступлюся в цьому – завтра завимагають ще чогось”. Це принцип. Один відступ від принципу поставить тебе у ряд безпринципних, яким несть ліку і числа.

Але він часом і дивував мене. Вийдемо на прогулянку в той дворик, а він, отакий зранений, стане в кутку на голову і стоїть довго-довго. Каже, це корисно для кровообігу (колись займався йогою). А ходив уже зігнувшись. У тому дворику більше лежав на лавці або й на снігу, підбгавши ноги під груди. Або набере води в рот і з годину сидить за книжкою чи за роботою. Це, каже, теж корисно. Психологічна вправа. Щоб зосередитися в собі. І не підтримувати порожніх побутових балачок.

Я передплачував журнал “Донбас” (він двомовний), і

от у числі першому 1983 року з'являється там стаття якогось Вадима Зуєва “Гримасы лицемерия”. Ішлося там про “сіоністів” вроді майбутнього лавріата Нобелівської премії Йосифа Бродського та Льва Копелева (його, до речі поновлено в радянськiм громадянстві 15 серпня 1990 року одним указом з Миколою Руденком). І доплетено туди інших “антирадянщиків” на ниві “сіонізму” та “українського буржуазного націоналізму”. Той “сіоніст” Копелев, між іншим, свого часу сьорбав лагерну баланду разом з Тихим, тому й виступив на його захист у 1977 році. Зуєва неможливо переказати, його треба цитувати:

“Объектом своих клеветнических нападков он (Копелев. – В.О.) избрал донецкого профессора, члена Союза писателей Илью Исааковича Стебуна, гневно выступившего в качестве свидетеля на суде украинского националиста Тихого. В письме к донецкому ученому содержались демагогические рассуждения, раскрывающие антинародную сущность его автора. Попытка Стебуна дать отпор в открытой печати на каком-то этапе не нашла поддержки. И опять луч общественного негодования не выхватил из общей массы потенциального изменника. Можно представить себе, сколько вреда нанесено необоснованно терпимым отношением к замаскированным противникам. И только когда логическое развитие антинародной закваски и Копелева, и Тихого привели их – через выезд в Израиль – на задворки Западной Европы, когда, следуя жестоким законам предательства, подписались они под сионистским воззванием в защиту польской контрреволюции, всем стало ясно, какие лютые враги нас окружали». (с. 88).

Яка лексика, який стиль! “Антинародный”, “общественное негодование”, “изменник”, “необоснованно терпимое отношение”, “замаскированные противники”, “антинародная закваска”, “предательство” і, як логічний висновок: “какие лютые враги нас окружали”. Кругом вороги! Отож, завдавай по них превентивні удари. Отак і

набили, одні кажуть, 40, а інші – всі 100 мільйонів “ворогів народу”. (Див. статтю Стефана Куртуа в “Черной книге коммунизма. Преступления. Террор. Репрессии”. Перевод с французского. М.: Три века истории, 1999, с. 37). Щоб ошчасливити вцілілих... Тільки, читачу, це, нагадую, написано не в 1937, а в 1983 році, журнал “Донбас”, ч. 1, с. 88. Саме тоді андроповське керівництво запекло доводило світові, що в нього нема політв’язнів – виморюючи нас.

Я дав прочитати Олексі той журнал, радячи озватися, мовляв, осьдечки я, “на задвірках” Східної, а не Західної Європи, і не в Ізраїлі. Але він махнув на те рукою: “Як тільки візьмуся писати – зараз усе одно наглядачі відберуть. А якщо й напишу – то далі кагебіста воно не піде”.

Справді, в нього забирали кожен папірчик, коли інші в’язні могли щось і вберегти. Можна сидіти в одній камері, а режим різний. Безперешкодно з табору виходили тільки закриті конверти, адресовані прокурорам. А поверталися, здебільшого, з розпорядженням тих захисників прав: “Наказать”.

Коли Олекси не стало, я сам написав листа редакторів “Донбасу” – через прокурора Донецької області. Аби серце відвести.

Навесні 1983 року випустили Тихого на безкамерний режим. Там він мусив працювати кочегаром. Привезти тачку вугілля чи вивезти шлак не годен був, хто-небудь, найчастіше Євген Поліщук, допомагав йому.

Востаннє я бачив Олексу Тихого 7 березня 1984 року. Вивели мене зі співкамерником Балісом Гаяускасом відкидати сніг біля прогулянкових двориків, а двері не зачинили. Бачимо: ведуть коридором Олексу. В довгому смугастому бушлаті, тримає він чорну свою торбинку в руці. Це – на етап. Казали потім, що повезли його на станцію Всехсвятська до лікарні, потім до Пермі. Там розрізали, подивилися, що смертельні метастази знищили шлунок, зашили й залишили вмирати. Цей, за висловом

Євгена Сверстюка, Дон Кіхот XX століття з обличчям європейського президента пішов на смерть так, як його предки йшли на палю.

Згодом, уже на волі, розповідали, що Олексі в Пермі 19 квітня 1984 року надали коротке, на 40 хвилин побачення з першою дружиною, москвичкою Ольгою Олексіївною Тихою, та Володимиром, сином від другого шлюбу (він жив у Києві). Тихий був страшенно худий: при зрості 178 см він уже в 1981 році важив 40 кг. Шлунок уже нічого не приймав. Його ввели попід руки, у нього навіть облазили нігті, але посміхався, був спокійний і просвітлений духом. Казав, що прощає всім, навіть своїм гонителям. “Пам’ятайте Нагірну проповідь”, – сказав на прощання.

Десь наприкінці травня Левко Лук’яненко дістав листа від дружини, Надії Никонівни, з Чернігова. Довго сидів над ним, потім устав блідий і почав ходити по камері. Пише мені на папері: “2 травня помер Олекса Тихий”. Порвав папірця і вкинув у раковину. Я зрозумів, що про це написано в листі тайнописом, і теж промовчав. Потім Левко сів біля труби опалення і став вибивати це повідомлення азбукою Морзе Василеві Стусу. (Ми тоді якраз усі вивчали ту азбуку – така мода пішла). Стус зрозумів, але не повірив собі: постукав тричі в стіну, викликав Левка і гукає через квартиру: “Я так зрозумів, що Олекса помер?” І так “спалив” Левка: його посадили за розмову до карцера.

Згодом ми дізналися, що помер Олекса не 2, а 5 чи 6 травня: його покинули бездоглядним і виявили мертвим 6-го. Але тим часом Лук’яненко вирахував сорокову добу від 2 травня і запропонував ушанувати пам’ять Олекси Тихого голодуванням, а 39, 40 і 41 добу ще й мовчанням. Говорили ми лише найнеобхідніші речі пошепки, щоб наглядачі не чули й не бачили. Адміністрація швидко здогадалася, в чому справа, вирахувала ініціатора і знову кинула його до карцера. Того року так само ми

вшановували Юрія Литвина та Валерія Марченка, наступного року – Василя Стуса...

Поховали Олексу Тихого на кладовищі “Северное” в Пермі в присутності сина Володимира. Син хотів забрати батька на Україну, але йому сказали: “Якщо будете наполягати, то результати бактеріологічного аналізу можуть показати гепатит, і тоді не заберете його ніколи”.

Про перепоховання Тихого, Литвина і Стуса 19 листопада 1989 року можна прочитати у моїй статті “Повернення”, у книжці *“Нецензурний Стус”*, яку впорядкував Богдан Підгірний (Тернопіль, 2002), можна побачити у фільмі Станіслава Чернилевського про В.Стуса *“Просвітлої дороги свічка чорна”* («Галфільм, 1992).

А я мушу розповісти ще один епізод.

1 вересня 1990 року був я в Донецькому університеті, де громадськість уперше вшановувала своїх краян Василя Стуса та Олексу Тихого. Були там Євген Сверстюк, син Стуса Дмитро, режисер Славко Чернилевський, ректор Володимир Шевченко, донецька просвітянка Марія Олійник, з Москви якраз нагодилися Іван Драч та Дмитро Павличко. На 12-у годину набралось третину актової зали. Викладачі, бо ж студентів послали на помідори. “Оті порожні місця, – сказав Євген Сверстюк, – то місця витоптаних душ”. Зате був 79-літній професор Ілля Стебун. Я, не відаючи про його присутність, без коментарів зачитав місця зі стенограми його обвинувального виступу на суді проти Олексі Тихого і Миколи Руденка. Нагадав, як 1949 року парторг Спілки письменників Микола Руденко захистив Стебуна від звинувачень у “космополітизмі”. Хтось там у залі, як мені потім сказали, торкнувся його плеча: “А хто це такий – Стебун?” – “Це я”, – твердо сказав Стебун. Тоді його спитали, а чи правда, що він писав доноси на Рильського, Яновського, Довженка. “Цей список можна було б продовжити”, – була відповідь.

Сверстюк сидів у президії з одного краю столу, а я з

другого. З зали надходили записки, і все з його боку. Як він потім сказав, була записка на виступ і від Стебуна. “Чого ж ви не надали йому слова? Цікаво, що б він сказав?” – “Усе, що б він не сказав, смерділо б”.

І.Стебун тільки 1989 року перестав завідувати кафедрою української літератури університету, але ще викладав.

Ба, у залі сидів також викладач Вадим Зуєв. Той самий!

І ще одне. 27 січня 2002 року журналіст радіо “Свобода” Тарас Марусик запросив мене та Володимира Тихого до участі в радіопередачі з нагоди 75-річчя Олексі Тихого. Мене там спитали, чи належно пошанований Олекс Тихий у незалежній Україні, за яку загинув. На жаль у влади інші герої. Недавно пан Президент Л.Кучма особами, які мають особливі заслуги перед Україною, визнав Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної праці, депутатів Верховної Ради СРСР та УРСР. Тобто, це окупаційна адміністрація і найвірніші її прислужники. Відверто кажучи, вороги і зрадники українського народу, які найзапекліше боролися проти незалежності України. Пардон. Певно, що серед тих героїв і депутатів траплялися й достойні поваги люди, але ж головним критерієм пошанування за часів СРСР був не український патріотизм. Українські патріоти в СРСР називалися особливо небезпечними державними злочинцями, особливо небезпечними рецидивістами.

Щоправда, пан Президент 8 червня 2001 року підписав Указ № 411 “Про довічні державні іменні стипендії громадянам, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність”. Призначив аж 50 стипендій аж по 100 гривень місячно. Коли на той час в Україні було ще біля 30 тисяч колишніх політв’язнів. Тепер, за даними Всеукраїнського товариства політичних в’язнів і репресованих, залишилося 23 тисячі. Майже всі бідують. Зате наші кати-кагебісти одержують пристойні пенсії від

держави Україна, проти якої вони запекло боролися.

Олексу Тихого вшановує громадськість. 23 січня 1994 року в Дружківці відбулася наукова конференція його пам'яті, видано брошуру її матеріалів. Там же засновано Благодійний фонд ім. Олекси Тихого, який проводить щорічні конкурси на ліпші праці з питань правозахисту. Мета фонду – “спорудження в м. Дружківці пам'ятника видатному українському правозахисникові Олексі Тихому, видання друком його творів”. Завдання – “національно-патріотичне виховання молоді шляхом вивчення та популяризації творів О.Тихого, його концепції відродження національної культури на Донеччині та його правозахисної діяльності”.

За виданням: Овсієнко Василь. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. I / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б.Є.Захаров. – Харків: Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. – С. 262 – 278

Людмила Огнєва.

Ініціативи Товариства ім. Олекси Тихого

Ім'я Олекси Тихого останнім часом все частіше і частіше згадується в ЗМІ завдяки діяльності обласного Товариства його імені.

Це: встановлення пам'ятної стели біля школи № 14 в Олексієво-Дружківці, де Олексій Іванович вчителював; проведення разом з газетою "Наша Дружківка" конкурсів "Хто ж такий Олекса Тихий?" та "Десять видатних Дружківчан", де перше місце читачі віддали Олексі Тихому; видання "Словника мовних покручів" О. Тихого.

Деякі ініціативи вже стали традиційними. Як то – видання збірника "Хто ж такий Олекса Тихий?", четверте число якого ось-ось побачить світ; проведення "Олексиних читань" у січні в день народження О. Тихого, а у травні, в день смерті, – поїздка на Байковий цвинтар до Києва, де перепоховано Олексу Тихого разом зі Василем Стусом та

Юрієм Литвином. Ще одна ініціатива обіцяє мати продовження.

У минулому році Віталій Колбунов (бувший керівник велосипедного клубу "Level") запропонував Товариству ім. Олекси Тихого провести велопробіг по Дружківці та місцях, пов'язаних з життям і діяльністю Олексія Івановича на Донеччині.

Цього року ініціатива дружківчанина знайшла підтримку кількох організацій і була успішно реалізована. Група у складі трьох велосипедистів і одного супроводжуючого взяла старт від пам'ятника О.Тихому в Олексієво-Дружківці 16-го травня о 9-30 ранку.

Спортсменів-велосипедистів Віталія Колбунова, Сергія П'ятака, Віталія Алексеєва та супроводжуючого їх машиною Віктора Міняєва благословили в дорогу представники газети "Наша Дружківка", Товариства ім. Олекси Тихого та міської організації УНП.

Маршрут довжиною 250 км. пролягав між містами Дружківка – Слов'янськ – Святогорськ – Ізюм – Балаклея – Зміїв – Харків. 208 км. спортсмени подолали самостійно. Тільки коли минали промислові зони (Краматорськ, Слов'янськ і частково Ізюм), сідали у машину супроводу. Складно було подолати підйом за Ізюмом. Дощ та зустрічний вітер вимусили наймолодшого учасника пробігу, 18-ти річного студента коледжу Віталія Алексеєва, пройти цю ділянку шляху пішки, але в автомобіль супроводу хлопець сісти не погодився. Потім прийшло "друге дихання" і до запланованого місця зупинки на ніч під Харковом дісталися без порушення графіку. Це була друга ніч, яку вони мали провести під час пробігу. Як і першу – сподівалися перебути на природі. Керівництво турклубу «Одиссей» Дружківського житлово-комунального коледжу, де вчиться Віталій Алексеєв, забезпечило спортсменів всім для того необхідним.

Та цього разу сталася приємна пригода. Господарі однієї дачної садиби, до якої завернули спортсмени попити

води, почувши розповідь про Олексу Тихого, залишили хлопців на ніч у своїй хаті, а самі повернулися у місто.

Взагалі, де б не з'являлася група велосипедистів у супроводі машини, усюди привертала до себе увагу людей: над кожним із них майорів державний Прапор України.

Кінцевий пункт пробігу – Харківський літературний музей. Тут волонтерів чекали: голова Товариства ім. Олекси Тихого Євген Шаповалов, який заздалегідь приїхав до Харкова, члени Правозахисної групи (керівник – Євген Захаров), працівники Харківського літературного музею (директор – Ірина Григоренко), ЗМІ, студенти, громадськість. Більшість із них вперше почула про нашого земляка. Літературу про нього розібрали миттєво. А найцінніше, що везли з собою дружківчани, було передано у дар Харківському літературному музею: фотокартки, листи, документи (частину з них передала сестра Олекси – Олександра Іванівна Сидорова (Тиха), передав і свою знахідку в покинутій хаті Тихих в Іжівці Євген Фіалко. Це були листи Олекси Тихого з неволі до матері та першої дружини – Ольги Тихої.

Приймаючи безцінний дар, директор музею Ірина Григоренко запевнила, що отримані документи Олекси Тихого посядуть почесне місце серед експонатів музею і дадуть поштовх пошуковій роботі про життєвий шлях і діяльність Олекси Тихого.

Як кому, а мені щемить: чому у Донецькому краєзнавчому музеї ще досі не створено "Острівця Олекси Тихого", "Острівця Василя Стуса" та інших наших земляків – справжніх Героїв України?

Указ Президента України № 937/2006

Про відзначення державними нагородами України засновників та активістів Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод

За громадянську мужність, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи і демократії та з нагоди 30-ї річниці створення Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських угод постановляю:

Нагородити орденом «За мужність» I ступеня

БЕРДНИКА Олеся (Олександра) Павловича

(помертно)

ВІНСА Петра Георгійовича

ГЕЙКО-МАТУСЕВИЧ Ольгу Дмитрівну

ГОРБАЛЯ Миколу Андрійовича

ГОРИНЯ Михайла Миколайовича

ЗІСЕЛЬСА Йосипа Самойловича

КАЛИНИЧЕНКА Віталія Васильовича

КАНДИБУ Івана Олексійовича (помертно)

КАРАВАНСЬКОГО Святослава Йосиповича

КРАСІВСЬКОГО Зіновія Михайловича (помертно)

ЛЕСІВА Ярослава Васильовича (помертно)

ЛИТВИНА Юрія Тимоновича (помертно)

МАЛИНКОВИЧА Володимира Дмитровича

МАРИНОВИЧА Мирослава Франковича

МАРЧЕНКА Валерія Веніаміновича (помертно)

МАРЧЕНКО Ніну Михайлівну

МАТУСЕВИЧА Миколу Івановича

МЕЛЬНИКА Михайла Спиридоновича (помертно)

МЕШКО Оксану Яківну (помертно)

МИХАЙЛЕНКО Ганну Василівну

НІКЛУСА Марта-Олава

ОВСІЄНКА Василя Васильовича

ПЕТРАШ (СІЧКО) Стефанію Василівну (помертно)

ПЛЮЩА Леоніда Івановича

ПОПОВИЧ Оксану Зенонівну (помертно)

ПЯТКУСА Віктораса
РЕБРИКА Богдана Васильовича
РОЗУМНОГО Петра Павловича
РОМАНЮКА Василя Омеляновича (Патріарха УПЦ–
КП Володимира) (помертно)
РУБАНА Петра Васильовича
РУДЕНКО Раїсу Панасівну
СВІТЛИЧНУ Надію Олексіївну (помертно)
СЕНИК Ірину Михайлівну
СІЧКА Василя Петровича (помертно)
СІЧКА Петра Васильовича
СОКУЛЬСЬКОГО Івана Григоровича (помертно)
СТРІЛЬЦІВА Василя Степановича (помертно)
СТРОКАТУ (СТРОКАТОВУ–КАРАВАНСЬКУ) Ніну
Антонівну (помертно)
ТИХОГО Олексія Івановича (помертно)
ШАБАТУРУ Стефанію Михайлівну
ШЕВЧЕНКА Олеся Євгеновича
ШУМУКА Данила Лаврентійовича (помертно).

Президент України Віктор ЮЩЕНКО
8 листопада 2006 року

Про авторів

Лук'яненко Левко, нар. 24.08 1928 у с. Хрипівка Городнянського р-ну Чернігівської обл. 1958 р. За створення в 1960 р. Української Робітничо-Селянської Спілки в Галичині заарештований 20.01 1961 і засуджений за ст. 56 та ст. 62 ч.1 («зрада батьківщини» і «антирадянська агітація і пропаганда») до кари смерти, яка була замінена на 15 р. ув'язнення. Карався в таборах Мордовії, у Володимирській в'язниці, у Пермській обл.. Звільнився в 1975 р.. Член-засновник Української Гельсінкської групи (9.11. 1976). Заарештований 12.12. 1977, за ст. 62 ч.2 засуджений до 10 р. ув'язнення в таборах

особливо суворого режиму та 5 р. заслання. Карався в таборах особливо суворого режиму Соснова (Мордовія), Кучино (Пермська обл.), на засланні в Томській обл. Звільнений у січні 1989 р. Очолював Українську Гельсінкську Спілку (1988), УРП (1990-92, 2000-01), посол України в Канаді, народний депутат I – V скликань. Герой України (2006).

МІЛЯВСЬКИЙ. Леонід –нар. 13.10.1951, Київ). Журналіст, громадський діяч, політв'язень. Співзасновник Київського демократичного клубу (1980), Українського культурологічного клубу (1987). Член Української Гельсинської спілки (з 1988, 1990 реформована в Українську республіканську партію).

ОВСІЄНКО Василь, нар. 8 квітня 1949 р. у с. Леніне (Ставки) Радомишльського р-ну Житомирської обл. Закінчив філфак Київського університету, вчителював на Київщині. 1973, 1979 і 1981 р. був ув'язнений за поширення самвидаву, участь в Українській Гельсінкській Групі (разом на 13,5 р.). Звільнений 21.08. 1988 р. Був секретарем Української Республіканської партії, з 1998 працює в Харківській правозахисній групі. Автор численних публікацій з історії правозахисного руху, книжки „Світло людей”. Живе в Києві.

ОГНЄВА Людмила, нар. 12 квітня 1936 р. у м. Вінниця. Громадська діячка, журналістка.

РОМАНЮК Василь, нар. 9 грудня 1925 р. у с. Химчин Косовського р-ну Івано-Франківської обл. – 14.07.1995, м. Київ). Член Організації Українських Націоналістів (ОУН), Української Гельсінкської групи (УГГ), Патріарх Київської і всієї України - Русі.

За належність до ОУН восени 1944 р. до 10 років. Покарання відбував у Кустолівській сільськогосподарській колонії №17 Полтавської обл. 1946 в таборі засуджений за "антирадянську агітацію і пропаганду". Карався в Магаданській обл. 1959 Романюк реабілітований. У січні 1972 Р. заарештований, засуджений за ст. 62 ч. 2 КК УРСР

("антирадянська агітація і пропаганда") на 7 р. таборів особливо суворого режиму і 3 р. заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Покарання відбував у таборі ЖХ-389/1-8 (сел. Сосновка в Мордовії). У лютому 1982, після 20 років неволі, Романюк повернувся в Україну. 1987-1990 Р. жив закордоном. У жовтні 1993 Р. обраний Патріархом УПЦ КП. Раптово помер 14.07.95. Патріарх Володимир похований на Софійській площі біля стін дзвіниці Собору св. Софії.

РУДЕНКО Раїса (нар. 20.11.1939 р. в с. Петрівка Синельниківського р-ну Дніпропетровської обл.). Неодмінний секретар Української Гельсінкської групи (УГГ), журналістка. Заарештована 15.04.1981 і 20.08 засуджена Київським облсудом за с. 62 ч. 1 КК УРСР на 5 р. ВТК суворого режиму та 5 р. заслання. Покарання відбувала в таборі ЖХ-385/3. Під час заслання жила в с.Майма на Горному Алтаї разом зі своїм чоловіком М.Руденко.

У грудні 1987 виїхала в Мюнхен, а в січні 1988 — у Нью-Йорк. Стала членом редакції газети «Свобода». У вересні 1991 повернулася в Україну. З великими труднощами вдалося одержати вид на проживання в помешканні чоловіка в Києві. Р. упорядковує та видає спадщину чоловіка. Вона — секретар Наукового товариства ім. С.Подолінського, створеного 1999 р. за ініціативою М.Руденка.

СВЕРСТЮК Євген, нар. 13.грудня 1928 р. у с.Сільце Горохівського р-ну Волинської обл.). Літературний критик, публіцист, активіст Клубу творчої молоді, автор самвидаву, один з лідерів шістдесятництва. Заарештований 14.01 1972, засуджений за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 7 р. таборів суворого режиму і 5 р. заслання. Карався в таборах Пермської обл., на засланні в Бурятії. Президент Українського відділення Міжнародного ПЕН-клубу. З 1989 – редактор християнської газети “Наша віра”. Доктор філософії (1993), лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка (1995). Дійсний член ВУАН (1996).

ТИХИЙ Володимир, нар. 21 грудня 1952 р.

Закінчив середню школу в Донецькій області та фізичний факультет Московського університету. Кандидат фіз.-мат. наук, старший науковий співробітник Інституту проблем математичних машин і систем НАНУ (м.Київ), працює також як консультант з екологічного менеджменту. У 1988-1993 рр. учасник, член Правління Української екологічної асоціації "Зелений світ", ініціатор створення і директор Незалежної екологічної лабораторії (1990-1992). Керівник кількох екологічних проектів у 1994-2000 рр.

ТИХИЙ Олекса (Олексій) Тихий, нар. 27 січня 1927р. на хут. Іжевка Донецької обл. – український правозахисник, член-засновник Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінкських Угод (УГГ) У лютому 1957 р. заарештований і в квітні того ж року засуджений за «антирадянську діяльність» на 7 років позбавлення волі і 5 років позбавлення громадянських прав. У січні 1977р. був знову заарештований і 1 липня того ж року рішенням суду засуджений по ст.62 КК УРСР («антирадянська агітація та пропаганда») на 10 років позбавлення волі та 5 років заслання з відбуванням покарання в колонії особливого режиму. Помер 6.05.1984р. 19.11.989р. його прах перепохований на Байковому кладовищі в Києві поряд з прахом Василя Стуса та Юрія Литвина.

ДОДАТКИ

Раїса Руденко.

Цьому рушникові 100 років

Його вишивала бабуся Олекси Тихого на Донбасі. Потім його мати – Марія Кіндратівна – дала цей рушник Олексі, коли його арештували. Так він його зберігав протягом всіх років ув'язнення. А після смерті речі Олекси Тихого табірні власті повернули першій дружині – Тихій Ользі Олексіївні. Там було кілька фотографій, листи і цей рушник.

Рік на ньому вишитий російською мовою, бо Донбас віддавна заселяли змішані народи і він зрусифікувався в першу чергу. Правда, родина О.Тихого розмовляла українською мовою, а чому так вишили рушник – не знаю.

Може, він пригодиться для музею.

Столітній рушник на сотому взорі

Нещодавно прибула з України Раїса Руденко передала до Українського Музею рушник, який 100 років тому вишивала бабуня Олекси Тихого. Взір для вишивання із цього рушника знайдете на обкладинці "Нашого життя". Рисувала його, як звичайно, Ольга Трачук. При тому виявилось, що це **Сотий** взір, який вона для нас виконала...

*Уляна Любович,
в імені Колегії і Редакції "Нашого Життя"*

"Наше життя", вересень 1988, Нью-Йорк, США)

Обкладинка журналу "Наше Життя"

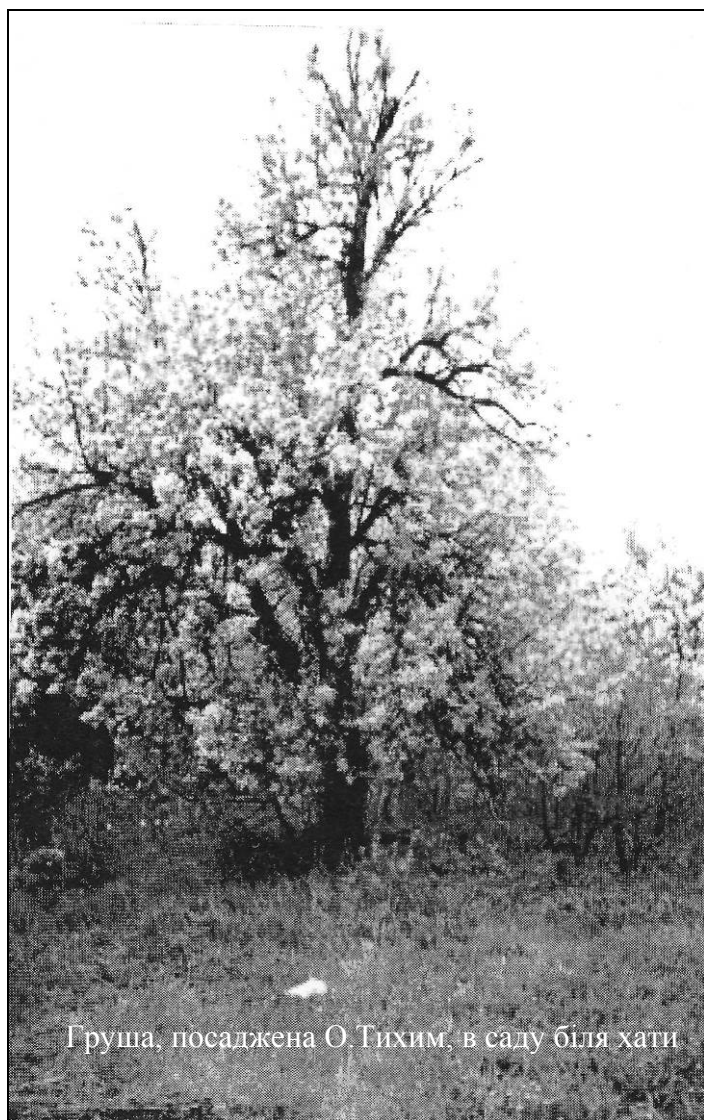
"

Вишитий орнамент рушника О.Тихого

Світлини

Груша, посаджена О.Тихим, в саду біля хати

Івас та Марія Тихі
(батьки Олекси)

Олекса 3,5 роки. Стоїть біля бабусі

Родина Тихих перед війною.
З баяном – Олекса.

О. Тихий – серед учнів 5-го класу Часів-Ярської школи
(сидить перед вчителем)

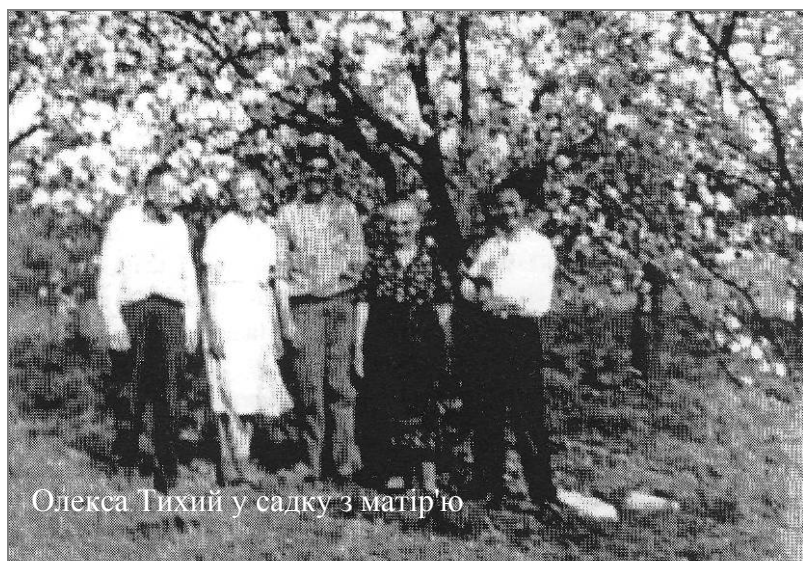
Олекса - наик

Олекса в молоді роки

О. Тихий – серед студентів Дніпропетровського інституту інженерів транспорту. 1946 рік.

Діти села Івівка. 1950-ті роки

О. Тихий з учнями школи, де він вчителював на
Запоріжжі. 1952 рік.

О. Тихий з колегами.
Олександр Дружківка

О. Тихий

О. Тихий з гостями біля своїх вуликів.

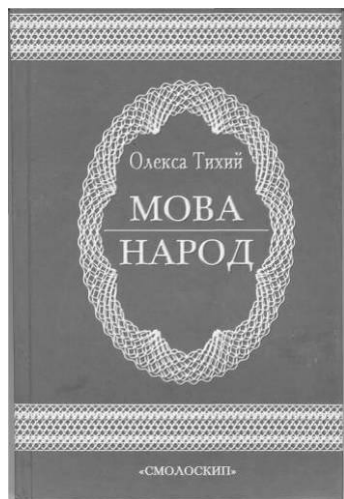
О. Тихий з сином Миколаєм

19.XI.1989. Перепоховання О.Тихого, В.Стуса, Ю.Литвина

Володимир Тихий
(син О. Тихого)

Урочистий вечір пам'яті Олексі Тихого. Донецьк. 2007

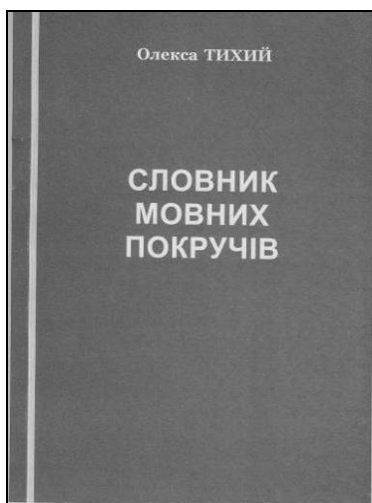

**Пам'ятник О. Тихому в с. Олексів-Дружківці
Є.Шаповалов, дружина та сестри О.Тихого**

**М.Горинь, В. Овсієнко на відкритті
меморіальної дошки О. Тихому в Дружківці. 2006 р.**

ЗМІСТ

Від упорядників	3
Олексій Іванович Тихий. Короткий життєпис	5
НЕ МОЖУ БІЛЬШЕ МОВЧАТИ	8
<i>Олекса Тихий</i> . Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області	8
<i>Олекса Тихий</i> . Редакції газети «Радянська освіта»	24
<i>Олекса Тихий</i> . Думки про рідний донецький край	30
<i>Олекса Тихий</i> . Лист до Голови Президії ВР УРСР	42
<i>Олекса Тихий</i> . Зауваження до "Загальних положень Проекту "Основ...""	45
Заява	51
<i>Олекса Тихий</i> . Вільний час трудящих	52
<i>Олекса Тихий</i> . Сільські проблеми	59
<i>О.Тихий, В.Романюк</i> Історична доля України.....	67
Спроба узагальнення	67
Історична доля України.....	70
Можливі форми опору	73
Скарга.....	78
Заява Президії Верховної Ради УРСР від Лук'яненка Л.Г., Тихого О. І.....	84
Клопотання.....	87
НЕТЛІННІ СКАРБИ СТАРОЇ ХАТИ	91
Листи Олекси Тихого матері	92
Листи Олекси Тихого сестрі Шурі.....	99
Листи Олекси Тихого сестрі Зіні.....	105
Листи Олекси Тихого Ользі Тихій.....	108
Листи Ольги Тихої рідним Олекси	123
СКРЕСАЄ КРИГА МОВЧАННЯ.....	125
<i>Володимир Тихий</i> . Слово про батька.....	125
<i>Леонід Мілявський</i> . Тлінні останки Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого повернено на Україну	128
<i>Євген Сверстюк</i> . Учитель Тихий.....	130
<i>Василь Овсієнко</i> . Повстав і поліг	134
<i>Людмила Огнева</i> . Ініціативи Товариства ім. Олекси Тихого	157

Указ Президента України № 937/2006	160
Про авторів.....	161
ДОДАТКИ	165
<i>Раїса Руденко. Цьому рушникові 100 років</i>	165
Світлини	167

Історичне видання

Тихий Олекса

Не можу більше мовчати

Видання здійснено за фінансової підтримки
Донецького обласного Товариства ім. Олекси Тихого

Упорядники:

*Василь Овсієнко, Людмила Огнєва,
Євген Фіалко, Євген Шаповалов*

Коректор:

Ірина Курбацька

Оригінал-макет та верстка:

Людмила Огнєва

Підписано до друку . Формат
Ум.друк.арк. . Друк лазерний. Зам. № .Наклад
100 прим.

Віддруковано у друкарні "Норд Комп'ютер" на
цифрових лазерних видавничих комплексах Rank Xerox
DocuTech 135 і DocuColor 2060.

Україна, м. Донецьк, 83003, вул. Разенкова, 6,
Тел.: (062) 389-73-82, 389-73-86

Кажуть, на своєму останньому побаченні з дружиною і сином Володимиром 1984 року знесилений і усміхнений Олекса Тихий згадував на прощання Нагірну Проповідь Христову.

Власне, з тієї високої Проповіді і виросли чисті серцем, кроткі, милостиві, не мстиві, але непоступливі в принципах, голодні і спраглі правди, тавровані за їхню любов і віру, трудівники і подвижники, які творили християнську Європу. Культура Європи поклала в основу будови Закон і право людини на землі, дарованій їй Богом. Закон, що гарантує Божий дар свободної волі, свободи вибору за велінням сумління і серця.

Той чоловік належав до породи людей, що гинуть в неволі, гинуть в муках, знівечені і скривджені, з тугою до світу іншого. Але не втрачають обличчя і гідності.

Євген Сверстюк